

2021

I denne udgave af ROMUs årsskrift kan du læse om *first movers* fra bondestenalderens Egedal, flintsegle fra bronzealderens Frederikssund, et vikingespøgelsesskib fra Lejre og om herregården Ryegårds middelalderlige forgænger.

Du kan også blive klogere på Lützhøfts Købmandsgård i Roskilde og få indsigt i, hvordan det var at være en ung bondepige fra Knardrup i 1860'erne.

Fra den allernyeste fortid beretter vi om udstillingen "Roskilde Festival igennem 50 år" på RAGNAROCK - museet for pop, rock og ungdomskultur, og ROMUs direktør fortæller om museets aktuelle samarbejder, herunder samarbejdet med Roskilde Domkirke.

Bagest i årsskriftet finder du en oversigt over museets arkæologiske undersøgelser i 2021.

FESTIVAL OG FLINTSEGL

ROMU

ROMU ER

ROSILDE MUSEUM | FREDERIKSSUND MUSEUM | LEJRE MUSEUM
RAGNAROCK | SANKT LAURENTIUS | TADRE MØLLE | LÜTZHØFTS KØBMANDSGÅRD
HÅNDVÆRKMUSEET | DOMKIRKEMUSEET | GL. KONGSGÅRD

WWW.ROMU.DK

2021

ÅRSSKRIFT FOR MUSEUMSORGANISATIONEN ROMU 2021

Festival og Flintsegl

Årsskrift for Museumsorganisationen ROMU 2021

© Forfatterne og Museumsforlaget ROMU 2022. De i bogen anvendte kortdata © Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering (SDFE)

Redaktion: Ole Thirup Kastholm & Nadja Malika Kring Mortensen

Omslag og grafisk layout/tilrettelæggelse: Trine Sejthen

Tryk: Dystan & Rosenberg ApS

ISBN 978-87-88563-85-6

EAN 9788788563856

FESTIVAL OG FLINTSEGL

Årsskrift for Museumsorganisationen ROMU 2021

Museumsforlaget
ROMU

Indhold

06

2021 MED KONTRASTER, DER STOD I KØ

Morten Thomsen Højsgaard

14

EVIGT ANAKRONISTISK, ALTID MODERNE

- KØBMANDSGÅRD MELLEML FORRETNING OG MUSEUM

Jakob Caspersen

36

KNARDRUPGRAVEN

**- OG JAGTEN PÅ BONDESTENALDERENS
FIRST MOVERS VED KILDEDAL NORD**

Emil Winther Struve

50

KIRSTEN HANSDATTERS DAGBOG

- ET UNIKT INDBLIK I EN BONDEPIGES LIV 1862-63

Rolf Kjær-Hansen & Carsten Hess

74

EN UPÅAGTET FLINTSKAT FRA MUSEUMSMAGASINETS GEMMER

**- OM ET DEPOTFUND MED TO BRONZEALDERFLINTSEGLE
FRA SVINEHOLM VED SKULDELEV**

Jens Winther Johannsen

- 86**   **SPØGELSESSKIBET I LEJRE ÅDAL**
Ole Thirup Kastholm
- 114**   **EN STEMNING AF FESTIVAL**
- ROSKILDE FESTIVAL 50 ÅR
Louise Dahl Christensen
- 130**   **STORMANDSGÅRDEN VED RYE KIRKE**
- NYE UNDERSØGELSER AF RYEGÅRDS
MIDDELALDERLIGE FORGÆNGER
Jesper Langkilde & Amanda Sjöbeck
- 152**   **KUNSTEN AT SAMARBEJDE**
Morten Thomsen Højsgaard
- 168**   **HVOR GRAVEDE ARKÆOLOGERNE I 2021?**
Ole Thirup Kastholm
- 190**   **ÅRSSKRIFTETS FORFATTERE**

2021 med kontraster, der stod i kø

Morten Thomsen Højsgaard

"Var du negativ?"

"Ja, heldigvis!"

"Godt, tillykke med det. Meget positivt".

Ordvekslinger som denne udspandt sig utallige gange i forskellige variationer i løbet af 2021. For selvom det meste af 2020 allerede havde stået i pandemiens tegn, så kom også 2021 til i den grad at være præget af covid-19. Og et negativt prøvesvar, det var og er positivt – som et synligt tegn på sundhed og en sikkerhed for mindre smittefare.

Kontrasten mellem at være frisk og rask på den ene side og så at være syg og smittefarlig på den anden side blev meget tydelig med de mange tests og metoder til kontrol, som vandt indpas i samfundet. Næsetest. Halstest. Hurtigttest. Hjemmetest. Coronapas. For slet ikke at tale om mundbindene, der tydeligt i det offentlige rum markerede, at noget ganske anderledes var på færde.

Kontrasterne stod bogstaveligt talt i kø i 2021 med diverse store skift mellem at holde åbent og at være lukket. At kunne se hinandens ansigter og at være tildækket med mundbind eller visir. At være rask eller at være syg. At være negativ eller positiv.

→ Fig. 1.

Sankt Laurentius kirkeruin og tårn ved Stændertorvet i Roskilde genåbnede i 2021 efter flere års nedlukning. Det er et af ti besøgssteder, der drives af ROMU. Foto: Morten T. Højsgaard, ROMU.

Også for kulturlivet førte covid-19 en række tests og situationer med afgørelser, kontrol og store kontraster med sig. I 18 ud af årets 52 uger var der tvangslukket på museer og kulturhistoriske besøgssteder af hensyn til folkesundheden. I næsten alle andre uger i året var der større eller mindre grader af restriktioner, afstandskrav, begrænsninger på antal fremmødte, tjek af coronapas, påpasselighed med håndsprit og så videre.

Millioner blev investeret både i Danmark og i resten af verden, for at vi skulle komme igennem det hele. Det tærede på tålmodigheden, og det skar i hjertet at være vidne til mange spildte muligheder. Samtidig løftede det sammenholdet, at det rent faktisk lykkedes: at komme igennem det meste, trods besvær, i nogenlunde intakt tilstand.

2021 blev året, hvor der blev lagt flere kræfter i fremtiden ud fra en klar overbevisning om, at pandemien ikke ville vare for altid.

For museumsorganisationen ROMU bød år 2021 på en noget anderledes måde at håndtere pandemien på end året før. Mens 2020 først og fremmest handlede om at afskærme og spare for at klare skærene, blev 2021 året, hvor der blev lagt flere kræfter i fremtiden ud fra en klar overbevisning om, at pandemien ikke ville vare for altid.

Da samfundet ved indgangen til 2021 igen lukkede ned, var der således lagt planer for omfattende forandringer og fornyelser, der kunne forberedes til det tidspunkt, hvor forholdene for gæster og publikum igen blev mere normale. I flere år havde besøgsstedet Sankt Laurentius ved Stændertorvet desværre stået lukket. Nu blev en omfattende plan for at gennemgå den gamle kirkeruin og byens gamle rådhusårn sat i værk. Og resultatet blev et genåbnet og attraktivt besøgssted, der i hjertet af Roskilde fortæller 1.000 års byhistorie, med nyt udstillingsdesign under titlen "Over byen - under jorden".

← Fig. 2.

Da museerne i begyndelsen af 2022 kunne genåbne efter endnu en periode med tvangslukning, trillede ROMU symbolsk en bold af 4.500 mundbind gennem Roskildes gader og sendte et signal med håb om, at bedre tider nu var og er i vente! Foto: Stine Blegvad, ROMU.

Også på RAGNAROCK - museet for pop, rock og ungdomskultur blev tiden brugt til udvikling, ikke alene af den omfattende udstilling med tilhørende undervisningsmateriale om Roskilde Festivals 50-årige historie, men også af en gennemgribende opdatering af museets permanente udstillinger med temaerne "Jagten på den fede lyd" og "HACK IT" om fankultur ikke mindst hos unge.

På Roskilde Museum blev en fuld etage forandret til et særudstillingsområde med højt til loftet og en kulturhistorisk foredragssal, der fremover kan samle op til 150 mennesker om meningsfulde arrangementer. Den første særudstilling åbnede i 2021 med titlen "Forvandlinger - fortællinger om affald før og nu" med over 100 genstande fra området omkring Roskilde Fjord, der peger ind i store temaer om genanvendelse, bæredygtighed og menneskers forbrug gennem tiderne.

Også i Lützhøfts Købmandsgård blev der med en nyansat museumsinspektør på fuld tid sat nye planer i værk om at udvikle stedet som et historisk og autentisk trækplaster i krydsfeltet mellem forretning og museum i den historiske bymidte i Roskilde.

Vi er sat i verden for at bevare,
åbne og udbrede kulturarv.

Alt imens mange mennesker med rette noterede sig, at museerne var lukkede eller underlagt restriktioner, pågik der med andre ord et intenst arbejde med at forberede åbninger, fornyelser, udvikling. Og med til disse processer hørte også etableringen af et væld af nye og formaliserede samarbejder, som man kan læse om til slut i dette årsskrift, med blandt andet Egedal Kommune, Roskilde Domkirke, Roskilde Festival, turismeorganisationen Destination Fjordlandet og mange, mange andre.

Museumsorganisationen ROMU var i 2021 nok stængt på en række ydre områder, men samtidig blevet der taget hul på stribevis af nye tiltag på de indre linjer. Det gjaldt også det arkæologiske område, hvor undersøgelser, udgravninger og analyser af materiale heldigvis kunne foregå forholdsvis uforstyrret af covid-19. Det var med stor glæde, at arkæologer fra ROMU i 2021 kunne gå i gang med den første prøvegravning ved

Kildedal Nord i Egedal Kommune. Det var med anselig spænding, at museets arkæologer i Lejre Kommune kunne følge og fortsætte jagten på væsentlig kulturarv fra den tid, hvor kilderne til den senere kongemagt i Danmark samledes netop i dette område. Hertil kom nye analyser af depotfund blandt andet fra Svineholm ved Skuldelev i Frederikssund Kommune samt 36 andre store og små arkæologiske projekter, som man kan se i oversigtsform bagest i årsskriftet, og som tilsammen bidrager til at kortlægge og fastholde historien fra oldtiden i en del af det kultur-område, vi i dag kender som Danmark.

I den tid, vi i dag lever i, ligger magten hovedsagelig i byerne og i hovedstaden, København. Men man skal ikke mange år tilbage, før livet på landet var det væsentligste og det mest udbredte. Det får vi i dette årsskrift også et godt indtryk af både med undersøgelsen af middelalderstormandsgården ved Rye Kirke og med livshistorien fra 1800-tallet om bondepigen Kirsten Hansdatter.

Museumsorganisationen ROMU havde i 2021 lidt over 100 ansatte fordelt på knap 53 årsværk. Hertil kommer et væld af dygtige frivillige, gode samarbejdspartnere og formelle relationer til andre kultur- og vidensinstitutioner, fonde og andre bevillingsgivere. Tilsammen bidrager alle disse gode kræfter til at skabe en organisation, der også i et år med meget store kontraster kan leve op til sit formål.

Med afsæt i vores geografiske og kulturhistoriske ansvarsområder ønsker ROMU at lade borgerne møde fortiden i nutiden, for at vi sammen kan forme en bedre fremtid. Vi er sat i verden for at bevare, åbne og udbrede kulturarv til gavn og glæde for borgerne.

Artiklerne i dette årsskrift, som er kyndigt udvalgt og kompetent redigeret af museumsinspektørerne Nadja Malika Kring Mortensen og Ole Thirup Kastholm, er eksempler, der viser, hvordan dette formålsbestemte arbejde udføres inden for et vidtstrakt område, der spænder fra flintsegl i oldtiden til festivaler i samtiden.

Det er museets og redaktionens store ønske, at artiklerne vil føre til øget interesse for historie og kulturarv samt meget gerne - nu hvor covid-19 er på vej væk - et fysisk besøg eller genbesøg på et af vores ti vidunderlige, autentiske og opdaterede besøgssteder i området omkring Roskilde Fjord. Det ville vi opfatte som særdeles positivt i ordets egentlige, trygge og ligefremme forstand!

Rigtig god læselyst!

Morten Thomsen Højsgaard

SÆRLIG TAK TIL:

Museumsorganisationen ROMU ønsker efter to år med covid-19, der har forhindret mange typer af kommercielt arbejde, at rette en særlig tak til fonde og bevillingsgivere, der har bidraget til at sikre det væsentlige kulturhistoriske arbejde:

- Aage og Johanne Louis-Hansens Fond
- Augustinus Fonden
- Aarhus Universitet
- Danmarks Innovationsfond
- Egedal Kommune
- Farumgaard-Fonden
- Frederikssund Kommune
- Lejre Kommune
- Miljøpuljen
- Møller-Clausen Fonden
- Naturstyrelsen
- Realdania
- Roskilde Kommune
- Skibsbevaringsfonden
- Slots- og Kulturstyrelsen
- Statens hjælpepakker
- Skoletjenesten
- VELUX FONDEN

← Fig. 3.

Med en serie om kilderne til Danmarks tidligste kongemagt fik DR2 i 2021 sat den rige kulturarv fra Lejre Museum på dagsordenen. Her viser museumsinspektør Isabella Fuglø fund fra museet frem for vært Cecilie Nielsen. Pressefoto: Nicki Sørensen/DR.

Evigt anakronistisk, altid moderne

Jakob Caspersen

- købmandsgård mellem forretning og museum

I 2022 har Lützhøfts Købmandsgård dobbelt rund fødselsdag: Det er 130 år siden, Elias Lützhøft slog døren op for den første kunde, og det er 40 år siden, den selvsamme dør gik op for den første museumsgæst.¹

Siden 1982 er 1,1 mio. besøgende trådt over dørtærsklen² og ind i en tidslomme, der ikke alene ser ud som dengang – den fungerer også på samme måde som for ca. 100 år siden: Kræmmerhuse bliver vredet, fyldt op med bolsjer og vejret af på balancevægten. Butikken, der blander smukt ind blandt Ringstedgades forretningsfacader, er en anakronisme, en lille bid af en svunden tid i midten af det moderne.

Det er imidlertid ikke kun museumsgæster, der har følt sig hensat til en svunden tid, når de er trådt indenfor. Da de sidste købmænd, Bodil og Carl Viggo Petersen, standsede forretningen i 1979, havde de længe konkurreret med et stigende antal supermarkeder. Modsat mange af deres købmandskolleger endda med en vis succes – og stadig med disksalg, kælderkolde bajere og fuglefoder i løs vægt.

Man kan ligefrem hævde, at gården allerede var et levn fra fortiden, da den første husmand kørte ind gennem porten for at slå en handel af i 1892. Netop den sidste del af 1800-tallet var en skæbnetime for talrige købmandsgårde. Alligevel blev forretningen på Ringstedgade en succes.

↑ Fig 1.

Der er ikke stor forskel mellem facaden i dag og på dette foto fra ca. 1915. Fra venstre: Jens Peter Larsen, gårdskarl, hr. Nielsen, kommis og Lejf Pagh Knudsen, lærling. Fotograf ukendt.

Det var næppe ønsket om at skabe en anakronisme, der drev Elias Lützhøft eller hans efterfølger, Christian Petersen. Tværtimod var driften præget af en stor grad af forandringsvilje. Det blev også bemærket i det prospekt, som Roskilde Museum fremsendte til kommunalbestyrelsen i 1979:

”Det karakteristiske ved købmandsgårde er ikke stabilitet og traditionsfasthed, men derimod den stadige forandring, som hænger sammen med købmandens evne og vilje til at tage nye initiativer i takt med kundernes skiftende krav.”³

Alligevel, så var selve baggrunden for at gå ind i projektet den, at købmandsgården er så velbevaret, som den er; at den var en levende anakronisme. Navnlig de ”oprindelige og originale interiører” vakte begejstring og var med til at tænde idéen om købmandsgården som et levende museum.⁴

Måske er det snarere sammenhængen mellem tradition og fornyelse, der er det karakteristiske for Lützhøfts Købmandsgård?

Det er dette limbo mellem modernitet og forældelse, som denne artikel vil beskæftige sig med. For måske er det snarere sammenhængen mellem tradition og fornyelse, der er det karakteristiske for Lützhøfts Købmandsgård?

Det kan som sagt virke underligt, at der blev oprettet en købmandsgård i slutningen af 1800-tallet. Mens købmandsgården som koncept har århundreder på bagen, så var de strukturer, der betingede forretningsformen, i kraftigt omslag i denne periode.

DA VERDEN GIK AF LAVE

Købstaden Roskilde. En by, hvor gaderne summede af liv. Med bønder, der kom agende til langvejsfra med høsten på ladet, med fyldebøtter på jagt efter den næste pot brændevin, med tjenestepiger på vej til dagens indkøb og med børn i stormløb for at veksle en toøre til et sukkerchok. Alle med kurs mod en af byens talrige købmandsgårde.

↑ Fig 2.

I midten af 1960'erne skabte den lokale filmentusiast, senere leder af TV Midtsjælland, Villy Nielsen en film om Roskilde. I åbningssekvensen klippede han mellem en række kontraster i byen: fra den stadig aktive hejs i kornmagasinet i Lützhøfts Købmandsgård til facaden på et af byens nye supermarkeder. Også for ham var købmandsgården tilsyneladende en anakronisme. Fotograf: sandsynligvis Villy Nielsen. Still-fotos fra filmen "Byen".

Her mødte de brændevinsbrændere, handelsbetjente, avlskarle, maltgørere og alle de andre hårdtarbejdende sjæle, som fik hjulene til at dreje rundt på de store produktionsvirksomheder. Gårdene havde store landbrug knyttet til sig, som gav korn til den brændevinsproduktion, som købmændene havde eneret på. Lagrene rummede også isenkram, kolonialvarer, hørkram og alt det andet, der nu var brug for hos både bønder og borgere. Samtidig var købmandsgårdene et mødested. Man kunne købe varer fra fjerne egne, og i folkestuen kunne bønder udveksle historier.

Der blev både handlet en gros og en detail, og der blev sat en ære i at levere personlig betjening for at pleje båndene med de forskellige kunder. For når man først havde valgt sin købmandsgård, så skiftede man meget sjældent. Gik den fædrene gård i arv, så fulgte købmanden som regel med.

Købmandsgårdene var en lukrativ forretning. Gennem århundreder havde købmændene hørt til blandt byens absolutte spidser, med slægter som Borch, Bruun, Brønnicke og Kornerup i centrum. Man giftede sig i høj grad ind i hinandens familier, så formuerne ikke blev splittet, og den superrige elite i Roskilde kunne bestå.⁵

Alt har som bekendt en ende, og for de store købmandsgårde skete der tre markante ændringer i samfundet i den sidste halvdel af 1800-tallet, som fik deres verden til at gå af lave.

For det første blev næringsfrihedsloven vedtaget i 1857. Nu kunne enhver myndig, ustraffet mand med den rette uddannelse indløse borgerskab. Det gav ham ret til at bedrive "al Slags Handel i Stort og Smaat"⁶ med nogle få undtagelser. Nu kunne de gamle købmænd ikke længere med lavsbestemmelserne i hånden forhindre eller besværliggøre opkomlingenes higen efter det eftertragtede borgerskab.

For det andet blev deres produktionsapparat forældet, da industrialiseringen for alvor gjorde sit indtog i Danmark. Spiritus og øl var nogle af de varegrupper, der tidligt overgik til centraliseret masseproduktion.

Og for det tredje, så mistede de meget af omsætningen, da store dele af dansk landbrug blev omlagt fra vegetabilsk til animalsk produktion, navnlig fra 1880'erne og frem. Den tidligere så vigtige kornhandel blev nu til en for bønderne langt mere profitabel handel med smør, ost og kød – en handel, der gik de store købmænd forbi og i lommen på den gryende andelsbevægelse.⁷

Mod slutningen af 1800-tallet var det ved at være slut med de store købmandsgårde. Enten lukkede de helt eller blev splittet op i mindre virksomheder. Men midt i den sorte time for de store købmandsgårde kommer der en lille ny.

FRA LÜTZHØFT TIL EFTERFØLGER

I 1892 åbnede Brødrene Lützhøft i Ringstedgade 6-8. Det var nu mest den ene bror, Elias, der stod bag. Det familiære navn skyldes formentlig, at man ikke ønskede at antyde, at der var konkurrence mellem de to brødre, der begge drev fødevarevirksomheder i Roskilde.

Det forhenværende bageri blev bygget om til købmandsgård. Som sådan var den hverken den største eller den flotteste blandt Roskildes købmandsgårde. Her var intet bryggeri eller brænderi, og de tilhørende jordlodder var meget små. Behovet for produktionsfaciliteter var beskeden, men der var brug for en ny magasinbygning.⁸ Her lagrede man noget af det korn, som bønderne trods alt producerede, og man foretog en let videreforarbejdning, inden det blev solgt videre til møllerne.

Samtidig gav bøndernes voksende dyrehold et tilsvarende behov for foderstoffer. Dem kunne købmanden levere sammen med alle de andre daglige fornødenheder: brændsel, kolonialvarer, frø, hørkram, isenkram, byggematerialer med mere – meget af det industrielt fremstillede færdigvarer.⁹

Det var dermed de selvsamme forandringer i samfundets indretning, der gjorde de store købmandsgårde urentable, som i høj grad muliggjorde fremkomsten af den nye generation af små købmandsgårde.

Modsat de gamle fungerede de i overvejende grad som rene omsætningsvirksomheder.¹⁰ En by som Roskilde var et velegnet sted til en sådan forretning. Ikke alene var der et stort opland, der var også adgang til både havn og jernbane.

Forretningen gik godt for Elias Lützhøft. Men det var ikke mange år, han fik lov at stå i spidsen for købmandsgården. Han døde af et hjertestop i 1903, 54 år gammel.

← Fig 3.

Den unge familien Petersen med en voksende børneflokk købmandsgården. Fra venstre: Marianne, Christian, Else og Inger Petersen. Fotograf ukendt. Ca. 1910.

↑ Fig 4.

Al slags vejr var træskovejr for de hårdtarbejdende karle på købmansgården. Kommiserne, derimod, havde altid pæne sko på. Bemærk også gårdskarls klokke ved døren. Gårdskarlen, Jens Peter Larsen, ses til venstre sammen med købmansparrets datter, Inger Petersen. De var gode venner, når ikke Jens Peter forsøgte at vænne hende fra sutten ved at dyppe den i sildetønden. Fotograf ukendt. Ca. 1912.

Hans afløser blev den kun 24 år gamle Christian Petersen. Som handelsbetjent havde han arbejdet ved forskellige købmænd i Roskilde og omegn og havde nok så vigtigt arvet en større sum penge fra sin far. Det gav ham mulighed for at lægge en stor del af købesummen kontant. 60.000 kr. kostede gården i 1903, svarende til ca. 4,3 millioner kr. i 2022-værdi.

Først måtte han søge om borgerskab, da han endnu ikke var fuldt myndig - det blev man først som 25-årig. Han fik borgerskabet bevilget og havde nu ret til at bedrive handel.

Christian Petersen drev gården med stor dygtighed og blev i sin samtid beskrevet som "en rolig, støt Mand, der ved sin solide Dygtighed har drevet sin Forretning jævnt fremad".¹¹ Under ham oplevede gården sin storhedstid.¹² Da den i 1982 genåbnede som museum, var det da også tiden under Christian Petersen, som gården var sat tilbage til - perioden 1910-1920.

Derfor er det denne periode af købmandsgårdens historie, der er bedst beskrevet. Der findes interviews med købmænd, kommisser og lærlinge samt talrige andre undersøgelser fra tiden. Det giver en god mulighed for at beskrive, hvordan en dag på købmandsgården kunne have forløbet i tiden omkring Første Verdenskrigs udbrud, så lad os gøre det:

EN DAG I KØBMANDSGÅRDEN

Ding ding.

Det er en ualmindeligt kold oktobermorgen, og hanen har ikke vovet sig ud for at gale endnu. Alligevel ringer klokken til venstre for butikens bagindgang. Jens Peter skynder sig ud fra folkestuen, hvor han er ved at tænde op i kakkellovnen. Som gårdskarl skal han tage imod bønderne og tage sig af deres vogne og heste. Er han ikke at finde, kan man altid ringe efter ham.

Hanen har ikke vovet sig ud
for at gale endnu. Alligevel
ringer klokken til venstre for
butikens bagindgang

Han hilser med sit midtsjællandske *goddaw* samt bondens efternavn. Det var en af de små husmænd syd for Roskilde, der lige har hentet bærme hos spritfabrikken til sit kvæg. Nu skal han have lidt forskellige kolonialvarer fra købmanden. Da butikken først åbner kl. 7, inviterer Jens Peter ham med over i folkestuen, hvor de varmer sig på en lille skarp, mens der kommer liv i kakkellovnen.¹³

De når lige at få øje på Lejf Pagh Knudsen, der er på vej ned fra nr. 8 for at lukke butikken op. Som yngstelærling møder han ind før de andre i butikken, så kakkellovnen er varm, når de kommer. Bagefter måtte han tømme spytbakken på købmandens kontor for sand, avispapir og afgnavet skråtobak. Som den nederste i hierarkiet får han alle de beskidte tjanser.

En halv times tid efter kommer kommisserne – ekspedienterne – til syne sammen med andenlærlingen. Ligesom Lejf bor de under samme tag som købmanden. For lærlingene er kost og logi den eneste løn, mens kommisserne får en relativt beskedent hyre oveni – mindre end Jens Peter og de andre arbejdsfolk.¹⁴

De er ellers lidt finere på den. De og lærlingene går i almindeligt tøj: jakkesæt, slips og lædersko.¹⁵ Lejf kan dog tage et forklæde på, når arbejdet er beskidt. Jens Peter derimod har altid en blå skjorte og et forklæde i groft, hvidt bomuldsstof på samt spidssnude træsko. En påklædning, der minder meget om de andre arbejdskarles.¹⁶

Når karlene møder ind, starter dagen ofte med et besøg hos Lejf, der arbejder meget i baglokalet. Her vasker han flasker og tapper bl.a. vin og brændevin fra træfadene. Arbejdsmændene har hver deres egen lille flaske, som de kan tappe gratis brændevin i. Før afgifterne mangedobler priserne under Første Verdenskrig, koster en liter brændevin 37 øre, nogenlunde det samme som en timeløn for en ufaglært arbejder – og det regner købmanden ikke for noget.¹⁷

En af de store aftagere til brændevinen, Peter Slusk, holder lidt igen i dag. Han er netop kommet tilbage efter at være blevet fyret endnu en gang. Tilnavnet Slusk betyder, at han ”er uordentlig (skødesløs, dadelværdig) i sin levevis, sin paaklædning, sit arbejde”,¹⁸ og med sit seneste stunt levede han i den grad op til navnet. For et par dage siden havde de fundet ham i en af kældrene. Her lå han døddrukken og med cognac dryppende ned i munden fra et af de store fade. Det var alligevel for meget for købmanden, der sendte ham hjem. Dagen efter kom hans kone og tryglede for, at han kunne få sit arbejde igen, som hun så ofte havde gjort før. Og tilbage kom han – ligesom han nok snart kigger ind i baglokalet for at få fyldt sin lille flaske igen.¹⁹

Hen ad formiddagen kommer der flere og flere bondevogne ind i gården. En af bønderne ankommer sammen med sin hustru, så Jens Peter iler til med en lille stige. Men hun stiger ikke hurtigt nok ned til hans smag. ”Kom så, mutter”, lyder det, hvorefter han tager hende om livet og løfter hende ned med et smil.

Bondeparret følges ind ad bagindgangen til købmandens kontor. På vejen ind stikker de kommissivern en seddel med dagens bestillinger, så de kan få vognen læsset. Købmanden byder på en madeira, herren takker ja til, mens fru er mere tilbageholdende. Hun ved, at de to skal snakke forretninger. Købmanden ringer fluks på den interne linje op til sin hustru, Marianne, og beder hende om at have kaffen klar oppe i privaten.²⁰

→ Fig 5.

Med Jens Peters sirlige system kunne der være plads til 30 vogne i købmandsgården. I baggrunden kan man se sydfløjen, hvor han holdt hof i folkestuen.

Marianne Petersen har i det hele taget nok at bestille i den store husholdning, hvor der er mange på kost. Til sin hjælp har hun mindst to faste tjenestepiger: en til at lave mad og en barneplejerske. Dertil kommer så sykonen og vaskekonen, når der er brug for en ekstra hånd. Senere får hun stor indflydelse på forretningen,²¹ men i tiden omkring Første Verdenskrig må hun til tider selv bære frokosten ned i forretningen – således også i dag.

Her indtager lærlingene og kommisernerne traktementet stående. Maden er som altid god – købmandsgården er et godt sted at være på kost.²² Selv de tilrejsende bønder får til tider en lille servering.

Det er en lang tur fra Hornsherred til Roskilde i en åben hestevogn på en kold dag. Tilbage i folkestuen, karlekammeret eller Jens Peters stue, som det lille rum ved siden af cykelstalden i gårdens sydfløj også bliver kaldt, er det ligeledes frokosttid.

Også her er rangordenen klar:
Som yngstelærling spiser Lejf
som den sidste.

Jens Peter skræller et løg og hiver skindet af et par gode spegesild. Brødet med fedt har bønderne selv med til det, der nu bliver et helt lille festmåltid. Bønderne har købt en øl, eller også har Jens Peter ligefrem budt på en – og endda en sodavand til børnene.²³

De sidder tæt på folkestuens bænke til dagens frokost. Arbejdsmændene på kornmagasinet i nordfløjen kommer ind for at spise og for at få varmen. Magasinet er hundekoldt og befængt med rotter. Når der er mest at se til, går de 12 mand derovre. Dagen går med tunge løft af kornsække, med at vende og rense korn på det øverste loft og med at læsse vogne med alt fra brændsel til foderstoffer.²⁴

Hvis pladsen bliver for trang i folkestuen, eller hvis bønderne er mere tørstige, så er hjælpen nær. Cafe Stokken ligger med praktisk bagindgang fra købmandsgården. Navnet kommer fra ejeren, stokkefatter, der gik med stok.

Sammen med stokkemutter tager han imod med varme hilsener – og stokkemutter byder lærlingene på kaffe, når det er koldt som i dag. Det formentlig lidt ældre ægtepar, der også kaldes bedstefar og bedstemor, bor i kvistlejligheden oven på forretningen nogle år endnu. Jens Peter overtager den med kone og 5 børn i 1917.²⁵

Om eftermiddagen er gården proppet. 30 vogne er der kommet. Imens er hestene blevet staldet op, så der er to i hver bås. Under halvtage bliver der også fyldt op, og de mest skikkelige bliver bundet til en pæl. På den måde blev der plads til intet mindre end 50 heste.

Nu må mange af dem til at arbejde igen, for bønder er begyndt at vende tilbage fra deres ærinder i byen. Imens er deres vogne blevet fyldt med de varer, de bestilte ved kommissen tidligere på dagen. Jens Peter hilser pænt på dem igen og finder snart deres vogne og heste frem igen. Han har en glimrende hukommelse og ved altid, hvilken hest, vogn og bonde der hører sammen.

Som tak for hjælpen får han drikkepenge fra bønderne – typisk 50 øre, men hvis bonden vil være flot, eller hvis han har en særligt stor vogn, er det en krone. Han sender vognene afsted med en hilsen, og af og til et klap bagi til hesten, så der kommer fart på.²⁶

Imens er der kommet et par bykunder på besøg i butikken. De fleste kom fra det lidt bedre stillede borgerskab – arbejdere bruger hellere brugsen, der ligger tæt på. Mange foretrækker købmandsgården, fordi den bringer ud. Det er især praktisk, hvis man skal have tungt foder til sine høns eller duer.²⁷

Mens tussmørket så småt trænger sig på, bliver der tændt for butikkens eneste lyskilde: den store lampe over hoveddisken. Snart står den på aftenmad. Butikspersonalet spiser efter tur dagens eneste siddende måltid i privaten. Også her er rangordenen klar: Som yngstelærling spiser Lejf som den sidste.

Efter maden er det tilbage i butikken. Der skal gøres klar til næste dag, og butikken skal skinne. Om lørdagen må Lejf pudse vægten og polere disken ind til kl. 23, inden han får fri, men på almindelige hverdage lukker butikken kl. 20.²⁸ Dørhåndtaget bliver taget ud for at markere, at butikken nu er lukket.

Kakkelovnene bliver slukket og dørene lukket. Men der står en enkelt vogn tilbage i gården. Og snart kommer ejermanden vraltende ind i gården, lige så træt som han er beruset. De får ham bundet til vognens stol, spændt hesten for – og beder den om at finde hjem selv.²⁹

↑ Fig 4.

De to brødre Werner og Carl Viggo Petersen kom til at præge købmandsgården gennem 50 år. Carl Viggo ses til venstre, i midten kommiss H.C. Petersen, og formentlig Werner til højre. Fotograf ukendt. 1931

REDDET AF FUGLEFODER

Nogle af dem, vi ikke fik hilst på i det lille billede af gården ovenfor, var de børn, der befolkede købmandsgården. Købmandsparret fik 6 børn, og de to sønner Werner og Carl Viggo kom med tiden til at føre virksomheden videre.

Hvis ikke gården var en anakronisme i 1910'erne, så blev den det med stigende hast op gennem årtierne, frem til at Carl Viggo som den sidste af de to brødre overlod nøglerne til museet sammen med sin kone, Bodil, i 1979.

I takt med brødrenes opvækst skete der mange ændringer i købmandsgården. Antallet af karle på magasinet svandt ind, og hestevognene blev afløst af biler. Jens Peter begyndte at levere varer i stedet for at spænde fra. Facaden fik nye skilte, og flere varer blev pakket ind fra fabrik.

Christian Petersen blev syg i 1931, hvorefter de to brødre overtog driften af kolonialbutikken, mens Christian fortsat tog sig af kornhandlen. Da han døde i 1946, fortsatte virksomheden under Marianne Petersens ledelse. Hun døde i 1955, hvorefter de to brødre kørte butikken videre sammen.³⁰

De to brødre var begge dygtige til fugle, og det var da også fuglefoder, der blev den niche, der kom til at holde liv i butikken som en rigtig købmandsgård. Mens de fleste andre købmænd stoppede med at handle med grovvarer i tiden efter Anden Verdenskrig, blev de to brødre ved. Foderblandingerne blev produceret i magasinbygningen, hvor brødrene også havde deres brevduer. Med tiden skiftede fokus fra høns og duer til tropefugle, og det blev i højere grad haveejere end landmænd, der hentede kunstgødning hos Lützhøft. Enkelte små landmænd fortsatte endda med at afsætte høsten til købmandsgården helt indtil 1979.³¹

På sin vis havde de to brødre genoplivet den gamle, store købmandsgård som koncept - en produktionsvirksomhed med handel.

På sin vis havde de to brødre genoplivet den gamle, store købmandsgård som koncept: Nu var det en produktionsvirksomhed med handel. Havde det ikke været for produktionen af fuglefoder, så havde de gamle magasinbygninger i købmandsgården næppe fået lov til at overleve.

I butikken var noget fulgt med tiden, men topmoderne blev virksomheden aldrig. Det havde ikke været nødvendigt at foretage større ombygninger på den efterhånden aldrende købmandsgård siden år 1900.³²

Devisen synes at have været, at alt kan genbruges. Tomme cigarkasser blev til små skuffer, gammelt inventar blev til opbevaringsløsninger på de store lofter. Og meget af det, der ikke kunne genbruges lige nu, endte netop her.³³

↑ Fig. 7.

Sidste omgang. Købmandsparret Carl Viggo og Bodil Petersen bag disken, en af de sidste dagen inden butikken lukkede. Forretningen var præget af disksalg og god betjening til det sidste. Foto: Torben Hjelm, 1979, Roskilde Museum.

Werner gik på pension i 1977, samme dag som han kunne fejre 50-års jubilæum.³⁴ To år senere stoppede Carl Viggo og Bodil Petersen også. Virksomheden var sund nok, men Carl Viggos helbred tillod ikke mere. Gården kom på kommunens hænder.

INGEN "FORPLUMRENDE ROMANTISERING"

I 1979 var Lützhøfts Købmandsgård ikke bare en af de eneste tilbageværende købmandsgårde i byen – den var absolut også den mest velbevarede. I løbet af året begyndte visionerne om at gøre gården til et museum at tage form. Roskilde Museum sendte en interessetilkendegivelse til byrådet i april,³⁵ som blev fulgt op af et egentligt projektforslag i september.

Her argumenterede museet for, hvorfor gården var noget helt særligt: "Selve købmandsgården vil hverken blive den første, den eneste eller den smukkeste, som bliver bevaret for eftertiden, men den er nok mere karakteristisk for de faktiske forhold end den korte række af bevarede pragtstykker ved andre danske museer. Den repræsenterer et handelsmiljø samt nogle bolig- og arbejdsforhold, som hidtil er blevet forbigået/overset eller nedrevet."³⁶

For museet var det vigtigt, at gården blev bevaret i sin totalitet som et samlet kulturmiljø. Det samlede miljø rummede ud over de kulturhistoriske værdier også et pædagogisk potentiale, der kun blev udfoldet med en total bevaring: "Det betyder f.eks. at butiklokalet ikke tillægges større værdi end tjæretaprummet i udhuset, og at magasinet ikke opfattes som vigtigere end oplagsrummene i sydlængen: der er tale om bygninger og funktioner, som er indbyrdes afhængige, og som kun kan forstås i sammenhæng med hinanden".³⁷

"Der er tale om bygninger og funktioner, som er indbyrdes afhængige, og som kun kan forstås i sammenhæng med hinanden."

Selvom museet havde besluttet sig for at fokusere på perioden 1910-1920, så ønskede man snarere at "fastholde bygningernes nuværende udseende" frem for "at føre bestemte kulturelementer tilbage til en tænkt oprindelighed". Man ville gerne bevare de aftryk, som de skiftende års brug af købmandsgården havde sat på bygningsmassen, hvorfor istandsættelsen "også drejer sig om at fastholde bygningernes nuværende udseende."³⁸

Nogle steder ville man dog gå genopretningens vej. For eksempel skulle vandingstruget på gårdspladsen genskabes. Det var nu ikke for hyggenes og den gode stemnings skyld: "Alt dette skulle ikke tjene en forplumrende romantisering, men det er for det første i overensstemmelse med de historiske kendsgerninger, og for det andet afspejler det en vigtig økologisk grundholdning, som er meget karakteristisk for købmandsgårde."³⁹

Den økologiske grundholdning, der her er tale om, sigter næppe på biologiske produktionsmetoder, men snarere til den helhedsforståelse for bygninger, varer, kunder, ansatte, handelsmetoder, omgangsformer med videre, som købmandsgårdene repræsenterede.

I prospektet lokkede man kommunalbestyrelsen med, at det nye museum gav "en række nyskabende aktiviteter og udstillinger, som vil kunne placere Roskilde og Roskilde Museum i centrale positioner i samfunds- og museumsudviklingen."⁴⁰

Og noget lokkemad skulle der til, for den økonomiske smalhals i slutningen af 1970'erne kunne mærkes. Den stigende ungdomsarbejdsløshed kunne ligefrem aflæses i budgetterne for både drift og udvikling. Meget af arbejdet skulle udføres af folk i arbejdsprøvning.⁴¹ Samtidig frygtede Roskildes resterende købmænd en unfair konkurrence fra en offentligt støttet købmandsforretning.⁴²

Problemerne til trods blev pengene bevilliget, og arbejdet gik i gang.

"DET ENESTE NUTIDIGE BLIVER PRISERNE"

Der blev samlet tykke mapper med varestudier, de forhenværende købmænd, lærlinge og husmænd blev interviewet. Det aflagte inventar blev hentet ned fra lofterne, sat i stand og sat frem på sin oprindelige plads igen. Pø om pø blev forretningen genskabt, som den var i 1910'erne.

Og den 3. juli 1982 blev håndtaget sat i døren igen. Museet var åbent.

I pressemeddelelsen lagde man særligt vægt på, at det ikke blot var købmandsgårdens oprindelige udseende, men dens funktioner, der var genskabt: "Lützhøfts købmandsgård bliver med alle sine genskabte funktioner enestående: Den gamle diskhandel med varer i løs vægt i autentiske omgivelser. Det eneste nutidige bliver priserne."⁴³

Dermed var der lagt op til, at den immaterielle kulturarv, som for eksempel handelsmetoderne, kom til at indgå på lige fod med den materielle ditto, der ikke blot kunne beskues, men også købes med hjem fra butikken.

Nu var købmandsgården for alvor en anakronisme - og samtidig moderne som aldrig før. Der fandtes ikke noget lignende museum i Danmark.⁴⁴

Museet gik endda flere skridt videre end sin primære inspirationskilde, Kulturens Hökeri i Lund. Her fandtes et begrænset udsalg med tidsvarende varer i en høker fra omkring århundredeskiftet, men til forskel fra Lützhøft var langt størstedelen af varerne alene til udstilling.⁴⁵

Siden åbningen har museet ændret sig på mange punkter. Perioden

er skubbet fra 1910'erne til 1920'erne, og der er kommet flere varer på hylderne og på krogene i loftet. Med åbningen af Slagtermuseet i 1993 og Håndværksmuseet i 2002 er den gamle købmandsgård ligefrem blevet et lille museumskompleks. Til gengæld er museets oprindelige vision om at åbne købmandsgården i sin totalitet som et arbejdende museum aldrig blevet indfriet.

Essensen af museumsprojektet er imidlertid den samme: Også i fremtiden skal museet insistere på at være en levende anakronisme.

↓ Fig. 8.

Sammenligner man fotos fra museet de seneste 25 år med dette foto fra starten af 1980'erne, er det slående, hvor få varer der var ved museets åbning. Fotograf ukendt. Roskilde Museum, 1982.

NOTER

- ¹ Møller 2013, 2, 11 f.
- ² Danmarks Statistik, Museer; ROMUs administrationsarkiv (RMA) 69-92-71x2: PRESSEMEDDELELSE, d. 17. sept. 1992; samt oversigt over museets statistiske indberetninger. .
- ³ RMA A-69-79 1982: Lützhøfts Gård. 4.
- ⁴ RMA A-69-79-71: Vdr. Lützhøfts gård, Ringstedgade 6. D. 25. april 1979.
- ⁵ Christmas-Møller 1990, 7, 24 ff.; Fang 1971, 162 ff.; Karlsson 1998, 57 ff.
- ⁶ Lov om Haandværks- og Fabrikdrift samt Handel og Beværtning m.m. § 32.
- ⁷ Bjørn 2022; Rosenmeier 1980, 76 ff.
- ⁸ Møller 2013, 8, 11.
- ⁹ Rosenmeier 1980, 78.
- ¹⁰ Karlsson 1998, 64 ff.
- ¹¹ Jensen 1917, 79.
- ¹² Møller 2013, 16; Inflationsomregner.
- ¹³ Karlsson 1992, 23 ff.; Rung 1986, 1.
- ¹⁴ Karlsson 1991, 77 ff.
- ¹⁵ Rung 1983, 97.
- ¹⁶ Karlsson 1992, 22.
- ¹⁷ Ibid., 26 f.
- ¹⁸ Ordnet.dk, opslag "Slusk".
- ¹⁹ Rung 1986, 3.
- ²⁰ Karlsson, P.: Interview med Werner Petersen, 1988, 4 f.
- ²¹ Rasmussen & Rosenmeier 1981, 96.
- ²² Rung 1983, 100.
- ²³ Karlsson 1992, 26 f.

²⁴ Karlsson 1991, 74 f.; Rung 1986, 3.

²⁵ Karlsson 1992, 25; Rung 1986, 1.

²⁶ Karlsson 1992, 24 f.

²⁷ Karlsson 1991, 80 ff.

²⁸ Rung, G.: Interview med Lejf Pagh Knudsen, d. 14. jan. 1986, 23.

²⁹ Karlsson 1992, 27

³⁰ Rasmussen & Rosenmeier 1981, 96.

³¹ Rosenmeier 1980, 89.

³² Rung 1984, 14.

³³ Rosenmeier 1980, 89 f.

³⁴ Karlsson 1988, 3.

³⁵ RMA A-69-79-71: Vedr. Lützhøfts Gård, Ringstedgade 6, 1.

³⁶ RMA A-69-79 1982: Roskilde Museums købmandsgård. Lützhøfts Gård.

³⁷ Ibid.

³⁸ Ibid.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ RMA A-69-79-71: Vedr. Lützhøfts Gård, Ringstedgade 6, 2.

⁴² DAGBLADET, d. 16. okt. 1979.

⁴³ RMA A-69-79-71 *Til redaktionen.*

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Persson 1963, 12 ff.

LITTERATUR

Christmas-Møller, I. 1990: *Djalma Lunds Gaard*. Roskilde.

Fang, A. 1971: *Roskilde II. Fra byen og dens historie*. Roskilde.

Jensen, A.K. (red.) 1917: *Danske Byer og deres Mænd*. XIX Roskilde. Aarhus.

Karlsson, P. 1991: Lützhøfts Købmandsgård 1910-20. *ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum* 1990, 69-90.

Karlsson, P. 1992: Gårdskar og købmanskusk. *ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum* 1991, 21-33.

Karlsson, P. 1998: *Roskilde bys historie, 1850-1970*. Roskilde.

Møller, P.L. 2013: *Brødrene Lützhøft*. Roskilde.

Persson, E. 1963: *Kulturens Hökeri*. *Kulturen* 1963.

Rasmussen, F. & E.M. Rosenmeier 1981: Brødrene Lützhøfts Efterfølgere. *ROMU II. Årsskrift fra Roskilde Museum* 1981, 95-117.

Rosenmeier, E.M. 1980: Brødrene Lützhøfts Efterfølgere. *ROMU I. Årsskrift fra Roskilde Museum* 1980, 74-91.

Rung, G. 1983: Om diskenspringerens disk - og andet inventar i købmandsgården. *ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum* 1982, 89-100.

Rung, G. 1984: Roskilde Museums købmandsgård: Brødrene Lützhøfts Eft. *Foreningen til gamle bygningers bevaring Roskilde: Årsskrift* 1984, 8-18.

Onlineressourcer

Bjørn, C. 2022: andelsbevægelse i Den Store Danske på lex.dk. <https://denstoredanske.lex.dk/andelsbev%C3%A6gelse> (d. 23. feb. 2022).

Danmarks Statistik, Museer dst.dk/da/Statistik/emner/kultur-og-fritid/museer-og-zoologiske-haver/museer (d. 27. feb. 2022).

Inflationsomregner www.oldmoney.dk på baggrund af Danmarks Statistiks forbrugerprisindeks <https://www.dst.dk/da/Statistik/dokumentation/statistikdokumentation/forbrugerprisindeks> (d. 23. feb. 2022).

Lov om Haandværks- og Fabrikdrift samt Handel og Beværtning m.m. § 32. <https://danmarkshistorien.dk/vis/materiale/naeringsfrihedsloven-1857/> (d. 1. feb. 2022).

Ordnet.dk, opslagsord slusk <https://ordnet.dk/ods/ordbog?query=slusk&tab=for> (d. 23. feb. 2022).

Knardrupgraven

Emil Winther Struve

- og jagten på bondestenalderens first movers ved Kildedal Nord

I 2021 påbegyndte Egedal Kommune byudviklingen af området Kildedal Nord. Et 33 hektar stort areal på kanten af moseområdet Højeng, som står i forbindelse med de langstrakte vådområder, der samlet set udgør Værebros Ådal, skulle hermed undersøges ved en arkæologisk forundersøgelse for at klarlægge den mulige tilstedeværelse af fortidsminder på arealet.

At der i oldtiden har boet mennesker omkring Kildedal Nord, herskede der på forhånd ikke nogen tvivl om. Fra området kendes indberetninger om flere gravhøje, som allerede for mere end hundrede år siden er blevet fjernet ved datidens markarbejde. Gravhøjene har ligget på kanten af en bakkekam, som strækker sig i øst-vestlig retning over arealet (fig. 1).

EN USÆDVANLIG SJÆLLANDSK STENALDERBEGRAVELSE

Da man i starten af 1990'erne umiddelbart øst for arealerne skulle anlægge Knardrupvej mellem Frederikssundsvej og landsbyen Knardrup, blev der fundet spændende brikker til det puslespil, der

Gravgaverne fra Knardrupgraven kan opleves i udstillingen på Roskilde Museum.
Foto: Trine Sejthen.

← Fig. 1.

Oversigtskort med højdekurver. Undersøgsområdet er indrammet med rød streg. Overpløjede gravhøje markeret med rød prik. Knardrupgraven markeret med gul prik.

Kort: Nadja M.K. Mortensen, ROMU.

viser et glimt af områdets oldtidsbefolkning. I vejkrydset Jungshøjvej/ Knardrupvej fandt man resterne af en usædvanlig begravelse, som oprindeligt må have indgået i rækken af høje på områdets markante bakkekam.

Knardrupgraven, som gravlæggelsen er blevet navngivet, har oprindeligt været en bred kiste bygget af store, flade sten (fig. 3). Vi formoder, at kisten har været dækket af en jordhøj, men såvel høj som kistens låg og sider var for længst fjernet ved mange hundrede års markarbejde. Tilbage var kun enkelte flade sten fra kistens bund samt et bemærkelsesværdigt udvalg af gravgaver, der i dag kan opleves i udstillingen på Roskilde Museum (fig. 2). Der var ikke bevaret rester af de gravlagtes skeletter i stenkisten, men gravgavernes parvise placering indikerer, at der oprindeligt har været gravlagt to personer.¹ Blandt gravgaverne fandtes både en økse og pilespidser af flint samt perler af rav, men for arkæologerne var de mest bemærkelsesværdige gravgaver fire ituslåede lerkar med en helt særlig udformning. Lerkarrene er typiske for den såkaldte jyske enkeltgravskultur. De er eksotiske genstande, som områdets lokale befolkning ikke selv har fremstillet.

For arkæologerne var de mest bemærkelsesværdige gravgaver fire ituslåede lerkar med en helt særlig udformning.

EN PERIODE MED STORE OMVÆLTNINGER

Den jyske enkeltgravskultur betegner en befolkning, som i perioden 2800-2500 f.Kr. indvandrer og etablerer sig i dele af det vestlige Danmark – særligt i Vestjylland. Indvandringen sker som led i en på europæisk plan større folkevandringsbølge i denne periode. En bølge, som i Sydsandinavien resulterer i fremkomsten af enkeltgravskulturen

Fig. 2. De fire lerkar med form og ornamentik karakteristisk for den jyske enkeltgravskultur. Foto: Trine Sejthen.

i det vestlige Danmark og stridsøksekulturen i dele af Sverige og Norge.² En af de tydeligste arkæologiske markører for de nye befolkningsgrubbers ankomst er deres markant ændrede gravskik, når man sammenligner med den eksisterende befolknings skikke. Den såkaldte tragt-bægerkultur havde i flere hundrede år anvendt og genbrugt de store megalitanlæg – jættestuerne – til deres begravelser.³ Betegnelsen enkeltgravskultur demonstrerer, at de nye befolkninger medbragte en tradition for at begrave deres døde enkeltvist i små jordhøje.

Knardrupgraven dateres til tiden omkring 2500 f.Kr. og dermed til den sene del af perioden med befolkningsmæssige opbrud.⁴ Den er et af ganske få eksempler på, at de store kulturelle omvæltninger, der kan spores over det meste af Europa, også nåede Sjælland. DNA-studier har påvist store migrationer og nye befolkningsgrubbers indtog i Skandinavien, men viser samtidig, at den befolkningsmæssige udskiftning umiddelbart har været mindre på de østdanske øer.⁵ På Sjælland viser det arkæologiske materiale således heller ikke tegn på disse store samfundsmæssige omvæltninger. Man fortsætter med at benytte de samme grundlæggende redskabstyper, formgiver sine lerkar på den samme måde og fortsætter begravelsestraditionen fra de forudgående perioder ved at genbruge de eksisterende jættestuer.⁶

Til Sydsverige, Jylland samt store dele af det centrale og vestlige Europa medbragte de nye befolkninger en anderledes idéverden, som kan ses gennem udformninger af økser og keramik men også ved ændringer i levemåde og begravelsesritualer. Ændringerne starter en udvikling, som leder frem til den efterfølgende bronzealder. Bronzealderen finder naturligvis også vej til Sjælland, men her er det svært at få øje på den tidlige introduktion af de nye ideer. På Sjælland har man i længere tid fastholdt gamle levemåder – måske fordi der ikke skete en indvandring? De nye ideer introduceredes sandsynligvis langsomt af den eksisterende befolkning. Knardrupgraven er et af de få eksempler på, at der på Sjælland også var mennesker, som valgte de nye ideer til. Graven viser, at der i området omkring Kildedal Nord har levet mennesker, som har valgt at gøre tingene anderledes. De har været blandt de første på Sjælland til at ændre århundredgamle begravelsesritualer, og gravens gaver demonstrerer, at de har været i kontakt med de områder af Sydskandinavien, hvor nye befolkninger var indvandret.

← Fig. 3.

Gravanlægget ses som en aflang, mørk aftegning i den lyse råjord. Enkelte sten er bevaret fra gravkammerets gulvlag, set fra V. Foto: J.G. Larsen, Egnsmuseet Færgesgården (nu ROMU).

Har Kildedal Nord været beboet af tilflyttere eller af lokale, der ville være med på den nyeste mode? Området omkring Værebros Ådal har i den sene bondestenalder huset en befolkning, som var åbne for nye tanker omkring deres samfunds organisering og måden at leve på.

RESULTATERNE AF DEN ARKÆOLOGISKE FORUNDERSØGELSE

Med håbet om at finde yderligere spor i jagten på de gådefulde first movers gennemførte arkæologer fra ROMU fra oktober 2021 til januar 2022 den arkæologiske forundersøgelse ved Kildedal Nord.⁷

De kommende udgravninger af bopladsområderne har potentiale til at give os ny viden om områdets befolkning i bronzealder og jernalder

Med hjælp fra gravemaskinen blev to meter brede søgegrøfter udlagt på arealet (fig. 4), hvormed det kunne påvises, hvor inden for det store område der måtte findes fortidsminder under jorden. Forundersøgelsen demonstrerede tydeligt, at Kildedal Nord i flere perioder af oldtiden har været et attraktivt sted at bosætte sig. I søgegrøfterne kunne således over større områder konstateres stolpehuller tilhørende hustomter, der på baggrund af huskonstruktionernes form foreløbigt er dateret inden for yngre bronzealder (1000-500 f.Kr.) og ældre jernalder (500 f.Kr. til 375 e.Kr.). Langt størstedelen af områdets boplads spor ser ud til at tilhøre bosættelsesfasen i ældre jernalder (fig. 5). Særligt arealets delområder på det sydvendte, skrånende terræn ned mod Højeng ser ud til at have været foretrukket af jernalderens beboere på Kildedal Nord.

De kommende udgravninger af bopladsområderne har potentiale til at give os ny viden om områdets befolkning i bronzealder og jernalder, men hvad med de gådefulde gravlagte i Knardrupgraven? Blev der ikke fundet spor efter deres levede liv i området?

→ Fig. 4.
Arkæolog Ida Mikkelsen fører tilsyn med muldafrømningen.
Foto: Emil Winther Struve, ROMU.

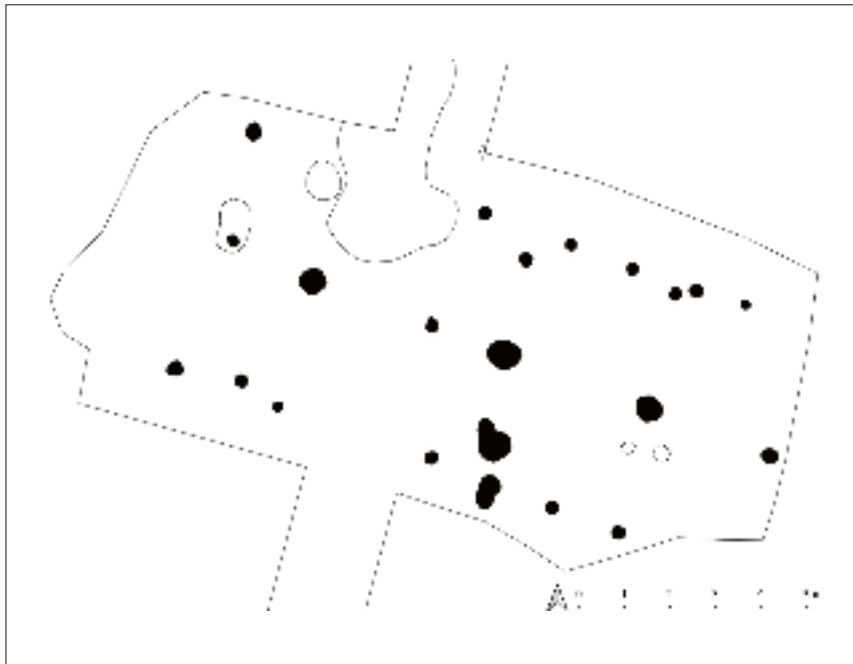

↑ Fig. 5.

Oversigtskort med udlagte søgegrøfter. Undersøelsesområdet er indrammet med rød streg. Huskonstruktioners placeringer er markeret med grøn firkant. Kort: Nadja M.K. Mortensen, ROMU.

Jo - muligvis. Mellem de mange hustomter fra bronze- og jernalder sås enkelte hustomter af såkaldt toskibet konstruktion.⁸ Hustomter af denne type dateres ofte til bondestenalderen. Særligt en hustomt skiller sig ud ved at fremstå meget velbevaret (fig. 6). Det er på nuværende tidspunkt ikke muligt fastslå med sikkerhed, om hustomternes datering svarer til Knardrupgravens. Toskibede huskonstruktioner opføres gennem hele bondestenalderen, og vores begrænsede viden om de sjællandske bopladser i Knardrupgravens dateringsperiode medfører, at der ikke på nuværende tidspunkt kan drages sikre konklusioner om hustomternes datering. Hvis der ved de kommende udgravninger kan findes organisk materiale egnet til ¹⁴C-datering, vil mere præcise konklusioner kunne drages. Hustomternes størrelse samt enkelte konstruktionsmæssige træk peger på, at de dateringsmæssigt skal indplaceres i den sene del af bondestenalderen.⁹

↑ Fig. 6.

Digital opmålingsplan for den toskibede huskonstruktion med formodet datering svarende til Knardrupgravens datering. Stolpehuller tilhørende hustomten er markeret med sort.

Tegning: Nadja M.K. Mortensen, ROMU.

DE KOMMENDE ARKÆOLOGISKE UDGRAVNINGER

Der er megen viden at hente om oldtidens befolkninger ved de kommende arkæologiske udgravninger på arealerne ved Kildedal Nord. Præcis som det i dag er populært at bosætte sig i Egedal Kommune, var området også et attraktivt sted at placere bopladser i både sten-, bronze- og jernalder.

Arbejdet med at dokumentere oldtidens levede liv på Kildedal Nord skal bringe os tættere på de mennesker, som levede der før os. Forhåbentlig vil de kommende undersøgelser give os et mere detaljeret indblik i det levede liv gennem alle de påviste perioder af oldtiden. Men særligt er håbet, at vi gennem de arkæologiske spor efter stenalderens bopladser kan blive klogere på de mennesker, som ved deres valg af begravelsesritualer demonstrerede for eftertiden, at området var hjemsted for en befolkning med nye ideer og en anderledes verdensopfattelse.

NOTER

- ¹ Sørensen 2000.
- ² Se fx Glob 1945 og Malmer 2002.
- ³ Iversen 2015, 77.
- ⁴ Hübner 2005, 584.
- ⁵ Malmström et al. 2019, 4, fig. 1b.
- ⁶ Iversen 2015, 64
- ⁷ Se ROMUs arkiv, j.nr. ROM 3773 'Kildedal Nord'.
- ⁸ Et toskibet hus er betegnelsen for en huskonstruktion, hvor vægten af husets tagkonstruktion er båret af en enkelt række stolper placeret centralt gennem husets længdeakse. Konstruktionstypen adskiller sig fra de efterfølgende perioder af oldtiden, hvor langhuses tagkonstruktion stort set udelukkende understøttes ved en såkaldt treskibet konstruktion med to parallelle rækker af tagbærende stolper gennem husenes længdeakse.
- ⁹ Nielsen 2019, 22.

LITTERATUR

Glob, P.V. 1945. Studier over den jyske Enkeltgravskultur. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1944.

Hübner, E. 2005. *Jungneolithische Gräber auf der Jütischen Halbinsel. Typologische und chronologische Studien zur Einzelgrabkultur*. Nordiske Fortidsminder, Serie B, 24. København.

Iversen, R. 2015. *The Transformation of Neolithic Societies. An Eastern Danish Perspective on the 3rd Millennium BC*. Jutland Archaeological Society Publications vol. 88. Højbjerg.

Malmer, M.P. 2002. *The Neolithic of South Sweden*. TRB, GRK and STR. Stockholm.

Malmström, H. et al. 2019. *The genomic ancestry of the Scandinavian Battle Axe Culture people and their relation to the broader Corded Ware horizon*. Proc. R. Soc. B 286: 20191528. <http://dx.doi.org/10.1098/rspb.2019.1528>

Nielsen, P.O. 2019. The development of the two-aisled longhouse in the Neolithic and Early Bronze Age. I: L.R. Sparrevohn, O.T. Kastholm & P.O. Nielsen (eds.), *Houses for the Living. Two-aisled houses from the Neolithic and Early Bronze Age in Denmark*. Volume 1 - Text. Nordiske Fortidsminder Volume 31:1, 9-50. Copenhagen.

Sørensen, S.A. 2000. Enkeltgravskisten ved Knardrup. I: S. Hvass (red.), *Vor skjulte kulturarv. Arkæologien under overfladen*, 56-57. København & Højbjerg.

Kirsten Hansdatters dagbog

Rolf Kjær-Hansen & Carsten Hess

- et unikt indblik i en bondepiges liv 1862-63

”Her i det gamle, kære hjem blandt mine forældre og søskende har jeg henlevet min skønne, sorgfrie ungdom. Ingen stjerne er endnu formørket på min lyksaligheds himmel. Jeg vil nu begynde at opskrive de begivenheder, som herefter vil indtræffe i mit liv. To gange har jeg været døden nær. En gang var jeg nær bleven revet ihjel af en ko, og engang var jeg nær druknet”.

Således indleder Kirsten sin fortælling, der er skrevet med sirlig hånd i den dagbog, som vi må formode, hun har fået i julegave, måske fra sin yngre søster Ane Marie, der var 11 år gammel. Søsteren kan selv have syet bladene sammen til en bog og tilskåret de fine sider af papiret på kunstfærdig vis. Forinden havde Kirsten introduceret sig selv og familien: ”Jeg er nu 24 år. jeg er født den 13. maj 1838. Min Fader heder Hans Larsen. Min Moder Karen Pedersdatter. Jeg er deres ældste af ni søskende: Tre sønner, seks døtre”.

Den første indførsel i dagbogen er: ”Juledag: Ikke noget at bemærke. Ældste broder var i kirke, og jeg var selv på besøg hos skolelæreren. Marie, Maren og Sophie var med, også Rinaldo. Vi drak først kaffe, derefter sludrede vi. Derefter spiste vi steg. Og så spillede vi kort til klokken var 9 om aftenen. Jensens Frederikke var også med. Vi fik te, og så gik vi hjem. Vejret: Det stormede og regnede”. Knardrup den 25. december 1862.

→ Fig. 1.

Kirsten Hansdatters dagbog: Opslag fra d. 27. december 1862. Dagbogen består af 6 læg af 8 blade, der er syet sammen, i alt 96 sider, 17 x 10 cm. Sammen med dagbogen fandtes yderligere to notesbøger. Furesø Museer journal nr. A-2192, 1110/1967. Foto: Egedal Arkiver og Museum

26192

Den 17 de den Dag freguade Steen
 Jørgen saa det med Aften den 17 de
 heiligste Maanedstid 28 de
 var det regnende paa den 17 de
 om alle vens Døds til Døds
 Der Mathias Døds for af den
 Johanne var kommen hysen men
 fra Landet saa sine hysen jeg blev
 fandt hos en af hysen Mathias Jørg
 Jørgen og det Døds den 17 de
 var mig hysen. De 17 de faldt Jørgen
 og den 17 de saa det den 17 de
 til Døds den 17 de. Jeg men saa det
 noget i min Døds den 17 de
 mit hysen. Jeg var i Døds den
 den 17 de med hysen Mathias den
 28 de Juni 1861. Det var for af
 de hysen den 17 de. Min Døds
 den 17 de er til Døds den 17 de
~~den 17 de~~ den 17 de
 Mathias den 17 de den 17 de
 er saa mig den 17 de. De 17 de
 hysen den 17 de. Den 17 de den 17 de
 til Døds den 17 de den 17 de
 og Birgde. Jeg saa den 17 de
 Bidstrøp og jeg var i den 17 de
 den 17 de den 17 de den 17 de

LANDSBY OG FAMILIE

Familien bestod af forældrene Hans (1810-90) og Karen (1811-1902), der begge stammede fra Knardrup, og deres 6 børn: Kirsten (1838-1908), Lars Peter (1841-1934), Niels (1844-92), Ane Marie (1852-1941) og tvillingerne Maren Elisabeth (1854-1925) og Karen Sophie (1854-1941) samt tre børn, der var døde som spæde. Man bemærker, at Kirsten i sin præsentation af sin slægt også medregner de tre afdøde børn. De opfattes fortsat som en del af familien på denne tid.

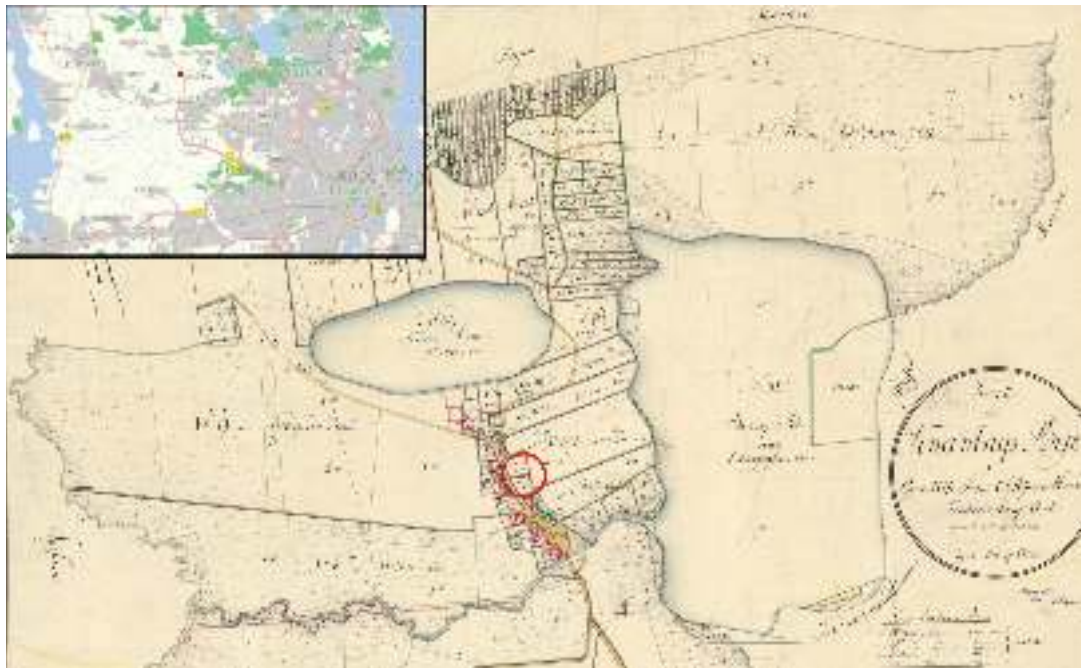
Sammen drev de den lille gård Lindegård i Knardrup. Familien var ikke velhavende. Faren var gårdmand, og foruden sit landbrug producerede og solgte han tørv samt var spillemand og påtog sig forefaldende opgaver.

Landsbyen Knardrup var i 1862 en mindre landsby med 16 gårde og 36 huse; en række af gårdene var ved udskiftningen 1766 flyttet uden for byen, men der var stadig en række gårde, der var forblevet på deres oprindelige plads i landsbyen. Knardrup lignede på dette punkt de andre landsbyer i Egedal på denne tid.

Lindegården var et mindre landbrug på 10 tønder hartkorn, svarende til et dyrket areal på ca. 5,5 hektar, da jorden var af god bonitet. Jorden strakte sig ned til den udtørrede Borup Sø mod øst. Gården lå tæt ved vejen, der gik gennem landsbyen, og var nabo til skolen.

Vi møder en tæt knyttet familie, hvor man til trods for en begrænset økonomi oplever et socialt overskud og harmoniske nære relationer.

Vi møder en tæt knyttet familie, hvor man til trods for en begrænset økonomi oplever et socialt overskud og harmoniske nære relationer. Af familiens seks børn blev kun Niels gift, og han arbejdede senere som musiker i København ved en varieté – det senere så kendte Valencia. De øvrige søskende blev boende på gården, og ved forældrenes død

↑ Fig. 2.

Knardrup er en mindre landsby i den nordøstlige del af Egedal. Lindegård, matrikel nr. 21, er markeret med cirkel. Matrikelkort, 1818, gyldigt 1861-1874. 1:4.000. Kort: SDFE.

overtog sønnen Lars driften af gården. Ane Marie blev en kendt maler med udstillinger på Charlottenborg, men hun boede fortsat i perioder på gården, og motiverne fandt hun også i nærområdet med interiører af bondestuer og portrætter. Det er således en kreativ og kunstnerisk begavet familie, vi præsenteres for.

Kirsten skrev dagbog fra 25. december 1862 indtil 17. december 1863, hvor den slutter ret brat, da hæftet er skrevet ud. Vi ved ikke, om hun fortsatte med at føre dagbog, men den er i hvert fald ikke bevaret til i dag. Vi ved heller ikke, hvilket mål Kirsten havde med dagbogen. Stilen peger dog ikke på en helt personlig anvendelse, hvor man betror nogen sine private, inderste tanker, vanskeligheder og overvejelser. I stedet er der enkelte indikationer på, at dagbogen også er tiltænkt en bredere kreds. Kirsten præsenterer således naboer og familiemedlemmer med forklaringer, der ville være helt unødvendige for en privat brug, men som kunne støtte udenforstående: "... kom en slægtning til os, som er svend hos hjulmanden her i byen. Han er fra Smørum". Man kan forestille

↑ Fig. 3.

Familien på Lindegård, 1900. Fra venstre: Moren: Karen Pedersdatter, Maren Elisabeth, Karen Sophie, Lars Hansen og Kirsten Hansdatter. Man får en fornemmelse af stuen med de mange malerier af Ane Marie i baggrunden. Flere af malerierne opbevares på Stenløse Lokalkiv, Egedal Arkiver og Museum.

sig, at dagbogen er blevet taget frem ved festlige lejligheder, og der er blevet læst op af den for besøgende på Lindegården.

Lige så vigtigt som dagbogens indhold er det at forholde sig til det, der ikke står i dagbogen. Kirsten nævner slet ikke de rutineprægede arbejdsopgaver, der må have fyldt en stor del af hverdagen: malkning, fodring af dyr, rengøring og oprydning. På den måde er dagbogen ikke helt repræsentativ for dagliglivet, da de usædvanlige og festlige indslag fylder mest, helt ligesom livet på sociale medier i dag udfolder sig. Tilsvarende kommer Kirsten ikke ind på romantiske forhold. Ved et gilde d. 6. april noteres: "Vi kom hjem kl. 4 om morgenen, og vi må have moret os godt, for vi var godt svedte, da vi kom hjem". Moren serverede d. 17. april også æbleskiver for Kirsten og Christen Pedersen, hvor det ellers var normalt, at Kirsten selv bagte æbleskiver ved besøg. Skulle de unge ved denne lejlighed have lov til at være alene?

Dagbogen er naturligvis også præget af Kirstens ønske om at fremstille sig selv på en bestemt måde, og kun en enkelt gang aner man lidt skuffelse: "I dag er jeg ellers fyldt mit 25. år, og alligevel har jeg måtte stryge tørv. Ved middagstid fik jeg et brev med en erindring i fra min veninde Frederikke Jensen. Det er det eneste, jeg har fået." Hun fejrede selv sine mindre søskende, men blev ikke selv fejret på fødselsdagen d. 13. maj, bortset fra en gave fra hendes veninde, som måske kunne være et trykt glansbillede eller lignende.

Dagbogen giver alligevel en helt usædvanlig adgang til de tanker, en ung almuepige gjorde sig for over 150 år siden, navnlig da hendes sprog er så levende og fortællende. Springet fra det almindelige til det personlige giver dagbogen liv og tyngde. Livsvilkåret beskrives gennem Kirstens reflekterende og følelsesladede stil.

NATURSYN

Dagbogen er præget af Kirstens eget optimistiske sind, hvor hendes naturopfattelse og fornemmelse fylder meget.

"Denne dag er oprundet i fuld skønhed. Det var ganske stille. Morgenen var helt klar, og kun nogle lette skyer svævede i øst, og morgenskæret

↓ Fig. 4. Kirsten Hansdatter skriver dagbog. Efter Friis 1985.

belyste den synlige ring på den aftagende måne. Da solen stod op, faldt der en tågedis som den, der falder i maj og juni måned, så solens stråler kunne ikke rigtigt trænge igennem, og dette forhøjede bare endnu mere dagens store skønhed. Hen imod middag trak tågen aldeles bort, og solen kastede sine blide stråler igennem ruderne, og den vedblev at skinne lige til aften, da himlen pludselig blev overtrukket af skyer. Jeg skriver disse linjer lørdag aften d. 17. januar kl. 10 om aftenen, og nu går jeg i seng.”

”Oh, hvor denne dag dog har været smuk. Akkurat som en mild, smuk forårsdag med grålige, tykke skyer uden at solen kunne trænge igennem. Ingen vind har bevæget de nøgne kviste. Det ligner slet ikke vort kolde Nordens barske vinter. Aftenen var helt uforlignelig smuk. Folk spadse-rede i det dejligste måneskin, og man kunne høre deres muntre samtaler langt bort i den dunkle aften. Jeg har stået hele aftenen og betragtet den smukke natur.” 1. februar.

”Nej. Jeg tror aldrig, vi før har oplevet en så dejlig skærtorsdagsaften. Månen skinnede klart, og folk gik tur, som om det var en aften i august. Marie, og jeg og Maren og den store, sorte kat var en tur oppe på bakken for rigtigt at nyde denne aftenes behagelighed. Jeg kan ikke, nej, jeg har slet ikke evner til at beskrive denne aftenes herligheder. Jeg ville ønske, at alle må føle sig vel tilpas, som vi gør herhjemme, hvor alt omkring os har blandet sig med naturen. Jeg kan slet ikke holde op med at skrive om denne skærtorsdagsaften. Gud give, at vi må opleve mange, mange sådanne aftener. Vi har slet ikke tanke for at gå i seng. Nej! Aldrig har månen skinnede så venligt ned på vor syndige jord, som netop i aften”. 1. april.

Det er naturligt, at vejr og vind har haft stor betydning for landbruget i 1800-tallet, hvor man var dybt afhængig af de naturgivne kræfter og derfor tog varsler af vejret, ofte med religiøst islæt. I modsætning til de øvrige dagbøger fra denne tid har Kirsten et helt anderledes natursyn, hvor man i det ovenstående klart fornemmer en romantisk og lyrisk indflydelse, men det nærmer sig også en mere modernistisk opfattelse af naturen.

UDSYN

Faren tog ofte til København, gerne i selskab med Kirsten, hele 28 gange i løbet af det år, der bliver beskrevet i dagbogen, hovedsageligt for at sælge tørv, men også for at hjembringe varer. ”Niels og jeg sad oppe til kl. 1 i nat, for først da kørte far til København, og derfor sov vi lige til kl. 8. Far kom hjem kl. 5. Han havde købt brevpapir og konvolutter og noget postpapir. Nu er kl. 9 og jeg går i seng.” 28. januar. Man skulle

køre tidligt for at ankomme til København, når torvehandlen startede på Kultorvet. Men det viser også, at der har været jævnlig kontakt med hovedstaden, og landbefolkningen har langt fra været isoleret men derimod været godt orienteret. I dagbogen optræder også læsning af magasiner/aviser, som kan have været Illustreret Tidende eller tilsvarende. Storpolitik optræder sjældent i dagbogen, mest i forbindelse med Frederik 7.s død, der også markerer afslutningen på dagbogen: d. 17. december 1863: "Jeg har været med Knuds til København, og vi var da henne og se vores elskede konge på lit de parade, men vi så kun kisten. Jeg har aldrig set et skønnere syn. Der brændte så mange lys, at det varmede i ansigtet".

Vi får kun et lille indblik i samfundets økonomisk dårligst stillede.

Indirekte får vi dog indsigt i den militære konflikt, der resulterede i nederlaget til Østrig og Preussen i 1864. "Min bror rejste til Slesvig som rekrut ved det 4. dragonregiment". 3. januar.

Broren Lars blev indkaldt til militærtjeneste, og der var naturligvis bekymring fra familien om hans helbred. Året igennem blev der sendt flere pakker med ekstra forplejning og lommepenge.

"Vi har haft en masse at bestille med noget til Lars i Slesvig. Vi bagte æbleskiver til ham og stegte medisterpølse og blodpølse, som vi havde fået af Knuds, og mor stegte en flæskesteg. Jeg havde travlt med at sy det hele ind. Og et brev fik vi skrevet til ham med en lille erindring indeni". 30. marts.

Man må formode, at postvæsenet har fungeret hurtigere end i dag, da de ferske madvarer må være nået frem i god behold til Slesvig. Vi hører ikke om selve krigshandlingerne, da de ligger uden for dagbogens periode, men Lars overlever krigen og vender tilbage til Knardrup.

Vi får kun et lille indblik i samfundets økonomisk dårligst stillede. Kirsten nævner et enkelt sted, 14. marts, at der har været mange fattige forbi i dag, hvilket må betyde, at der jævnligt har været besøg af fattige, som man har givet almisser eller et måltid mad. Med fattigloven af 1803

↑ Fig. 5.

Lindegård, 1939. Maleren Ane Marie Hansen får besøg af familien fra Knardrupgård. Lindegårdens udseende har nok ikke ændret sig meget siden 1863. Egedal Arkiver og Museum.

blev der oprettet en fattigkommission i hvert sogn, hvor ansvaret for fattigforsorgen hermed blev et offentligt anliggende, men de fattiges rettigheder blev gradvist forringet frem mod grundloven af 1849, hvor man også mistede sine civile rettigheder. I Ganløse blev der oprettet en Fattigforsørgelses- og arbejdsanstalt, 1868-92, der var fælles for flere sognekommuner og udtryk for en ny måde at håndtere fattigdommen på landet, hvor man måtte arbejde hårdt for at modtage økonomisk hjælp.

SOCIALE LIV

Gæstebud, fester og udflugter har en fremtrædende plads i dagbogen; det er tydeligt, at de sociale relationer var meget vigtige i det lille landsbysamfund i Knardrup. Fester var vigtige markører, fastelavnsfesten varede således en hel uge, hvor karle og gårdmænd tog rundt til de forskellige gårde for at blive beværtet. Lidt overraskende fremgår det,

at det sociale netværk var meget omfattende, også i geografisk udbredelse, hvilket til dels kan skyldes farens og brorens beskæftigelse som spillemænd, men det må også tilskrives en ret stor mobilitet i landbosamfundet på denne tid. I dagbogen nævnes besøg til de nærliggende byer: Ganløse, Slagslunde, Veksø, Søsum, Værløse og Stenløse, men også til mere fjerne: Hillerød, Roskilde, Lejre, Viby og Tivoli i København.

De nærmeste relationer er dog knyttet til familie og naboer, der hermed udgjorde de fleste besøg. I det år, som dagbogen dækker, var der 198 forskellige besøg på Lindegården af kortere og længere varighed.

↓ Fig. 6. Servering af æbleskiver, når der er fest. Efter Friis 1885.

Når man læser dagbogen, kan det ikke undgås, at man bliver forbløffet over de store mængder af æbleskiver, der bliver serveret og sat til livs. Hver gang der er visitter, er æbleskiven favorittilbehøret. Det skyldes, at pandekager, vafler og æbleskiver var de foretrukne søde lækkerier, der hurtigt kunne tilberedes i et landbokøkken. Vi ved ikke, om det er æbleskiver tilberedt med æblestykker stegt i fedt (som friture) eller bagt i æbleskivepande, men det sidste er nok mest sandsynligt. Støbejernskomfuret var først ved at blive almindeligt på landet i midten af 1800-tallet, så det er meget tænkeligt, at der ikke har været komfur på Lindegården, men i stedet et traditionelt ildsted med ildbænk til tilberedning af maden.

”Da vi atter kom ind hos Knuds, var vi blevet så varme, at vi måtte skynde os at smide sjalerne. Igen fik vi æbleskiver og kaffe til, og så spillede vi kort. Både Knud og Ole spillede med. Da klokken var 10 gik vi hjem, men forinden fik vi atter æbleskiver og brødkage og drak tevand.” 3. marts.

Fester og sociale begivenheder var, helt ligesom i dag, vigtige måder at omgås på og skabe relationer.

”Niels og jeg tog på besøg hos Rasmus Hansen klokken henad fire. Vi spiste sylte og drak kaffe, og derpå spillede vi et spil brus. Efter en times tid fik vi æbleskiver, og så legede vi blindbuk. Vi morede os fortræffeligt, og jeg blev ikke blindbuk mere end en gang. Rasmus Hansen måtte også være blindbuk, og så blev der rigtigt fart over det. Vi måtte hele tiden springe over borde og bænke og løbe sådan rundt i hele huset, for at han ikke skulle få fat i os, at vi blev så svedte og trætte af det, at vi til sidst ikke kunne holde ud at løbe mere, og så måtte vi slutte. Men så begyndte vi igen at spille kort, og så skulle vi spise stegt medisterpølse, og så måtte jeg spå, og så fik vi tevand. Klokken halv tolv gik vi hjem.” 11. januar.

”Kl. 5 var vi der. Først fik vi kaffe, og så fik vi mad. Det var skinke og kød og smørebrød og rødbeder. Så spillede vi kort, og så spiste vi æbleskiver, og så spillede vi igen og drak tevand. Da klokken blev 12

begyndte vi at danse. Anders Nielsens sønner fra Måløv var der også, og de dansede med lige så rask som vi andre. Vi dansede ture, polka, hopsa og vi 'stoppede strømper' og dansede stoledansen. Vi dansede til vi blev trætte og svedte, og først kl. 2 om natten holdt vi op. Så spiste vi andesteg med syltetøj, stuvet hvidkål med tyttebær og rødbeder og kartofler og smørebrød med kød og ost. Jeg har glemt, at vi også fik punch, og der blev udbragt skåler, da det var Christen Christensens fødselsdag." 7. marts.

Festerne kunne således vare til langt ud på natten, og nogle gange medførte det også, at man stod noget senere op: "Sov jeg lige til kl. 10, og så fik jeg kaffe og æbleskiver på sengen." 18. marts.

Fester og sociale begivenheder var, helt ligesom i dag, vigtige måder at omgås på og skabe relationer.

UDFLUGTEN TIL ROSKILDEEGNEN

Halvandet år før Kirsten begynder på sin dagbog, var hun på en todages udflugt til Roskildeegn. Det var en meget stor oplevelse for hende, og i dagbogen, under fjerde juledag 1862, fortæller hun om dette kære minde. Da hendes beretning er koncentreret og indforstået, skal her først bringes en fortolkning af, hvad hun skriver. Herefter bringes den originale beretning.

Det var en sommerudflugt, som begyndte en søndag morgen og varede det meste af mandagen. Turens mål var at besøge naboens datter, Johanne, en af Kirstens veninder, på Vibyeegn. Både Kirsten og Johannes mor ville besøge hende dernede på den fjerne Roskildeegn. Kirsten havde fået arrangeret, at hendes bror Lars i gårdens hestevogn kørte dem til Roskilde.

Fra Roskilde vandrede de to så den ca. 15 kilometer lange vej til Vibyeegn forbi Søster Svenstrup og Birkede. Kirsten kløjes lidt i geografien, idet hun tror, at de er tæt på Sorø, og mener at have set Bidstrup herregård på den egn. Men hun er bevidst om, at hun er tæt på det sagnomspundne Lejre og Ledreborg Slot. Det fremgår ikke klart, hvornår Kirsten og hendes ledsagerske banker på hos Johanne, der tænkeligt er i tjeneste på en større landbrugsejendom ved Viby. Om aftenen er der bal et sted nær Vibygaard, og her må man formode, at både Kirsten og Johanne deltager. Her er Kirsten rigtig i sit es og bliver flittigt budt op af karlene til forskellige danse, såsom vals, karrusel og en hurtig polka, men sekstur-danse måtte hun give op over for. Hun beskriver karlene som gemytlige og galante. At hun som gæst på en fremmed egn kaster sig ud i et lokalt bal og danser med de lokale karle til langt ud natten, siger noget om Kirstens åbenhed og livsglæde.

Vel hjemme hos Johanne kl. 2 nat er der kun tid til få timers søvn, før hun med Johannes mor, kl. 8 om morgenen, må tage afsked med Johanne og vandre til den næsten nybyggede jernbanestation i Viby. Her stiger de på toget, der skal bringe dem til Glostrup. Jernbaneturen var måske Kirstens første togrejse, og undervejs må hun have set det store dampende lokomotiv, den vældige stationsbygning i Roskilde og hele livet på perronen. Det kan så undre, at den oplevelse næsten ikke kommer til udtryk i dagbogen. Den tanke kan strejfe en, at Kirsten egentlig ikke følte nogen særlig glæde ved mødet med alt det tekniske og de moderne tider, men havde større glæde ved sine natursyn og roen hjemme i Knardrup.

Sidste etape af udflugten til Roskildeegnen sluttede med, at en meget, meget træt Kirsten og nabokonen steg af toget i Glostrup for sammen at vandre de ca. 20 kilometer hjem til Knardrup. To seje landsbykvinder godt på vej.

Det følgende er fra den originale 1. udskrift af dagbogen med Kirstens egen stavemåde og tegnsætning, en smagsprøve, som nok er lidt vanskelig at læse, men hvor man kommer meget tæt på Kirsten som person:²

"Jeg maa her skrive noget i min Dagbog, som jeg aldrig vil glemme. Jeg var i Besøg hos denne Pige [Johanne] med hinders Moder den 30 juni 1861. Ak det var en af de skønneste Dage. Min Broder Lars kjørte os til Roeskilde. Da jeg elsker Naturskønheder som det i denne Egn er saa rigt paa, da det er nerved det skønne Sorøe. Saa vandrede vi tilfods to Miil til Søstre Svenstrup og Birgede. Jeg saa her Herregaarden Bidstrup og jeg var ikke langt fra det gamle berømte Kongesæde Leire nu det skønne Herresæde Lætraborg Jeg morede mig kostelig. Folkene vare særdeles gemytlige og galante jeg var til Bal i Viby. Tet ved en Herregaard af samme Navn. Jeg blev af Karlene buden Karuselture, og Valsede og Polkerede rask men Ture kunde jeg ikke danse, Klokken 2 om Natten kom Vi Hjem, om Morgenen Kl 8 tog vi Afsked og gik til Statsionen Viby. Herfra gik det rask 4 Miil til Glostrup Herfra gik vi over Landet Hjem."

ARBEJDSLIV

Livet på en gård i det førindustrielle landbrug var præget af hårdt arbejde, hvor der var brug for mange hænder. Alle hjemmeboende forventedes derfor at deltage i arbejdet, da der ikke var råd til lønnet medhjælp på en mindre gård som Lindegården. Kirsten beskriver i dagbogen de daglige arbejdsrutiner, men ofte i ganske summarisk form, da de jo åbenbart forventes velkendte. Dette omfatter både husligt arbejde, arbejde på gården og i marken.

Kirsten beskriver i stedet udførligt sine egne evner i håndarbejde, hvor det fremgår, at hun både syr og broderer.

”I dag har jeg syet skråforklæder til Maren og Sophie. Faster kom og Jens Petersens Stine. Jeg skulle klippe ærmemønster for hende. Hun fik tevand”. 24. marts.

”Jeg har broderet hele dagen på en krave til madammen, hvor jeg lærte skræddersyning. Da jeg gik i mit 24. år, kom jeg nemlig til København for at lære skræddersyning. Jeg var der fra september i to måneder og fjorten dage”. 14. marts.

Livet på en gård i det førindu-
strielle landbrug var præget
af hårdt arbejde, hvor der var
brug for mange hænder.

Ud over at reparere og sy tøj til eget brug og familien påtog Kirsten sig også opgaver for andre i landsbyen samt for et udsalg i København. Kirsten indskriver sig således med sit talent for håndarbejde i en lang tradition med hjemmemanufaktur. Hun videreudviklede sine kundskaber gennem et kort uddannelsesophold i København hos en skrædder, som hun også efterfølgende arbejdede for. Et eksempel på hjemmefremstillede beklædningsgenstande, der også kunne sælges, er de fligede huenakker, der var den formelle hovedbeklædning for gifte kvinder. Flotte silke-, guld- og sølvindvirkede huenakker kendes fra Hedeboegnen i perioden 1840-1900. I nabobyen Søsum boede den meget kendte huekone Dorthe Kirstine Jensdatter (1845-1925), der tilvirkede særlig fine guldnakker.

”Peder Hansen fra Ganløse kom også, og Peder Olsen fra vangen kom med en hue, som hans kone havde syet”. 15. marts. Man må forestille sig, at huen trængte til reparation, som Kirsten kunne udføre.

”Hans Jørgens Magrethe var her i formiddags. Hun fik mad og kaffe, men hun var kun et lille ærinde, for hun havde nathue på endnu.” 6. april.

↑ Fig. 7.
Gadekæret i Ganløse: Maleri af Ane Marie Hansen, 1910. Egedal Arkiver og Museum.

Magrethe kunne undskyldes med, at det både drejede sig om et ganske kort besøg og hun også var nabo, så det var ikke påkrævet med huenakke, der ellers blev brugt ved kirkegang og fester.

Tørvegravning har, ligesom i det øvrige Egedal, været et vigtigt bi-erhverv, og de enkelte gårde havde alle en parcel tørvejord, hvor der kunne graves tørv til eget brug og til videresalg. Der var aktivitet i tørvegraven fra 9. maj til 1. august, og Kirsten nævner næsten dagligt, at hun strøg tørv, hvilket indebærer det tunge arbejde med at fordele den våde tørvemasse i tørveformene, der efter tørring og luftning kunne fragtes hjem som brændsel.

”Vi har været i tørvemosen for første gang i år og fik strøget en hel kasse på nær en smule. Frøerne kvækker i de grønne duftende enge.” 9. maj.

Salget af tørv har således været en meget vigtig indtægtskilde. Det fremgår også, at faren indgik en aftale om at kunne afhænde alt tørv til en enkelt forhandler i København, så han ikke selv skulle stå for salget. Ved siden af sit arbejde på gården er faren spillemand, formentlig på violin, og sammen med sønnen Niels, der spillede kornet, optræder de mindst 18 gange i løbet af året. Man får indblik i en økonomi på gården, hvor der foruden det traditionelle landbrug med dyr og agerbrug også indgik flere andre indtægtskilder. Faren påtog sig også at fragte større genstande i landsbyen med hest og vogn.

”Peder Jørgensens Jørgen har også været her i dag, for far har lovet at køre et skab hjem for ham, for han er hjulmand for tiden”. 8. marts.

Dagbogen giver med sin kronologiske fremstilling også et levende indtryk af årets skiftende gang på en gård, med brødbagning, storvask, ølbrygning og slagtning samt naturligtvis markarbejde.

DAGBOGEN

At Kirstens dagbog overhovedet er bevaret til i dag, er resultatet af flere heldige omstændigheder. For det første, at familien efter Kirstens død i 1908 vurderede, at dagbogen var så vigtig, at den skulle gemmes for eftertiden. Dernæst, at nogle børn i Knardrup i 1941 var så årvågne, at de opdagede dagbogen blandt noget affald og afleverede den til deres skolelærer i Knardrup, John Jørgensen. Lindegården må være blevet tømt for indbo, da de to sidste søskende, Karen Sophie og Ane Marie, døde med kort mellemrum i 1941, og dagbogen må være blevet kasseret på dette tidspunkt. Huset og jordtilliggende var allerede blevet solgt i 1920, og de tilbageværende søskende boede således ganske nøjsomt til leje i barndomshjemmet.

↑ Fig. 8.

Topografisk kort over Knardrup og omegn, der gengiver landskabets udseende i 1800-tallet. Bemærk de mange vådområder, hvor der kunne graves tørv. Generalkvartermesterstabens kort, 1822. 1:20.000. Kort: SDFE.

Lærer Jørgensen gemte dagbogen og yderligere to håndskrevne hæfter med poesi og sange indtil sin pensionering fra Ganløse Skole, hvorefter han i 1967 overlod samlingen til det nyoprettede Værløse Museum, der var blevet etableret af tidligere kulsvier Karl Nielsen på Mosegården i Værløse.

At vi i dag har kendskab til dagbogen og mulighed for at læse den, skyldes det store arbejde, som Jens K. Skov, mangeårig frivillig og bestyrelsesmedlem ved Værløse Museum, satte sig for ved at transskribere den gotiske håndskrift og udgive dagbogen.³ Ib Friis, illustrator, uddannet ved Kunstakademiet og skolelærer i Værløse, foretog efterfølgende en meget flot bearbejdning og kommentering af dagbogen.⁴ Dette resulterede i en ny og meget læsevenlig udgivelse af dagbogen suppleret med egne nye illustrationer af scener fra dagbogen samt mange noter og forklaringer til dagbogens emner. Den oprindelige udgivelse var ordret

Om den vakkere
 Gniel og Lygsten
 De Gange hundera Solhal bygge
 marst naar de tilstede, og naar de
 unllagge naar Angjoring, you
 naar Hvirningstags og naar
 Det vey Lhiart de ierigst vester
 Paulides fangt av nu Sjænen to
 gange staaet ind den eygang og
 nae naar Naegang, naar minsten
 aise Solen og naar Sjænen sig
 sig i mitten for de mal og ygte
 det rigeligste Lye med yre Jorden

 Dyse visner af Jean Paul

 Kirsten Hansdatter

↑ Fig. 9.

Kirsten Hansdatters underskrift i notesbogen, hvor der findes afskrifter af forskellige tekster, bl.a. den tyske digter og forfatter Johann Paul Friedrich Richter (1763-1825), kendt under pseudonymet Jean Paul. Furesø Museer journal nr. A-2192, 1110/1967. Foto: Egedal Arkiver og Museum.

afskrift af dagbogen, mens den nye med sproglig tillem্পning og de mange forklaringer gr dagbogen langt mere tilgængelig.

Dagbogen er kendt som en litterær genre, hvor man forsøger at blive klogere på livet og sig selv ved at beskrive hverdagen i kronologisk form. Fra renæssancen kendes Michel de Montaignes dagbøger om sin Italiensrejse i 1580-81 og 'Jammers Minde' af Leonora Christina, der er en dagbog om hendes 22 års ophold i Bltrn fra 1663-85. Begge disse eksempler står som litterære værker af stor betydning.

Dagbogen kunne, ligesom brevromanen, fungere dramaturgisk som litterær genre, hvor man brugte den dokumentariske og selvoplevede form som stilistisk greb til at viderebringe iagttagelser og vurderinger. Muligheden for at føre dagbog til eget brug eller beregnet på senere udgivelse var dog et fænomen, der indtil slutningen af 1700-tallet hovedsageligt var tilgængeligt for overklassen.

Bonedagbger, ført dag for dag, kendes overvejende fra 1800-tallet.

Fra det mere økonomisk veludviklede hertugdømme Slesvig kendes de tidligste bonedagbger dog fra 1600-tallet og slutningen af 1700-tallet.⁵ Bonedagbger, ført dag for dag, kendes overvejende fra 1800-tallet. De dukker især op efter 1830 og kan opfattes som et resultat af den landsdækkende folkeskolelov fra 1814, hvor en større del af befolkningen fik mulighed for at tilegne sig bedre lse- og skrivekundskaber.

Bonedagbger kan ses som en overordentlig væsentlig historisk kilde, hvor hovedpersonen selv fr tale og stemme. Bonedagbger har ofte præg af en optegnelsesbog, der fungerede som et arbejdsredskab for landmanden, hvor der noteredes oplysninger om såning og høst, om dagligt arbejde, om vind og vejr, om køb, salg og lejeforhold samt varsler og traditionsbunden viden. Dagbogen fungerede således mere som en almanak og regnskabsbog, hvor man kunne notere praktiske og økonomisk vigtige forhold, og som man derefter senere kunne konsultere til støtte for hukommelsen.

Kirsten Hansdatters dagbog adskiller sig på flere afgørende punkter fra de øvrige bonedagbger. Hun er ung, kvinde og ugift. Hun kommer

fra en økonomisk begrænset baggrund. Hun er selvreflekterende. Hun deler sit følelsesliv med læseren. Således er dagbogen også på landsplan helt enestående. Der kendes ikke tilsvarende dagbøger, der giver et så nuanceret indblik af livet i hverdag og fest på landet i midten af 1800-tallet i Egedal og Nordsjælland. Karakteristisk for Kirsten Hansdatters dagbog er hendes meget omhyggelige tidsangivelser med præcise klokkeslæt for, hvornår hun stod op og gik i seng, samt sociale begivenheder, hvilket adskiller hendes dagbog fra næsten alle øvrige kendte.

Studiet af dagbøger som historisk kilde tog fart i 1970'erne med professor i etnologi Bjarne Stoklund som initiativtager. I løbet af 1980'erne og 1990'erne fortsatte interessen for mikrohistorien, der kunne belyses gennem brug af dagbøger til at beskrive hverdagslivet. Også indsamling af moderne dagbøger blev gennemført som registrering af hverdagslivet: Nationalmuseet indsamlede dagbøger onsdag d. 2. september 1992; det blev til 51.000 dagbøger, og projektet blev gentaget 25 år senere i 2017. Onsdag d. 15. marts 2000 indsamlede museer og arkiver i Nordsjælland dagbøger, foto og film i projektet 'Et døgn i Frederiksborg Amt'. I coronapandemiens tidsalder har museer og arkiver også foretaget indsamling af dagbøger, hvor netop skildringen af de små og hverdagsagtige begivenheder er med til at beskrive, hvordan det helt almindelige liv udspiller sig i disse urolige år - og om 100 år vil dette være en væsentligt historisk kilde, helt ligesom Kirsten Hansdatters fortælling er det for os i dag.

FORMIDLING

For at øge kendskabet til samt formidle den spændende kulturhistorie, som dagbogen rummer, arrangerede de tre historiske foreninger i Egedal Kommune: Stenløse, Ledøje-Smørum og Ølstykke sammen med Egedal Arkiver og Museum en aften i efteråret 2021, hvor der blev stillet skarpt på Kirsten Hansdatter. Dagbogen blev levendegjort ved en blanding af foredrag, oplæsning, musik og udstilling. I byrådssalen på Egedal Rådhus bandt etnolog Carsten Hess aftenen sammen, og den lokale skuespiller Marianne Mortensen læste op af dagbogen og dramatiserede indholdet ved at give stemme til Kirsten Hansdatter.

I pausen kunne tilhørerne både se udstilling af museumsgenstande og smage medisterpølse med æbleskiver. Det er tanken fremover også at anvende Kirsten Hansdatters dagbog som inspiration og udgangspunkt for kulturhistoriske formidlingsarrangementer, idet dagbogen med sine personlige beskrivelser af dagliglivet er en helt unik historisk kilde til at forstå dagligdagen i Egedal for 160 år siden.

↑ Fig. 10.
Lindegård, Knardrup. 2022. Stuehuset ses til venstre, den oprindelige stald til højre er ombygget til beboelse. Foto: Egedal Arkiver og Museum.

AFSLUTNING

Selvom Kirsten selv næppe havde forestillet sig, at hendes historie kunne have interesse for os i nutiden, har hun sat sit helt eget aftryk på historien og med sin stemme bevaret et vidnesbyrd om en ofte ufortalt historie, der den dag i dag formår at gribe os. Kirsten har ikke gået mere end syv år i landsbyskolen, men hjemmet var veloplyst og belæst, hvilket klart kommer til udtryk gennem Kirstens levende sprog i dagbogen. Tidsånden i midten af 1800-tallet fornemmes klart, hvor folkelige bevægelser, højskoler og vækkelse udvikler selvforståelsen blandt landbefolkningen. Det giver et enestående indblik i det levede liv i 1800-tallet.

Vi får hermed en øjenvidneskildring på første hånd, der giver ufiltreret adgang til historien, som vi kan blive klogere på. Dagbogen emmer af Kirstens personlighed, og man føler, at man kommer ganske tæt på almuefamilien fra Lindegård i Knardrup.

NOTER

¹ Publiceret i sin fulde længde foreligger teksten i Kirsten Hansdatters dagbog i to versioner: Dels i J.K. Skovs *En bondepiges dagbog* (1983) og dels i Ib Friis' *Kirsten Hansdatters Dagbog* (1985). Med henblik på at gøre dagbogen så let læselig som muligt valgte Ib Friis at tillemppe dagbogen til nutidig stavemåde og tegnsætning. Af samme grund er denne artikels dagbogscitater hentet fra Ib Friis' version. I afsnittet "Udflugten til Roskildeegnen" er citaterne dog hentet fra Skov 1983.

² Efter Skov 1983.

³ Skov 1983.

⁴ Friis 1985.

⁵ Poulsen 1994, 230.

⁶ Stoklund 2003, 226.

LITTERATURLISTE

Friis, I. 1985. *Kirsten Hansdatters Dagbog*. I bearbejdet og illustreret form. Værløse.

Montaigne, M. de 2005. *Italiensrejse. Dagbog 1580-81*. På dansk ved Bjørn Bredal. København.

Poulsen, B. 1994. Om 1600-tallets bønder og deres syn på verden. En læsning af to bondedagbøger. *Fortid og Nutid, Tidsskrift for kulturhistorie og lokalhistorie*, 227-243.

Schousboe, K. (red.) 1980: *Bonedagbøger – kilder til dagliglivets historie. Introduktion og registrant*. Brede.

Skov, J.K. 1983. En bondepiges dagbog. Skrevet af Kirsten Hansdatter i Knardrup 25/12 1862 – 17/12 1863. *Folk og Kultur, Årbog for Dansk Etnologi og Folkemindevidenskab*, 71-104.

Snerup Rud, A.M. et al. 2000. *Et døgn i Frederiksborg Amt*. Gilleleje.

Stoklund, B. 1979: On Interpreting Peasant Diaries: Material Life and Collective Consciousness. *Ethnologia Europaea* 11, 191-207.

Stoklund, B. 2003. *Tingenes kulturhistorie*. Etnologiske studier i den materielle kultur, bind 7. København.

Ulfeldt, L.C. 1964. *Jammers Minde*. København.

En upåagtet flintskat fra museumsmagasinet gemmer

Jens Winther Johannsen

- Om et depotfund med to bronzealderflintsegle fra Svineholm ved Skuldelev

ET GEMT OG GLEMT FUND KOMMER FOR DAGEN

Det er ikke kun ved udgravninger i felten, man som arkæolog har mulighed for at gøre nye opdagelser. Der er gennem tiderne blevet indsamlet og afleveret mængder af oldsager til de danske museer, og mange har siden været godt gemt og måske i nogle tilfælde glemt i museernes magasiner. Det gælder et fund fra Svineholm vest for landsbyen Skuldelev. Under en oprydning på Frederikssund Museum Færgegårdens magasin fandtes i en kasse med en samling af forskellige stenredskaber to smukt forarbejdede halvmåneformede flintsegle (fig. 1). Seglene var påfaldende ensartede i udformning og farve og bar begge et klistermærke med påskriften "Skuldelev Mose". Det gav anledning til at tro, at de to segle kunne være fundet sammen i et ikke nærmere angivet mosehul nær Skuldelev. Hvor flintsager uden oplysninger om fundsted med videre, såsom kassens øvrige indhold, har beskeden forskningsmæssig værdi, har de to flintsegle potentiale til at give en bedre indsigt i et lokalområdes forhistorie. Endvidere kan de bidrage til den overordnede viden om subsistensøkonomi, arbejdsliv og offer-skikke i forhistoriens Sydskandinavien.

→ Fig. 1.

De to halvmåneformede flintsegle, som i 2020 blev genfundet ved en oprydning på Færgegårdens magasin. Det skinnende område er opstået under høst ved kontakten med det kiselholdige korn. Længde ca. 17 centimeter. Foto: Cille Krause, ROMU.

↑ Fig. 2.

Kortudsnit fra de Høje Maalebordsblade. Den røde cirkel angiver seglernes omtrentlige fundested. Inden for cirklen ses et lille, firkantet vandhul. Formen antyder, at her er gravet tør. Da det er oplyst, at seglene er fra en tørvegrav ved Svineholm, er vandhullet et kvalificeret bud på de to flintseglers fundested. Kort: Jens W. Johannsen, ROMU. Baggrundskort: SDFE.

FUNDET VED TØRVEGRAVNING

I forsøg på at få yderligere oplysninger om fundet blev Færgegårdens protokoller og arkivet over fortidsminder og oldtidsfund i Danmark gennemgået, og ved et besøg på Nationalmuseet lokaliseredes også en noget lakonisk fundrapport udarbejdet af museumsinspektør C.L. Vebæk.¹ Heraf fremgik, at en dr. Munk² ved et besøg på Nationalmuseet i 1970 havde forevist to flintsegle, som han omkring 1940 havde modtaget som gave af en elev fra Frederikssund Realskole. Ifølge rapportens oplysninger var seglene blevet fundet samlet i en tørvegrav ved Svineholm nær Skuldelev i Horns Herred. I rapporten indgik også tegnede omrids af seglene, som betød, at det var muligt at fastslå med sikkerhed, at rapporten virkelig omhandlede de to segle, som var blevet genfundet i kassen på Færgegårdens magasin.

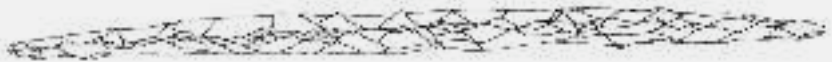
Vebæk har i sin rapport benævnt fundstedet "Svineholm Mose". Imidlertid eksisterer et sådant stednavn ikke. Et muligt fundsted kunne dog være det lille vådområde, som i dag findes mellem Nikolajsensvej og Lyng-

bakken på halvøen Svineholm øst for Skuldelev. Af de Høje Maalebordsblade, som er fra sidste halvdel af 1800-tallet, fremgår det, at der i dette område tidligere var et åbent vandhul. Vandhullets rektangulære form indikerer, at der her har været gravet tørv, og selvom det ikke kan fastslås med sikkerhed, at det er det præcise fundsted, er det dog et kvalificeret bud (fig. 2).

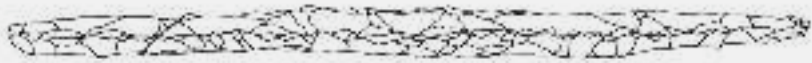
Da seglene er fundet samlet,
må man også formode, at de
ikke bare er tabt eller kasseret,
men forsætligt nedlagt i mosen

FUNDBESKRIVELSE OG DATERING

At de to segle er fundet ved tørvegravning i et mosehul, som det er beskrevet i Vebæks rapport, underbygges af stykkernes smukke, rødbrune patinerings, idet denne er typisk for flintgenstande, som har ligget hengemt i jernholdigt mosevand. I og med at seglene er fundet samlet, må man også formode, at de ikke bare er tabt eller kasseret, men forsætligt nedlagt i mosen. Dermed kan seglene kategoriseres som et depotfund. Begge stykker er fladehuggede, det vil sige, at hele overfladen er tildannet ved afspaltning af flade, brede afslag. Seglene kan beskrives som halvmåneformede og tilnærmelsesvis symmetriske; dog er den ene spids af det ene stykke knækket af, ligesom den ene spids på det andet stykke er let indsnævret. Begge segle er omkring 17 centimeter lange og knap fire centimeter i den bredeste del, og på begge stykker er ryggen jævnt buet, mens æggen er ret og tandet (fig. 3). Selvom æggens tænder er det, der umiddelbart springer i øjnene, når man ser på de to flintsegle, er deres store længde set i forhold til bredden, deres symmetri og deres jævnt buede, stumpvinklede ryg det, der først og fremmest adskiller dem fra andre typer af fladehuggede flintsegle. Disse elementer lades nemlig relativt upåvirkede ved brug, mens æggens udformning kan være ændret kraftigt ved slid og opskærpnings. Således ses segle af samme type både med konvekse, konkave eller rette ægge og med og uden tænder. Segltypen er forholdsvis almindelig; der er i alt

flintsegle

flintsegle

↑ Fig. 3: De to flintsegle. Tegning: Rikke Lorentzen, ROMU.

registreret 31 depotfund, hvori typen indgår. Disse er primært fundet i den nordlige del af Sjælland og i Nordjylland, men typen er ukendt i Midt- og Sydjylland (fig. 4). Dertil kommer et ukendt antal løsfundne flintsegle, som der i skrivende stund ikke eksisterer noget overblik over.

Det er tidligere blevet påpeget, at de lange, symmetriske flintsegle, som dem fra mosen ved Svineholm, i deres form minder om savtakkede bronzesegle fra ældre bronzealder og dermed skal dateres til ældre bronzealders periode II/III (1500-1100 f.Kr.).³ Dette dateringsforslag underbygges af en række fund: Ved Hedehusene er fundet et brudstykke af en symmetrisk flintsegl med savtakker i et stolpehul tilhørende et treskibet hus, der formodentlig stammer fra ældre bronzealder.⁴ I et depotfund fra Storvreta nær Uppsala i Sverige er en flintsegl lig de to fra Svineholm fundet sammen med bronzegenstande, som skal dateres til bronzealderens anden periode, det vil sige 1500-1300 f.Kr.,⁵ og i et gravfund fra Ballermosen ved Jægerspris er et kraftigt opskærpet eksemplar fundet i en grav, der ligeledes skal dateres til bronzealderens anden periode.⁶ Der kan dermed næppe herske tvivl om, at lange symmetriske flintsegle som dem fra fundet fra Svineholm skal dateres til ældre bronzealder.

↓ Fig. 4.

De blå prikker angiver fund af depoter indeholdende samme segltype som de to segle fra Svineholm fundet i Danmark. Den store røde prik angiver Svineholmdepotets findested.

FUNKTION

Langs begge segles æg ses en skinnende polering, som i fagsproget kaldes gloss. Gloss ses også punktvis langs ryggen (fig. 1). Netop glossen giver indsigt i seglenes funktion. Hvor man tidligere tolkede lignende stykker som save på grund af de savtakkede ægge,⁷ viser en række eksperimenter, at glossen er opstået ved høst af kiselholdige græsarter som korn og tagrør.⁸ Altså er der tale om segle og ikke save.

En replika af en tandet segl viste sig ved et eksperiment med høst af tagrør næsten fuldstændig uanvendelig til at slå med på samme måde, som når man høster med en le. Derimod var seglen effektiv, når man samlede tagrørerne med den ene hånd og savede dem over med seglen i den anden hånd (fig. 5). Ved denne høstmetode er der mere friktion mellem afgrøde og flintsegl, end hvis man slår afgrøden over med nogle få hug, hvilket viste sig effektivt i et andet eksperiment med høst af korn med et replika af en flintsegl uden tanding. Den øgede friktion ved den savende høstmetode er formentlig også årsagen til, at segle med tænder ofte har en særlig veludviklet gloss.

Studerer man gloss i kraftig forstørrelse ved hjælp af et mikroskop, er det muligt at bestemme, hvilket materiale der er blevet høstet med seglen. Det har vist sig muligt at skelne mellem korn, høg og tagrør.⁹ En større undersøgelse af slidspor på halvmåneformede segle har vist, at hovedparten af i alt 120 undersøgte stykker har været brugt til at høste korn.¹⁰ En undersøgelse af slidsporene på seglene fra Svineholm viser, at disse formentlig også er blevet brugt til kornhøst. Dog vil der være en tendens til, at de slidspor, som kornhøst afsætter, vil overtrumfe andre slidspor, i fald en segl har været brugt til at høste andre typer strå, såsom græsser og tagrør.¹¹ Man kan således ikke udelukke, at seglene også er blevet brugt til at høste andet end korn. Forudsætter man, at seglene er blevet brugt i samme fugtige strandengsområde, som hvor de er fundet, er det nærliggende at antage, at de også kan have været brugt til høst af tagrør eller høg til vinterfoder. I hvert fald fremgår det af det ældste matrikelkort, Original 1-kortet fra 1784, at området ved Svineholm i historisk tid har været brugt til fællesgræsning for de kreaturer, som tilhørte Skuldelevs bønder. Korn dyrkning har næppe været givtigt på den fugtige, sandede strandeng.

Egentlig er det misvisende at kalde de to stykker fra Svineholm for segle, for det er rimeligt at antage, at fundtypen kun udgør selve æggen af den komplette segl, på samme måde som en flintøkse ikke udgør hele øksen, men kun øksebladet. Et skæfte tilhørende en halvmåneformet flintsegl er aldrig blevet fundet, men slidspor kan også være med til at give indblik i seglenes skæftning. I hævede områder langs den buede

ryg findes, som nævnt, punktvis pletter med kraftigt skinnende gloss. Eksperimenter viser, at sådanne afgrænsede områder med gloss opstår ved friktionen mellem skæfte og flint under redskabers brug.¹² Den punktvis gloss på seglenes ryg er ofte kraftigst nær enderne, men kan på stykker med særlig kraftigt slid ses fordelt over hele ryggen. Det er derfor rimeligt at antage, at seglenes ryg har været indkilet i et skæfte, sådan som det, der ses på fig. 5. Selvom der ikke er nogen direkte beviser for, at skæftet har haft et aflangt greb, er det rimeligt at tro, at det har været sådan, således at flintseglene både har kunnet bruges til at slå og skære stråene over på samme måde som med de segle, der kendes fra historisk tid (fig. 6).

KULTURHISTORISK KONTEKST

At de to flintsegle er nedlagt samlet i et mosehul, hvorfra de næppe kunne bjerges igen, er et væsentligt argument for, at de skal opfattes som ofrede. Mindst 126 andre depotfund med fladehuggede flintsegle er registreret i Danmark, og selvom ikke alle nødvendigvis skal tolkes som offerfund, må mængden tages som et udtryk for, at ofringer af flintsegle var et udbredt fænomen i den sidste del af bondestenalderen og i ældre bronzealder, som de forskellige typer af fladehuggede segle overordnet kan dateres til. Hvad der præcis lå bag denne offerskik, bliver næppe nogensinde opklaret. Men når slidspor på seglene viser, at de

↓ Fig. 6.

Kalkmaleri med høstmotiv fra Fanefjord Kirke på Møn. Kalkmaleriet gengiver "sædeunderet". Selvom afbildningen er fra senmiddelalderen, er det rimeligt at antage, at den sene bondestenalders og den ældre bronzealders halvmåneformede flintsegle har været brugt på lignende måde. Foto: Jens W. Johannsen, ROMU.

først og fremmest blev brugt til høst af korn, er det nærliggende at kæde deres ofring sammen med frugtbarhedsritualer relateret til kornavlens, og segldepoterne er da også tidligere blevet foreslået at være høstofre.¹³

Som det fremgår, skal de to flintsegle dateres til ældre bronzealder. Da fladehuggede flintsegle, som dem fra Svineholm, i den efterfølgende periode afløses af store, grove flækkeseGLE,¹⁴ udgør de de sidste fladehuggede flintsegle i en redskabstradition, der tog sin begyndelse omkring 1.000 år tidligere. De tidligste fladehuggede segle, som er kendetegnet ved at være asymmetriske, skal dateres til begyndelsen af bondestenalderens slutfase, også kaldet dolktid eller senneolitikum. Formentlig er redskabstypen udviklet lokalt i Sydsandinavien, i forbindelse med at fladehugningsteknikken vinder indpas omkring 2350 f.Kr. Disse tidligste fladehuggede flintsegle er særligt udbredte i Nordjylland, som i den første halvdel af senneolitikum er under kraftig påvirkning af den vest-europæiske klokkebægerkultur. At den nye redskabstype udvikles i netop dette område, kan ses som et udtryk for, at agerdyrkning får en øget betydning i Sydsandinavien under påvirkning af klokkebægerkulturen.¹⁵ Med tiden blev den fladehuggede flintsegl en endda meget almindelig redskabstype. Seglene i de ovennævnte 126 danske depotfund udgør kun en brøkdel af den samlede mængde. De er fundet i tusindvis i de fleste egne af Sydsandinavien, hvor hovedparten formentlig er blevet tabt eller kasseret under høstarbejde. I forbindelse med ROMUs undersøgelser i Vinge ved Frederikssund er der eksempelvis fundet 19 fladehuggede flintsegle spredt i et areal af relativt begrænset størrelse.¹⁶ Mængden af flintsegle er så stor, at man kunne argumentere for, at den sidste del af bondestenalderen, der som nævnt også kaldes dolktid på grund af periodens karakteristiske flintdolke, lige så vel kunne kaldes "segltid". I den forudgående periode, som kaldes enkeltgravstid eller mellemneolitikum, er segle, som i denne periode består af let retoucherede flækker, forsvindende få. At de fladehuggede segle får så stor udbredelse, vidner mere end noget andet om kornavlens centrale betydning for subsistensøkonomien i senneolitikum og i ældre bronzealder. På trods af dette eksisterer kun nogle få, og efterhånden temmelig bedagede, studier af de fladehuggede flintsegle,¹⁷ og fundtypen har dermed et stort uforløst forskningspotentiale. De to flintsegle fra Svineholm ved Skuldelev er således bare en blandt mange upågtede flintskatte på de danske museumsmagasiner.

→ Fig. 5.

Forsøg med høst af tagrør med replika af flintsegl lig seglene fra Svineholm. Der er aldrig fundet et bevaret skæfte til en fladehugget flintsegl i Sydsandinavien. Punktvis slidspor langs ryggen på kraftigt brugte segle viser dog, at de har været skæftede. Foto: Christian Dedenroth-Schou, ROMU.

NOTER

¹ Nationalmuseet, Danske Afd., Danmarks Oldtid, Topografisk arkiv, j.nr. 581/70. Sb.nr. 010208-52.

² Dr. Munk er Holger Munk, som var overlærer på Frederikssund Realskole og forstander på Frederikssund Handelsskole igennem en menneskealder. I 1924 forpagtede han og hustruen, Esther Munk, Færgegården, hvor Frederikssund Museum i dag har til huse, og her boede han indtil sin død i 1974. De to flintsegle fra Svineholm indgik i Holger Munks private oldsagssamling, som blev overdraget til Frederikssund Museum, da Esther Munk døde i 1986.

³ Vang Petersen 2008, nr. 246.

⁴ Sparrevohn 2014, 26.

⁵ Lindqvist 1927.

⁶ Lomborg 1956.

⁷ Montelius 1917; Müller 1888, 17.

⁸ Juel Jensen 1994, 20 ff.

⁹ Högberg 2009, 140 ff.

¹⁰ Johannsen *in prep.*

¹¹ Claus Skriver, Moesgaard Museum, personlig meddelelse 2017.

¹² Rots 2002.

¹³ Ebbesen 2004, 118; Welinder, Pedersen & Widgren 1998, 208 f.

¹⁴ Sørensen 1985; Högberg 2009.

¹⁵ Johannsen *in prep.*

¹⁶ Johannsen 2017, 21.

¹⁷ Oldeberg 1932; Steensberg 1943.

LITTERATUR

Ebbesen, K. 2004. En højgruppe ved Kvindvad, Vestjylland: studier over senneolitisk tid. *Kuml* 2004, 79-127.

Högberg, A. 2009. *Lithics in the Scandinavian Late Bronze Age: sociotechnical change and persistence*. BAR International Series 1932. Archaeopress.

Johannsen, J.W. 2017. Vinge – et monumentalt, senneolitisk hus på Sjælland. Byggetradition, Ünêitice-indflydelse og økonomi i det sydøstlige Skandinavien i SNII. *Gefjon* 2, 9-41.

Johannsen, J.W. *in prep.* Crescent shaped flint sickle blades from the Late Neolithic and Early Bronze Age.

Juel Jensen, H. 1994. *Flint tools and plant working : hidden traces of Stone Age technology: a use wear study of some Danish Mesolithic and TRB implements*. Aarhus.

Lindqvist, S. 1927. En bronsåldersdepå från Storvreta nära Uppsala. *Fornvännen* 22, 96-106.

Lomborg, E. 1956. En højgruppe ved Ballermosen, Jægerspris. Gravfund, hustomt og højryggede agre fra ældre bronzealder. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1956, 144-203.

Montelius, O. 1917. *Minnen från vår forntid*. Stockholm.

Müller, S. 1888. *Ordning af Danmarks Oldsager. Stenalderen*. København.

Oldeberg, A. 1932. Some contributions to the earliest history of the sickle. *Acta Archaeologica* 3, 209-230.

Rots, V. 2002. Bright Spots and the Question of Hafting. *Anthropologica et Præhistorica* 113, 61-71.

Sparrevohn, L. 2014. TAK 1449 Jasonsminde. Udgravningsberetning i Kroppedal Museums arkiv.

Steensberg, A. 1943. *Ancient harvesting implements*. Copenhagen.

Sørensen, S.A. 1985. Nye fund fra den yngre bronzealders affaldsgruber. *ROMU* 1984-85, 53-62.

Vang Petersen, P. 2008. *Flint fra Danmarks oldtid*. København.

Welinder, S., E.A. Pedersen & M. Widgren 1998. *Det svenska jordbrukets historia. Jordbrukets första femtusen år*. Stockholm.

Spøgelsesskibet i Lejre Ådal

Ole Thirup Kastholm

EFTERSØGNINGEN

"I gamle dage kunne man vist sejle her?" Dét er en folkelig opfattelse, man som arkæolog ofte bliver præsenteret for ude i det danske landskab. Selv ude i Vindinge, landsbyen sydøst for Roskilde, der befinder sig godt 50 m over fjordens nutidige vandspejl, er jeg engang blevet stillet det spørgsmål. Og vand har der jo været også der, hvor Vindinge ligger i dag - for hen ved 20 millioner år siden, dog uden et "man", som kunne sejle på det. Når det er sagt, så er tanken om sejlads til lands alligevel ikke helt skæv. Landskabet er dynamisk, det har været - og er - under stadig forandring, hvilket skyldes både eustatiske og isostatisk kræfter, altså henholdsvis ændringer i havspejlets niveau og landhævning eller -sænkning.¹ I slutningen af jægerstenalderen (5400-3950 f.Kr.) nåede havspejlet sit maksimum inden for den periode, hvor der har levet mennesker på vores breddegrader, og det stod 3-5 m højere end i dag i regionen omkring Roskilde Fjord. Dermed lå kystlinjen, hvor der er tørt land i dag, og mange af vores nuværende ådale udgjorde små fjordarme. Dengang kunne man sejle mange steder, hvor det ikke er muligt i dag. Imidlertid hævede landet sig efterhånden, vandet blev trukket tilbage, og det landskab, vi kender i dag, dukkede frem i løbet af bondestenalderen.

← Fig. 1.

Den største af kongehallerne ved Lejre set fra luften, da den blev udgravet i 2009. I baggrunden ses Lejre Ådal og åen. Foto: Ole Kastholm, ROMU.

Kongesædet i Lejre

En lokalitet, der traditionelt har pådraget sig særlig opmærksomhed med hensyn til mulige eller umulige besejlingsforhold, er jernalderkongesædet i Lejre (fig. 1). Kunne man dengang sejle de ca. seks km fra bunden af Lejre Vig ad åen indtil dette betydningsfulde sted, som var i funktion fra ca. 500 til 1050 e.Kr.?² Det er et rigtigt guldaldermaleri: Langskibenes knejsende dragehoveder i ådalen neden for skråningen med den mægtige kongehal. Guldaldermaleriet er jo sådan set ikke grebet ud af den blå luft, for i sagaerne sejler kongerne så godt som altid, når de skal ud at føre sig frem. Skibet og kongemagten havde et symbiotisk forhold i jernalderen.

Havde fordums kongers snekker besejlet Lejre Å, så kunne man måske være så heldig at finde resterne af et skib i dag?

Et skib i ådalen?

Havde fordums kongers snekker besejlet Lejre Å, så kunne man måske være så heldig at finde resterne af et skib i dag? Det var motivationen for nogle undersøgelser i ådalen, som blev foretaget af Vikingeskibshallen, Nationalmuseet, Roskilde Museum og Lejre Fredningsforening i første halvdel af 1980'erne. På Lejre-egnen havde der nemlig i mange år floreret den historie, at der ved et gravearbejde i Lejre Ådal i slutningen af 1930'erne skulle være fundet plankerne fra et vikingeskib. Historien kom fra arbejdsmænd, som havde været med ved anlæggelsen af den kildeplads i ådalen, der til i dag medvirker til at forsyne København med drikkevand.

→ Fig. 2.

Lejre Å, som den ser ud i dag, lige syd for Lænkebro, hvor georadarundersøgelsen fandt sted i 1981. Foto: Ole Kastholm, ROMU.

I musealt regi begyndte historien den 5. december 1977, hvor Ole Crumlin-Pedersen fra Nationalmuseets Skibshistoriske Laboratorium i Roskilde blev ringet op af en fru Aasted – indrømmet, et for sagen ganske sigende efternavn. Fru Aasted havde før boet i Gevninge, og hendes nabo her – en hr. Sørensen – arbejdede ved vandværket. Han fortalte, at der var fundet et ”vikingeskib” ved gravearbejderne i ådalen, men at man havde holdt fundet hemmeligt for ikke at forsinke arbejdet. Nu var hr. Sørensen død, og fru Aasted mente, at hun nu kunne give sin hemmelighed videre.³

Men i Lejre Fredningsforening havde man kendt til ”vikingeskibssagen” i længere tid. Foreningens formand, Leif Færregaard Jensen, var siden 1973 gentagne gange blevet præsenteret for historien, og folkene fra foreningen udforskede den yderligere i tiden fra 1977 til 1979. Gennem interviews med en række lokale, som på den ene eller anden måde havde været involveret – eller kendte nogen, der havde – kom flere oplysninger frem. Det skete dog ikke uden sværds slag, for flere var uvillige til at tale om sagen, da arbejdsformanden dengang angiveligt havde truet dem til tavshed – en trussel, som åbenbart stadig havde sin virkning fire årtier senere. Men det lykkedes alligevel at få vigtige detaljer frem, ikke mindst om, hvor ”skibet” formodentlig var blevet set.

Eftersøgning med georadar i 1981

Med Jan Skamby Madsen fra Vikingeskibshallen i spidsen indledte museerne og Fredningsforeningen på den baggrund en undersøgelse i ådalen. Ud fra de forhåndenværende informationer blev eftersøgningsstedet indkredset til omtrent 30 m syd for Lænkebro, som stedet hedder, hvor landevejen mellem Roskilde og Holbæk krydser dalen (fig. 2). Her ved Københavns Vandforsynings brøndboring nr. G23 mente man, at stedet var.

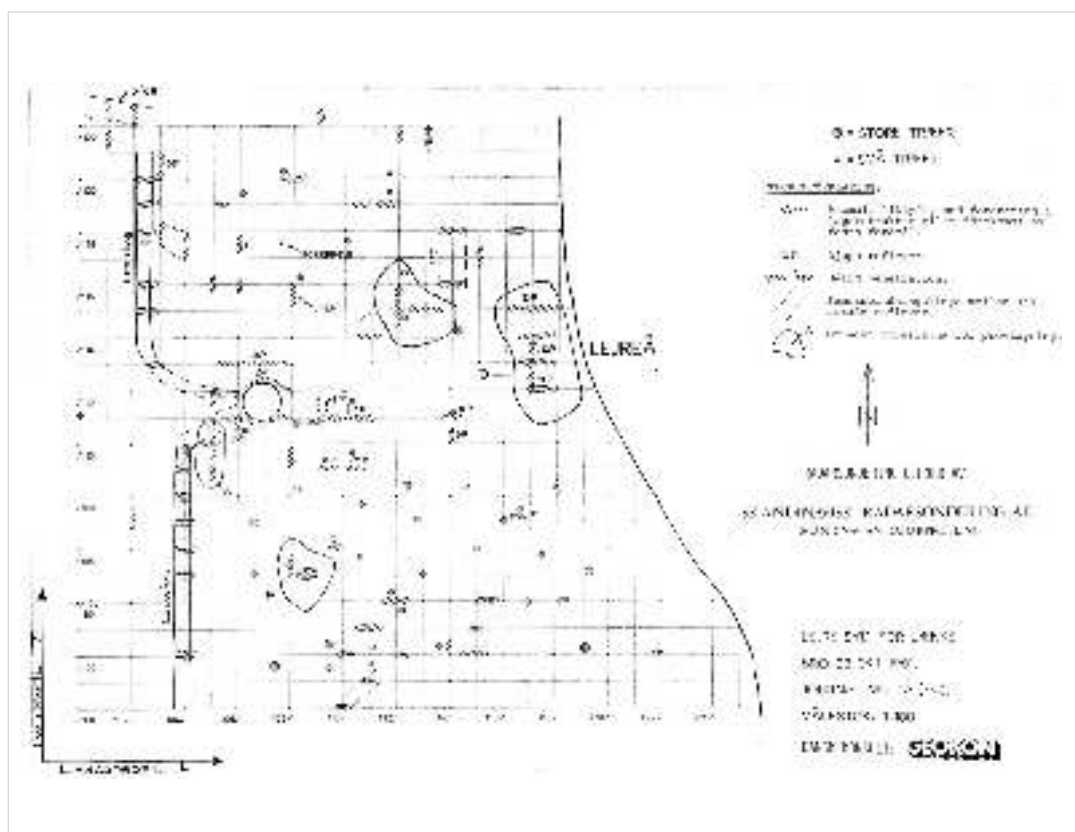
Som værktøj blev en af de dengang helt nye metoder valgt, georadar. Georadaren sender et radarsignal ned i jorden, og signalets refleksion kan fortælle om strukturer eller konstruktioner, der skiller sig ud fra jordlagene. På den måde kan man i princippet kigge ned i jorden – uden at svinge spade og skovl. Georadarundersøgelsen i Lejre Ådal var sammen med undersøgelserne af Sydhøjen i Jelling blandt de tidligste forsøg med denne metode på det arkæologiske område i Danmark.⁴ Med georadaren kunne man dække et relativt stort område og på baggrund af resultaterne efterfølgende sætte ind med udgravninger på udvalgte steder.

Undersøgelsen, der fandt sted i oktober 1981, dækkede et areal på ca. 470 m² omkring vandværksbrønden.⁵ Radarsignalet kunne dog kun nå

1-1,5 m ned under overfladen og dækkede dermed blot ferskvandstørven. En boreprøve viste, at der under denne dybde fandtes marine aflejringer. Desværre gav georadaren ikke entydige resultater, men der kunne dog udpeges enkelte "anomalier" i undergrunden, der muligvis kunne være forårsaget af større træstykker. Der blev også planlagt en prøvegravning på de udpegede steder i maj 1982, men den fandt ikke sted.⁶ Der er dog også kun et enkelt af de udpegede steder, som kan have relevans, da det befinder sig, hvor der blev gravet i forbindelse med brønden, mens de andre ligger uden for graveområdet fra 1930'erne (fig. 3).

↓ Fig. 3.

Resultaterne fra georadarundersøgelsen i 1981. Anomalierne ses skraveret. Fra Vikingeskibsmuseets arkiv.

↑ Fig. 4.

Stedet, hvor Lejre Fredningsforening foretog deres undersøgelse i 1984, som det ser ud i dag. Foto: Ole Kastholm, ROMU.

Boringer og prøvegravning i 1984

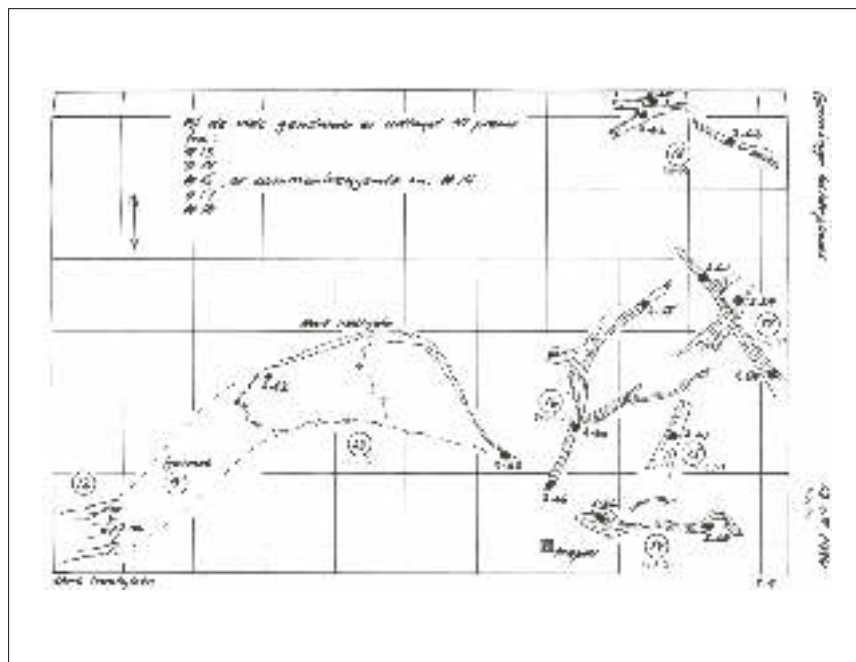
Efter de ikke helt entydige resultater fra 1981-undersøgelsen fortsatte Fredningsforeningen indsatsen i Gevningeområdet med at indsamle oplysninger om fundet i ådalen. Det førte til ny og mere præcis viden, som tydede på, at georadarundersøgelsen havde ramt ved siden af. Ifølge de nye oplysninger var fundet gjort neden for Orehøjgård, 600-800 m syd for Lænkebro. Det havde befundet sig i to meters dybde og havde kunnet følges over en strækning på fem meter i vestsiden af ledningsgraven. På den baggrund granskede folkene fra foreningen terrænet, sammenholdt det med vandforsynings kortmateriale, og interessen samlede sig derefter om strækningen mellem to vandværksbrønde, G18 og G17 (fig. 4).⁷

Eftersøgningen blev taget op på ny i 1984.⁸ Nu med jordbor på strækningen mellem de to brønde. I alt 22 borer blev foretaget for at finde frem til trærester, og omtrent midtvejs mellem brøndene dukkede der pludselig træ op i adskillige borer. Træet lå godt en meter nede, og et gennemsyn på Vikingskibshallen viste, at der var tale om ret nedbrudt fyrretræ. Det var på tide at foretage en prøvegravning, hvilket skete i juni-august 1984.

Et lille udgravningsfelt på 6 m² blev anlagt der, hvor koncentrationen af træ havde vist sig (fig. 5). Terrænoverfladen var her ca. 3,6 m over havets overflade. Der blev gravet ned gennem tørven, til omtrent halvanden meters dybde, ned til istidens aflejringer af grus og sand, som befandt sig ca. 2,4 m over havets overflade. Undervejs undersøgte Fredningsforeningen mange stykker træ, der viste sig at være fyrretræ, ligesom i boreprøverne. Men beklageligvis viste træet sig at være uberørt af menneskehånd, det var naturens efterladenskaber omkring vandløbet.

↓ Fig. 5.

Udgravningsplanen fra Lejre Fredningsforenings undersøgelse i 1984. Fra Vikingskibsmuseets arkiv.

At der har været en del fyrreskov ved ådalen, blev også indikeret i nogle pollenprøver, der blev taget under udgravningen fra den nederste del af tørvelaget og efterfølgende analyseret på RUC. To af prøverne blev vurderet til at være fra Subboreal tid (3900-500 f.Kr.), mens en tredje var fra Subboreal eller Subatlantisk tid (500 f.Kr. til i dag).⁹

Fredningsforeningens undersøgelse viste sig altså også resultatløs, for så vidt angår spøgelseskibet. Da udgravningen var afsluttet, gik foreningens folk til deres kilde i Gevninge, i udgravningsrapporten benævnt "H.", for at dobbelttjekke, om de nu havde gravet det rette sted. Det blev i store træk bekræftet af H.; dog opstod der en mistanke om, at vraget kunne gemme sig under den flere meter brede ingeniørvej, som var anlagt mellem vandværksbrøndene.¹⁰ Denne mistanke blev imidlertid liggende på skrivebordet, for her kunne man ikke så let komme til at grave.

Georadar, boringer, prøvegravning (fig. 6). Intet spor af spøgelseskibet var blevet fravristet ådalens tørv. Efter Fredningsforeningens indsats blev der ikke gjort yderligere for at opklare den mærkelige sag, og hvis der er et skib i ådalen, så ligger det der måske endnu. Eller gør det? For hvordan skulle et vikingeskib have passeret det snævre åløb – kan det overhovedet lade sig gøre? Det er et spørgsmål, hvis besvarelse vi må kigge nærmere på i det følgende.

SEJLE OP AD ÅEN?

Kunne man sejle på Lejre Å i yngre jernalder, for hen ved 1.000 år siden? Flere faktorer har betydning for besvarelsen af spørgsmålet: vandstanden i fjorden, åens slyngninger og beliggenhed i landskabet samt designet på datidens fartøjer. Flere af disse spørgsmål har i større eller mindre omfang været berørt af tidligere forskning.

Havniveauet i Roskilde Fjord

I ældre forskning mente man, at havniveauet i vikingetidens Danmark generelt var omkring 1 m højere end i dag, hvilket gennem tiden været brugt som argument for, at man dengang kunne sejle ind til en række vigtige indlandslokaliteter.¹¹ Men nyere undersøgelser, der hviler på et større datamateriale og mere præcise dateringer, viser noget ganske

→ Fig. 6.

Oversigtskort med de to undersøgelser i Lejre Ådal. Øverste prik er georadarundersøgelsen, nederste prik er udgravningen. Baggrundskort: Høje Maalebordsblade fra sidste halvdel af 1800-tallet, © SDFE.

↑ Fig. 7.

Lejre Å er temmelig bred ved Tranehalsen. Her et kig fra åmundingen vestpå mod Lyndby Kirke. Foto: Ole Kastholm, ROMU.

andet: nemlig, at vikingetidens havniveau i det store og hele var ligesom i dag.¹² Dét er et billede, der kan bekræftes for Roskilde Fjord-områdets vedkommende, hvor havspejlets forandringer gennem historien har været undersøgt af geologen Erling Bondesen, som har sammenholdt de generelle havspejlssvingninger med lokale borer og arkæologiske fund ved fjordens kyster.¹³ Selvom havniveauet i en given periode er resultatet af nogle komplekse processer, så viser Bondesens resultater ret klart, at vandspejlet i yngre jernalder og vikingetid maksimalt kan have svinget inden for ± 1 m i forhold til nutidens vandspejl, og at strandlinjen overordnet set befandt sig nogenlunde der, hvor den også findes i dag. Derfor må det også konkluderes, at fjorden ikke har været nærmere Lejre, end det er tilfældet i dag. Eventuel sejlads ind mod kongesædet må altså have fundet sted fra Lejre Ås nuværende udmundning ved Tranehalsen, knap to kilometer nordvest for landsbyen Gevninge (fig. 7-8).

I dag er selve åmundingen meget lavvandet og kan kun besejles af små og fladbundede både. Inde i åen bliver det lidt dybere, men – som en lille test-rotur her i efteråret 2021 viste – efter blot få hundrede meter er det alligevel endegyldigt slut med sejlads med fartøjer større end en kano eller kajak. Åløbet bliver for snævert, og roning umuligøres af de sivbevoksede bredder (fig. 9). At stage sig videre frem er heller ikke en mulighed, da åens bund er for blød til dette.¹⁴

Lejre Å i yngre jernalder

Spørgsmålet er så, om forholdene på åen var anderledes for 1.000 år siden. Arkæologen Jens Ulriksen har kigget nærmere på dette¹⁵ og pointerer indledningsvis, at en række menneskeskabte faktorer – såsom dræning af omkringliggende jorder og indvinding af drikkevand – igennem tiden har ændret på vores vandløb, både hvad angår form

↓ Fig. 8. Tranehalsen set fra luften. Foto: Ole Kastholm, ROMU.

og vandmængde. For Lejre Ås vedkommende er vandmængden i dag kraftigt reduceret, hvilket dels skyldes, at drikkevandsboringerne har sænket grundvandsniveauet, dels at der løber mindre vand til åen sydfra.¹⁶ Før da var der altså en højere vandstand i åen, men også en kraftigere strøm ud mod fjorden. Ulriksen har på baggrund af kortmateriale desuden undersøgt faktorer som åens slyngninger og dens fald igennem landskabet fra udspring til munding. Herudfra når han frem til, at strækningen fra fjorden og indtil området omkring Gevninge er relativt lige og med ubetydelig stigning, mens strækningen herfra og frem til Lejre er præget dels af skarpe slyngninger, dels af en kraftigere stigning. Konklusionen er, at det næppe har kunnet lade sig gøre at bevæge sig længere op ad Lejre Å end til Gevninge.¹⁷

Undersøgelser ved Borgring

Et andet sted på Sjælland har forskerne undersøgt en lignende problemstilling grundigt og netop offentliggjort resultatet i en videnskabelig artikel.¹⁸ Det er ved vikingetidsborgen Borgring vest for Køge. Borgring ligger på kanten af Køge Ådal, og der er ca. 4,5 km gennem ådalen fra borgen og ud til kysten i Køge Bugt, når man ser bort fra åens slyngninger. Ganske som i tilfældet med Lejre har der været fremsat spekulationer om, hvorvidt det i vikingetiden var muligt at besejle Køge Å ind til Borgring. For at afklare spørgsmålet blev der taget boreprøver og gravet tværsnit i ådalen, og på baggrund af ¹⁴C-dateringer kunne hovedtrækkene i åens forløb og størrelse i vikingetiden fastslås. Efterfølgende kunne resultatet sammenholdes med en række kendte vikingeskibsfund i forskellig størrelse. Konklusionen var klar: Åens slyngninger og dybde tillod højst en jolle at komme frem, og så ville åens brinker ikke have levnet plads til brug af årer. Et fartøj på bare 10 m længde ville have siddet fast i vandløbets skarpe sving (fig. 10).¹⁹

Vi kan naturligvis ikke i detaljen overføre forholdene omkring åen ved Køge til Lejre. Men indtil videre tyder alt på, at muligheden for sejlads i større stil har været lige så umulig til Lejre som til Borgring (fig. 11). Ikke desto mindre vil en grundig geoarkæologisk undersøgelse af ådalen, som den ved Borgring, være den bedste måde at få afklaret spørgsmålet på.

← Fig. 9.

Efter få hundrede meter bliver åløbet for smalt til at ro selv en lille båd videre. Foto: Ole Kastholm, ROMU.

↑ Fig. 10.

Slyngningerne på Køge Å sammenholdt med vikingeskibsfundene fra Skuldelev: vrage nr. 1 = 16 m langt; vrage nr. 2 = 29,2 m langt; vrage nr. 3 = 14 m langt; vrage nr. 5 = 17,3 m langt; vrage nr. 6 = 11,2 m langt. Kun den lille jolle på 6,5 m fra Gokstadfundet i Norge kan passere slyngningerne. Efter Jessen et al. 2021.

DEN LANGE DAL

Men hvis ikke det var muligt at sejle så langt op ad åen som til syd for Lænkebro, hvad var det så, de observerede under ledningsarbejdet, arbejdsmændene dengang i 1930'erne? Dét, vi konkret ved om selve fundet, er, at det fremtrådte som en ca. fem meter lang "væg" af planker, som blev blottet i ledningstracéets vestlige side, da en jordvæg skred ned. Det forlyder også, at nogle af plankerne blev taget med hjem af arbejderne som brænde, de var ca. en tomme tykke (2,5 cm).²⁰ Men derudover er der ingen yderligere oplysninger om plankernes dimensioner eller karakter i øvrigt; dog må vi notere os, at fundet intuitivt blev opfattet som resterne af et skib. Omfanget såvel som skibstolkningen giver det indtryk, at det observerede må have været en del af en menneskeskabt konstruktion og ikke bare nogle af naturens efterladenskaber i form af grene og væltede stammer. Men hvad?

Over åen

Mens det er højst tvivlsomt, at åen kunne fungere som transportvej i yngre jernalder, så kan vi regne det for en kendsgerning, at åen i sig selv, såvel som ådalens sumpede terræn, generelt har udgjort en barriere i oldtidens landskab. Det har været nødvendigt at etablere overgange for at kunne passere ådalen og åen – om ikke fuldstændig tørskoet, så dog på et nogenlunde fast underlag. Overgangene kunne være vadesteder, hvor der blev anlagt vej ved lavvandede strømsteder. Vejene kunne være befæstet med ris, sten eller planker. Fra yngre jernalder og frem kender vi også til brokonstruktioner, mest kendt er nok den monumentale Ravning Enge-broen i Vejle Ådal fra slutningen af 900-tallet.

Mens det er højst tvivlsomt,
at åen kunne fungere som
transportvej i yngre jernalder

Overgangene har været der, hvor landskabet gav de bedste muligheder for passage, for eksempel hvor strækket over ådalen var kort. Ofte kan de findes ved gamle vejforløb, og nogle gange kan man blive ledt på sporet på ældre kortmateriale, hvor "vad" eller "spang" kan være markeret. Ved en række undersøgelser i Tryggevælde Ådalen ved Stevns i 1970'erne blev oldtidens veje og vadesteder systematisk eftersøgt, og der blev lokaliseret adskillige fra mange perioder i oldtiden og middelalder.²¹ Også træbyggede konstruktioner blev fundet; i ét tilfælde var bygningstømmer fra jernalderhuse eller lignende blevet genanvendt som fundering af en stenlagt vej.²²

Var det resterne af et vadested, som arbejderne fandt, da de stødte på plankerne i ådalen? Det er en nærliggende tanke og mere oplagt, end at det skulle være et skib i sin helhed. Man kan have genanvendt forskelligt konstruktionstømmer til opbygning og forstærkning af vadestedet – det kan jo sågar have været genbrugt skibstømmer, men nu bevæger vi os vist ud på gætteriets overdrev.

Flere steder er der spor efter – eller efterretninger om – konstruktioner på tværs af ådalen, dog uden at de umiddelbart kan sættes i forbindelse med "skibet". Lad os kaste et blik på dem, for til slut at vende tilbage til skibet.

Dæmningen ved Gl. Lejre

Mest markant og velundersøgt er den fredede dæmning lige sydøst for Gl. Lejre, der krydser ådalen, og hvorpå vejen til skibssætningerne ligger (fig. 12). Den ca. 200 m lange konstruktion er opført i midten af 1300-tallet og menes at have været en mølledæmning, som opstemmede vandet i en dam syd for, så det kunne bruges til vandmølledrift. En mindre udgravning i 1982 viste, at dæmningen var 10-15 m bred og havde en højde på 4-5 m. Det var en tørveopbygget vold med en indre konstruktion af nedrammede pæle.²³ Dæmningen fungerede naturligt – som i dag – som passage af ådalen. Her gik vejen mod Kornerup, der kan følges på gamle kort tilbage til ca. 1750,²⁴ men som formentlig er langt ældre.

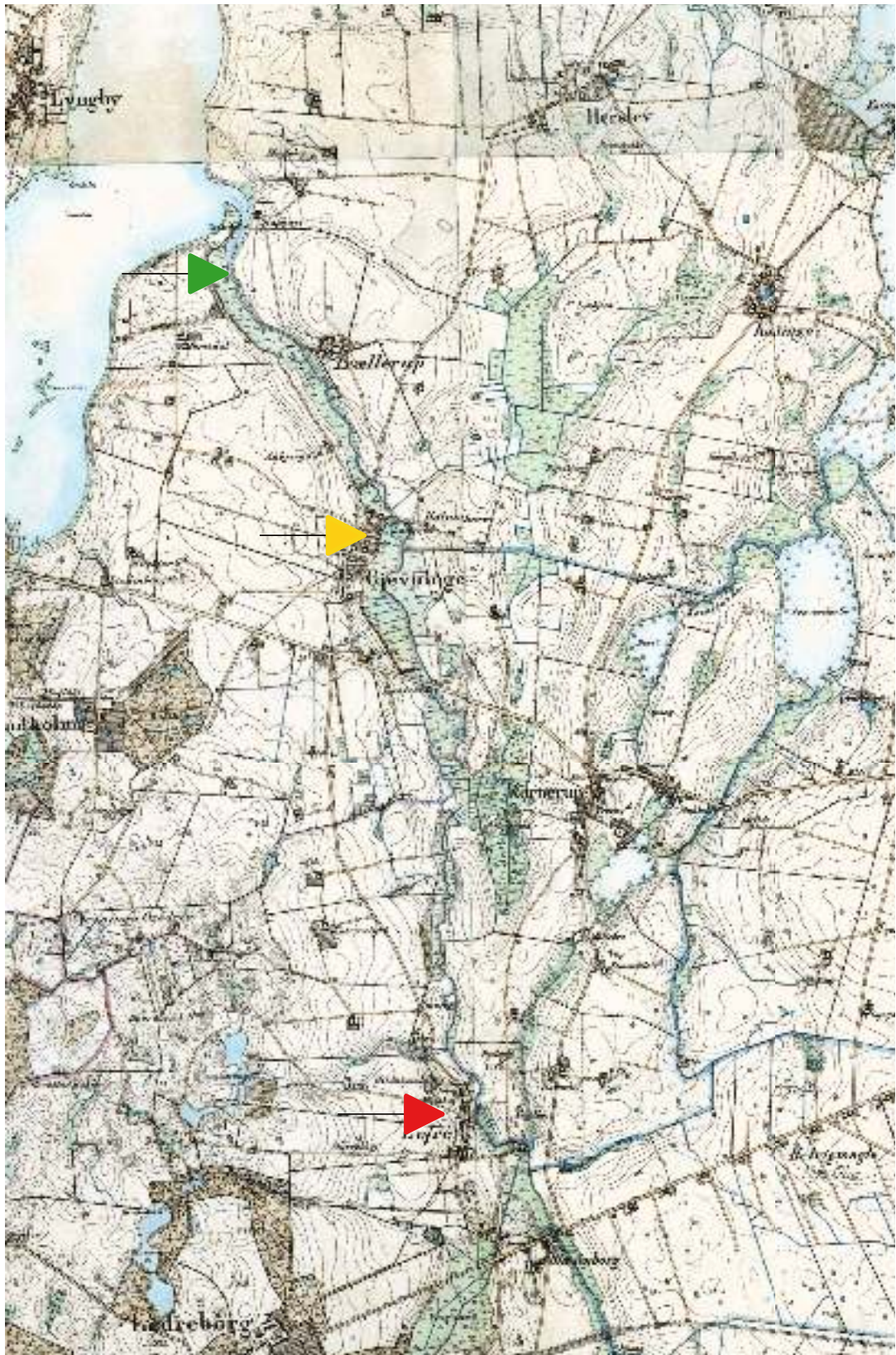
Overgangen neden for Harald Hildetands Høj

Også nordøst for Gl. Lejre er der en passage af ådalen, som kalder på interesse. Der er tale om en lav dæmning af ½ m højde og 4-5 m bredde ved foden, som strækker sig knap 60 m fra landsbyen mod nordøst, på tværs af ådalen, og ud til selve åløbet, som her befinder sig i dalens østkant (fig. 13). I dag er der en trampesti på dæmningen, og selve åen forceres via en spang. Alderen på anlægget lader sig ikke umiddelbart spore, og der har indtil videre ikke været foretaget arkæologiske undersøgelser lige her. Ej heller ældre kortmateriale gør os klogere på, hvor længe der har været et vad eller en spang her. Imidlertid gjorde arbejdsmændene i 1930'erne en interessant opdagelse i dette område, da ledningen skulle graves ned. Det fremgår af nogle oplysninger, som Lejre Fredningsforening indsamlede: ” ... Endvidere har fhv. vandværksarbejder Kaj Christiansen, Allerslev, i 1977 fortalt os, at der under ledningsarbejdet i 30'erne gravedes igennem en række stolper, på tværs af ådalen, omtrent ud for Harald Hildetands høj. Han havde dengang tydet det som rester af en havn.”²⁵

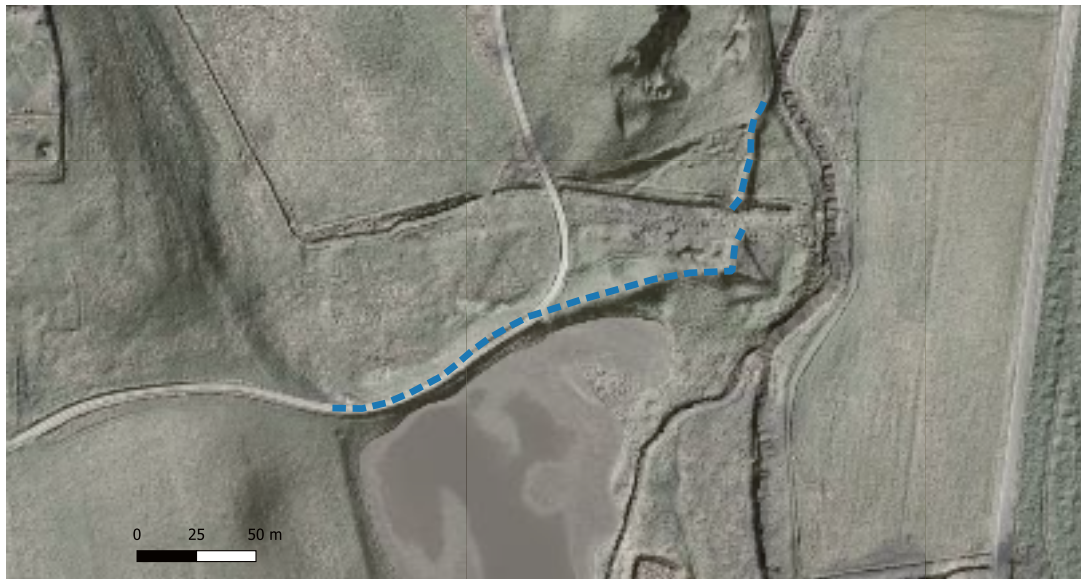
Vi kan ikke med sikkerhed vide, om stolperækken blev fundet præcis i den lave dæmning, vi kan se i dag. Men det er en nærliggende tanke, og efterretningen om tømmerkonstruktionen leder tanken videre til, at der i givet fald må have været tale om et anlæg af blivende karakter. Spørgsmålene om alder såvel som karakter kan formentlig besvares ved en mindre arkæologisk udgravning på stedet.

→ Fig. 11.

Oversigtskort med Lejre Ådal. Rød pil er kongesædet i Lejre. Gul pil er Gevninge, der er foreslået som Lejres anløbsplads. Grøn pil viser, hvor langt man i dag kan komme op i Lejre Å med en lille robåd. Baggrundskort: Høje Maalebordsblade fra sidste halvdel af 1800-tallet, © SDFE.

↑ Fig. 12.
Dæmningen ved Gl. Lejre vist med blåt. Baggrundskort: Reliefkort og ortofoto, © SDFE.

Lune Mølle-dæmning?

Længere nordpå, omtrent på højde med gården Sønderdal øst for ådalen, findes et menneskeskabt anlæg,²⁶ hvis konkrete funktion svæver i det uvisse. Det er en større vold, der er anlagt på tværs af dalen, der her er meget smal. Volden er mindst 40 m lang, 20-25 m bred ved foden og har en højde på godt 3 m (fig. 14). Den synes oprindeligt at have været en forlængelse af en naturlig landskabsformation i ådalens østside, og på Original 1-kortet fra 1800-tallets begyndelse ses volden som en kraftig forhøjning, hvor åen slynger sig vest om. På dette kort ses også marknavnet "Veile Agre" lige ved volden, som antyder, at man her har kunnet passere åen, da "vejle" betyder vadested. På senere kort, fra sidste halvdel af 1800-tallet og første halvdel af 1900-tallet, løber åen på begge sider af forhøjningen, mens den i dag kun løber øst om i en lille slugt, der lader til at være gravet. Det ses også på kortene, at slugten har kunnet forceres via en spang. Volden kunne for så vidt være tænkt som en overgang, men dens omfang overstiger langt det nødvendige for at opfylde denne funktion, og den må enten have været tænkt som en særlig imponerende overgang eller have haft en anden primær funktion.

↑ Fig. 13.
Overgangen neden for Harald Hildetands Høj vist med blå. Baggrundskort: Reliefkort og ortofoto, © SDFE.

↓ Fig. 14.
Dæmningen ved Sønderdal vist med blå, mens den grønne prik viser, hvor møllekanalen blev fundet. Baggrundskort: Reliefkort og ortofoto, © SDFE.

En sådan anden funktion kunne være mølledæmning, ligesom dæmningen sydøst for Lejre. Det ville betyde, at der har ligget en vandmølle nord for dæmningen. Det gør der ikke i dag, men det bliver interessant, hvis vi igen kigger på Original 1-kortet fra o. 1800. Her antyder det påfaldende marknavn "Lune Mølle Agre", umiddelbart nord for dæmningen, tilstedeværelsen af en nu forsvundet vandmølle på dette sted i ådalen. Mistanken bestyrkes yderligere af et nyt arkæologisk fund, som blev gjort i 2021 i forbindelse med HOFORs ledningsarbejder langs åen. Her stødte gravemaskinen på sporene efter en menneskeskabt regulering af åen, en mulig møllekanal, netop på Lune Mølle Agre. Kanalens sider var konstrueret med lodrette pæle og store sten, og et sted var der brugt vandrette planker for at afholde stenene fra at skride ud i kanalen. Da vi udgravede disse planker, var det svært ikke at tænke på "skibsplankerne" fra spøgelseskibet (fig. 15). Der blev undersøgt et forløb på ca. 15 m af møllekanalen, hvilket nok ikke er hele dens længde. Vi kender endnu ikke alderen på kanalen, men det ret velbevarede træ fra den vil blive undersøgt nærmere i 2022 med henblik på en datering.

Da vi udgravede disse planker,
var det svært ikke at tænke på
"skibsplankerne" fra spøgelses-
skibet

Hvad med spøgelseskibet?

For nu at vende tilbage til sagens udgangspunkt: "skibet" i ådalen, som vi antager reelt er tømmer fra en konstruktion i dalen og ikke et fartøj, som har skullet sejle på åen. Der er ikke noget sammenfald med den strækning langs åen, hvor "skibet" skulle være påtruffet, og de anlæg i landskabet – dæmninger, vadesteder møllekanaler – som vi kender til i dag, og som kan tænkes at udgøre sådanne konstruktioner (fig. 16). Det kan naturligvis ikke udelukkes, at "skibet" slet ikke blev fundet på

← Fig. 15.

Planker i den nyfundne møllekanals bolværk. Foto: Ole Kastholm, ROMU.

den strækning, hvor man ledte efter det, men nærmere Gl. Lejre. I så fald er det nærliggende, at arbejderne dengang stødte på en del af den møllekanal, vi nu har fundet. Imidlertid er udsagnet ret entydigt: at fundet blev gjort nord for pumpestationen i ådalen – og man kan vanskeligt forestille sig arbejderne tage fejl netop på dette punkt. Pumpestationen var jo en del af deres projekt. Det mest rimelige er, at de stødte på et fortidsminde, som vi i dag ikke kender til.

Mon det var dette vadested, arbejderne traf på, da de fandt ”spøgelsesskibet”?

Lad os kaste et nærmere blik på området, hvor tømmeret lader til at være fundet, med udgangspunkt i den lokalisering, som Lejre Fredningsforening nåede frem til i 1980’erne. Der er ikke andre gamle stednavne, som indikerer ukendte vandmøller eller vadesteder. Men på de Høje Maalebordsblade fra sidste halvdel af 1800-tallet ses et vejforløb, som snor sig vest ud af Kornerup ved gården Vesterlund og forcerer Kornerup Mose hen over de højeste områder i terrænet. På bakkedraget, der skyder sig op mellem ådalen og mosebassinnet, stopper vejen tilsyneladende. Men på den anden side af ådalen ses et andet gammelt vejforløb, som går op mod Orehøjvej og støder til den lige øst for Orehøjgård. Det er nærliggende at tænke sig, at disse to gamle vejforløb, som hver især ender blindt, engang har været knyttet sammen – og hvis det er tilfældet, må der have været et vadested i denne del af ådalen. Mon det var dette vadested, arbejderne traf på dengang i 1930’erne, da de fandt ”spøgelsesskibet”?

Tak til: Anne C. Sørensen, Vikingeskibsmuseet, for at finde sagsakterne frem i arkivet og stille dem til rådighed; Jan Skamby Madsen, tidl. Moesgaard Museum, for supplerende oplysninger; Tonny Andersen, Maritimt Forsøgscenter i Lyndby, for udlån af norsk pram til test-roturen på Lejre Å.

→ Fig. 16.

Oversigtskort med Lejre Ådal. Gamle vejforløb nævnt i teksten er markeret med rødt. Overgange i ådalen med grønt. Blå prik er Fredningsforeningens udgravning fra 1984, og blå streg markerer den strækning, hvor det menes, at ”skibet” blev set. **Baggrundskort:** Høje Maalebordsblade fra sidste halvdel af 1800-tallet, © SDFE.

NOTER

- ¹ Larsen 2015.
- ² Christensen 1995; 2015, 232 f.
- ³ Sagsakterne findes i Vikingskibsmuseets arkiv j.nr. VIR 2958 'Lejre Ådal' og ROMUs arkiv j.nr. ROM 181-81 'Lejre Å'.
- ⁴ Andersen 1994, 6.
- ⁵ Georadarundersøgelsen blev forestået af firmaet Skandinavisk Radarsondering AB, Malmø, i samarbejde med Geokon A/S, Egå, jf. Bruch 1981. Udgifterne blev afholdt af Statens Museumsnævn sammen med Vikingskibshallen og Roskilde Museum.
- ⁶ Prøvegravningen blev ikke realiseret, dels da det viste sig svært at opnå den nødvendige tilladelse fra vandværket, dels fordi andre projekter tog fokus, jf. personlig meddelelse fra Jan Skamby Madsen, d. 17. aug. 2021.
- ⁷ Hansen 1985, 1.
- ⁸ Lejre Fredningsforening v. Ejgil Hansen udarbejdede en grundig rapport om undersøgelserne, se Hansen 1985.
- ⁹ Pollenanalyserne blev udført af Lisbeth Højlund Pedersen, Roskilde Universitetscenter. Rapporterne findes i Hansen 1985.
- ¹⁰ Hansen 1985, dagbogsnotat dateret til d. 26. aug. 1984.
- ¹¹ Jessen 2021 et al., 3, med referencer.
- ¹² Jessen 2021 et al., 3, med referencer.
- ¹³ Bondesen 1982; 2002.
- ¹⁴ Test-roturen fandt sted d. 2. sept. 2021 i en norsk pram (se Vinner 2002, 65). Prammen har en dybgang på ca. 20 cm og har brug for ca. 5 m bredde for at kunne manøvreres for årer. Ca. 500 m fra åmundingen måtte videre fremfærd opgives, da sivene ikke tillod roning. Afstanden mellem åløbets faste bredder er på dette sted ca. 5,75 m.

¹⁵ Ulriksen 2008, 169-173.

¹⁶ Ulriksen 2008, 172. Niels Schrøder har argumenteret for, at omlægningen af åen finder sted allerede mellem 700 og 900 e.Kr., jf. Schrøder 2008, fig. 3-4, 118.

¹⁷ Ulriksen 2008, 172 f.

¹⁸ Jessen et al. 2021.

¹⁹ Jessen et al. 2021, 8.

²⁰ Hansen 1985; sagsakter i Vikingeskibsmuseets arkiv j.nr. VIR 2958 'Lejre Ådal'.

²¹ Hansen & Nielsen 1979.

²² Hansen & Nielsen 1979, 106.

²³ Christensen 2015, 281-282.

²⁴ C. Hammers kort over monumenterne i Lejre, jf. Christensen 2015, 274-275.

²⁵ Jf. brev fra Leif Færregaard Jensen til Ole Crumlin-Pedersen, dateret til d. 15. okt. 1979, Vikingeskibsmuseets arkiv j.nr. VIR 2958 'Lejre Ådal'.

²⁶ Niels Schrøder fra Roskilde Universitet har foretaget en boring i volden, der påviste tørv under opfyldsmaterialet, og som dermed godtgjorde, at der er tale om en kunstig vold frem for en naturlig formation, jf. N. Schrøder, personlig meddelelse d. 1. dec. 2021.

LITTERATURLISTE

- Andersen, H. 1994. Den tomme Jellinghøj. *Skalk*, 1994:2, 3-9.
- Bondesen, E. 1982. Havspejlsændringer og strandlinjer. En geologisk-arkæologisk oversigt med særligt henblik på Roskilde Fjord. *Historisk Årbog for Roskilde Amt* 1982, 45-67.
- Bondesen, E. 2002. Roskilde Fjord. I: O. Crumlin-Pedersen & O. Olsen (eds.), *The Skuldelev Ships I. Topography, Archaeology, History, Conservation and Display*. Ships and Boats of the North 4:1, 9-22. Roskilde.
- Bruch, H. 1981. Radarmålinger ved Lejre Å den 23 oktober 1981. Rapport udarbejdet af Skandinavisk Radarsondering AB. Findes i Vikingeskibsmuseets adm. arkiv, j.nr. 568.
- Christensen, T. 1995. Lidt om Lejres lokalisering og en søforklaring. *ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum* 1994, 13-24.
- Christensen, T. 2015. *Lejre bag myten. De arkæologiske udgravninger*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 87. Højbjerg.
- Crumlin-Pedersen, O. 1978. *Søvejen til Roskilde*. Roskilde.
- Hansen, E. 1985. Undersøgelser i Lejre ådal "Gevninge skibet" Sommeren 1984. Upubl. rapport, Lejre Fredningsforening.
- Hansen, V. & H. Nielsen 1979. Oldtidens veje og vadesteder, belyst ved nye undersøgelser ved Stevns. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1977, 72-117.
- Jessen, C., P.S. Henriksen, M.M. Hald & J. Ulriksen 2021. The lost landscape of Borgring: geoarchaeological investigations into the navigation to, and location of, the Danish Viking Age fortress. *Danish Journal of Archaeology* 2021, Vol. 10.
- Larsen, H.C. 2015. *havniveauændringer* i Den Store Danske på lex.dk. Set 9. juli 2021 på <https://denstoredanske.lex.dk/havniveauændringer>
- Schrøder, N. 2008. Beowulf forstået i samspil med historie/arkæologi og geologi. *Historisk Årbog for Roskilde Amt* 2008, 111-120.
- Ulriksen, J. 2008. Gevninge - leddet til Lejre. *Kuml* 2008, 145-185.
- Vinner, M. 2002. *Vikingeskibsmuseets både*. Roskilde.

En stemning af festival

Louise Dahl Christensen

- Roskilde Festival 50 år

Det vakte stor glæde på og omkring RAGNAROCK, da publikum den 21. april 2021 endelig kunne "vælte hegnet" til udstillingen "Smattens magi - 50 års aftryk af Roskilde Festival". I 50 år har byen Roskilde været kendt for mere end domkirken og vikingskibe. Roskilde Festival, Nordeuropas største kulturbegivenhed, har trukket gæster til fra hele verden, siden festivalen for første gang løb af stablen i 1971. Og selvom musikken altid har fyldt meget på festivalen, så kan man sige, at det virkelige hovednavn har været publikum. Det er dem, der har formet festivalen og gjort den til det, den er i dag. Det er dem, der altid har været i centrum for begivenheden. Det er for dem, at frivillige knokler med alt fra at stege æbleskiver til at bruge deres ferie på at rejse scener og transportere lokumspapir. Det er for dem, musikken spiller. For Roskilde Festival er meget mere end blot en bunke bands, der spiller på nogle scener i nogle telte på en pløjemark uden for Roskilde. Som en kvindelig festivalveteran udtrykte det, da festivalen måtte aflyses i 2020 på grund af coronapandemien: "Sommeren i år bliver som en vinter uden jul."¹

Roskilde Festival udgør et frirum og skaber en ramme, hvor man en uge om året får lov til at vriste sig løs af hverdagens forventninger, og hvor publikum år efter år har været med til at skabe den helt særlige festivalstemning. Gennemsnitsalderen har siden

→ Fig. 1.

Orange Scene set fra oven. Foto: Roskilde Festival.

1971 ligget på ca. 24 år, og derfor beskrives Roskilde Festival ofte som et socialt laboratorium, hvor det har været muligt at kigge på, studere og undersøge ungdomskulturer i 50 år. Sideløbende med udstillingsarbejdet blev museet kontaktet af Roskilde Kommunes musikbystrategi "Alle Tiders Musikby Roskilde" og Roskilde Festival om muligheden for, at museet kunne udarbejde et undervisningsmateriale, der tog afsæt i festivalens betydning nu og igennem de sidste 50 år. Vi greb bolden, og et par måneder efter åbningen af udstillingen kunne vi i samarbejde med forlaget Columbus præsentere et undervisningsmateriale, der med Roskilde Festival som case sætter ungdomsoprør, identitetsdannelse, generationskløft, klima og bæredygtighed samt køn og frihed under lup. Både i udstillingsarbejdet og i udarbejdelsen af undervisningsmaterialet var præmissen, hvordan unge igennem 50 år har været med til at forme og skabe festivalen.

...Unge har igennem 50 år
været med til at forme og
skabe festivalen

SMATTENS MAGI - 50 ÅRS AFTRYK AF ROSKILDE FESTIVAL

Spørger man de fleste, så lyder ordet "smatten" ikke særlig magisk, ja, de fleste vil nok karakterisere "smatten" som ulækkert og noget, man helst vil undgå. Og især, når man læser tegneren, fotografen og forfatteren Peder Bundgaards beskrivelse af "smatten" fra 1977:

"Klæbrig masse bestående af sennep, ketchup, kartoffelsalat, forårsruller, æbleskiver, opkast, urin, fækalier, skod, udkrads, glasskår, pøsepapir og meget andet. Lugter fælt, især i fugtig varme, da massen derved gærer."²

Alligevel er "smatten" et grundvilkår, som publikum deler på Roskilde, og som både kan være fælt og slå utrolig hårdt, men som også kan give nogle utrolige og mindeværdige øjeblikke og oplevelser, som man vender tilbage til år efter år. Festivalen i 1991 var et af de år, der udfordrede publikum. Det havde regnet i tre uger op til festivalen, og regnen fortsatte under festivalen. Der var endnu ikke lagt dræn på Dyrskuepladsen, og derfor blev pladsen hurtigt omdannet til et stort pølre. Lone Severin

var med veninderne på festival, og regn kunne ikke stoppe dem. Da Lone efter fem dage vendte hjem, var hun dækket af mudder, og hun og "smatten" var på en måde groet sammen:

"Det er jo en del af smatten, der er kommet med hjem. Jeg følte jo nærmest, at den var groet ind i mig. Var blevet en del af mig. Da jeg kom hjem, så var jeg virkelig den der farve fra top til tå... Og så var det, da jeg stod derhjemme, at det begyndte at skalle af. Og så syntes jeg det var sjovt at gemme, for det havde altså været en helt, helt anderledes festival. Altså, jeg havde aldrig prøvet noget lignende. Man var også lidt stolt over at have holdt ud. Så det var et trofæ, der skulle vise, at jeg havde været der."³

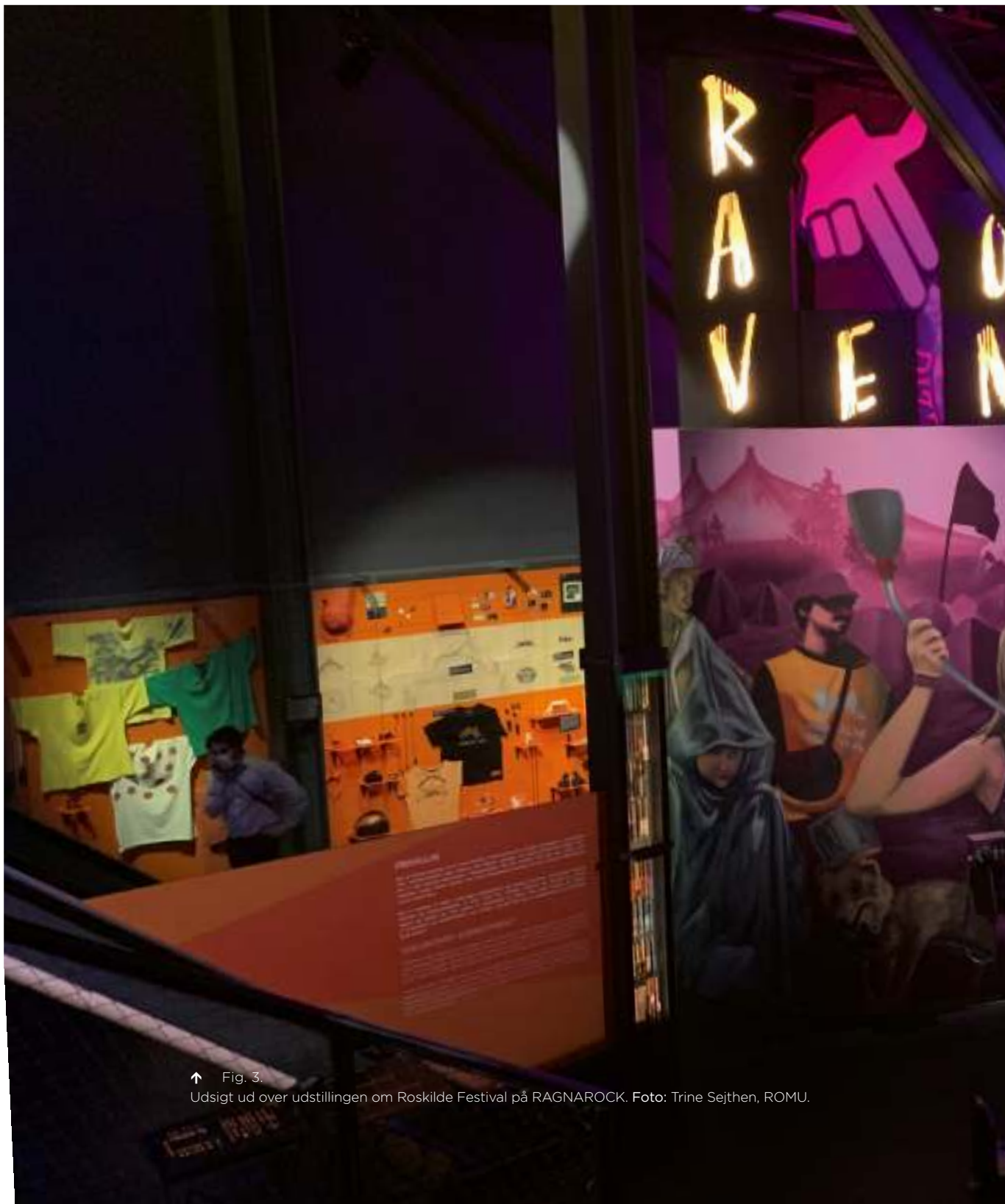
Det trofæ, Lone gemte, var en mudderklump, som hun skrabadet af sit tøj og kom i en lille flaske som et minde om festivalen 1991. Den blev gemt i 30 år og er nu en vigtig fortælling i udstillingen.

At lade Lones festivaloplevelser indgå som en central fortælling viser, at RAGNAROCK er et godt eksempel på den udvikling, museumsverdenen har gennemgået over de sidste 15 år. Her har der været en bevægelse væk fra museet som udbyder af ekspertviden mod i højere grad gennem forskellige former for inddragelse at betragte publikum som medskabere og amatørerksperter. Det gælder især museer med fokus på populærmusik og populærmusikkultur, der beskæftiger sig med et område, som mange har relationer til og erindringer om.⁴

↓ Fig. 2.

Mudderklumpen. Foto: Jakob Caspersen, ROMU.

↑ Fig. 3.
Udsigt ud over udstillingen om Roskilde Festival på RAGNAROCK. Foto: Trine Sejthen, ROMU.

PUBLIKUM ER HOVEDNAVNET

Det har altid været det unge publikum, der år efter år har skabt den særlige festivalstemning, og derfor er det deres fortællinger, oplevelser, møder og drømme, der lægges vægt på at fortælle om i udstillingen. Som baggrund for at fortælle historien om 50 års festivalgængere efterlyste udstillingsholdet på RAGNAROCK genstande, der kunne fortælle publikums egne historier. Og gennem indsamlingskampagnen blev det muligt at dokumentere de sidste 15-20 års publikumskultur og lade disse indgå i udstillingen. Det er blevet til et væld af forskelligartede genstande og interviews med ca. 50 mennesker, ligesom festivalens frivillige og medarbejdere også har været en stor hjælp og ressource. Sammen med den første Alien&Ko-fane, Ufo Åges telt, Mor Toves æbleskivepande og den model af Orange Scene, som Leif Skov samlede for at forstå teltets særlige konstruktion, udgør publikums genstande fundamentet i "Smattens magi". Da mange af de lånte genstande fra publikum fortsat anvendes på festivalen, var det i flere tilfælde en betingelse for udlånet, at ejerne kunne komme til at anvende deres genstande til årets festival.

En af disse genstande er "Ånden fra 92", som under sommerens fodboldfeber var tæt på at komme i brug igen. Under EM i fodbold i 1992 stod Stig på Roskilde Festival foran Orange Scene og var en del af jubelbrølet, da Danmark blev europamestre i fodbold. Stig puttede et dannebrogssflag i en ølflaske og fangede stemningen af glæden og forseglede det med en prop. Næste gang Danmark er i en VM- eller EM-finale i fodbold, slipper Stig ånden fra 1992 ud.⁵

EN STEMNING AF FESTIVAL

At det er publikums egne fortællinger, der udgør fundamentet i udstillingen, falder godt i tråd med de udstillingsprincipper, som man også arbejdede med ved den seneste udstilling om Gasolin'.⁶ I udstillingen har det været magtpåliggende for udstillingsholdet at skabe en stemning af festival, som publikum kan spejle sig i, genkende og identificere sig med, hvor alle, der har været på Roskilde Festival eller har planer om det, får lyst til at komme forbi og genopleve sig selv.

Når publikum træder ud på events scenen på 2. sal, mødes de af udsigten ud over blafrende teltduge i morgendisken. Designeren og kunstneren Henrik Vibskov står bag installationsværket "Purple Haze", der er specialdesignet til udstillingen. Installationsværket består af ikke mindre end 50 belyste og sammensatte telte, der fylder hele udstillingsrummets bagvæg og skaber en stemning af festival, der hensætter publikum i følelsen af at gå rundt om aftenen på festivalens campingområde, hvor forskellige telte, farver og skygger fletter ind i hinanden.

Fra teltene på bagvæggen og det store podie i midten bygget af genbrugspaller, rester af soveunderlag, teltduge og ikoniske genstande føres publikum videre ud i fire zoner: "Smattens magi", "Lydens magi", "Frivillighedens magi" og "Tidens magi". Dertil kommer et afsnit, der fortæller om ulykken i 2000, hvor ni unge mænd mistede livet under en koncert med det amerikanske band Pearl Jam foran Orange Scene. Ulykken forandrede festivalen, og den sætter stadig sine spor på festivaloplevelsen i dag og viser, at stemningen og den løsslupenhed, der hersker på festivalen, kan have alvorlige og fatale konsekvenser. Bevæger man sig fra podiet ud i de enkelte zoner, kan man dykke ned i nogle af de mest essentielle og definerende emner, områder og oplevelser i festivalens vidtforegnede historie gennem et halvt århundrede.⁷

↓ Fig. 4.

Kunstneren og designeren Henrik Vibskovs installationsværk "Purple Haze". Foto: Trine Sejthen, ROMU.

ROSKILDE FESTIVAL PÅ SKOLESKEMAET

Sideløbende med forberedelserne til udstillingen arbejdede udstillingsholdet og museets undervisningsansvarlige med udarbejdelse af et undervisningsmateriale til ungdomsuddannelserne, der kan anvendes over hele landet.

Muligheden for at bruge Roskilde Festivalen som et spejl eller en prisme og herigennem studere ungdomskulturen og emner og temaer, der har optaget og stadig optager unge mennesker, blev styrende for undervisningsmaterialet *Roskilde Festival 50. En materialesamling til historie og samfundsfag på ungdomsuddannelserne*. I udarbejdelsen af materialesamlingen var det vigtigt at samle et materiale, der kunne bruges af lærere og elever i hele landet, uanset om man havde været på festivalen eller ej. Det betød, at vi var særligt interesserede i at lytte til brugerne, som skulle bruge materialet. På grund af pandemien kom brugerinddragelsen fortrinsvis til at bestå af lokale gymnasielærere med fagene musik, historie og samfundsfag. Samtalerne med disse affødte en række vigtige pointer, som vi har indarbejdet i materialet, ligesom vi også valgte at samarbejde med forlaget Columbus, der har erfaring med at udgive undervisningsmaterialer til ungdomsuddannelser i hele landet.

↓ Fig. 5.

Undervisningsmaterialet Roskilde Festival 50 udkom i 2021. Foto: Daniel Tarkan Nacak Rasmussen, ROMU.

KILDER OG TEKSTER ER DET VIGTIGSTE!

Samtalerne med lærerne viste, at der især var brug for et undervisningsmateriale, der består af historisk kildemateriale og samfundsvidenskabelig baggrundsviden, som eleverne kan arbejde med ud fra formulerede problemstillinger.

I henhold til de faglige mål i historie (STX 2017) kan man se, at oparbejdelse af historisk viden ikke er noget mål i sig selv, men skal stimulere elevernes interesse for og evne til at stille spørgsmål til fortiden. Samtidig skal alle forløb enten relatere til eller tage udgangspunkt i elevernes egen samtid. Eleverne skal ligeledes opøves i at arbejde med problemstillinger og på baggrund af disse udvælge og vurdere historisk materiale.⁸

På samme vis lyder det for faget samfundsfag (STX 2020):

”... Elevernes studiekompetence skal udvikles ved anvendelse af viden, begreber, og metoder fra de samfundsvidenskabelige discipliner på konkrete samfundsfaglige problemstillinger. Undervisningen skal fremme elevernes selvstændighed og tillid til at kunne diskutere og tage stilling til samfundsmæssige problemstillinger på et fagligt kvalificeret niveau.”⁹

Ifølge de lærere, vi talte med, har eleverne svært ved selvstændigt at arbejde med problemstillinger og det historiske eller samfundsvidenskabelige materiale, ligesom det er vanskeligt for mange selv at finde brugbart materiale. Det var derfor især en materialesamling, lærerne efterspurgte, hvor aktuelle emner kunne behandles i både et historisk og et samfundsvidenskabeligt perspektiv.

Undervisningsmaterialet består primært af kilder og tekster, der kan anvendes tværfagligt eller i de to fag historie og samfundsfag. Bogen er desuden bygget op, så man kan arbejde med alle seks temaer i bogen eller udvælge enkelte emner. Første del henvender sig til historie med følgende temaer:

- *Ungdomsoprøret i Roskilde*
– *den første festival i skæret af ungdomsoprøret*
- *Det omstridte oprør*
- *Køn, krop, sex og frirum.*

Anden del af materialet henvender sig til samfundsfag med temaerne:

- *Er klimakampen det nye ungdomsoprør?*
- *Identitetspolitik – krænkelssesparate eller privilegieblinde?*
- *Er friheden grænseløs?*

↑ Fig. 6.

Her ses Jesper og Mogens i gang med at hænge plakaten op. Foto: Roskilde Dagblad.

I det første tema kan eleverne arbejde med den første festival i 1971. I dette tema indgår blandt andet en artikel fra Roskilde Dagblad, hvor de to unge arrangører Jesper Switzer og Mogens SandfØr interviewes forud for den første festival. Her kan eleverne ogsÅ diskutere, hvad ungdomsoprØret betød for den første festival.

ER DER PLADS TIL ALLE PÅ FESTIVALEN?

Et tema, der gÅr igen i bÅde den historiske og den samfundsfaglige del, og som man dermed ogsÅ kan arbejde med tværfagligt, er de to afsnit om "Køn, krop, sex og frirum" og afsnittet "Er friheden grænseløs?". Her kommer eleverne til at arbejde med artikler, debatindlæg, statistik, informationsmateriale og rapporter. Endvidere kan eleverne undersøge, hvilke oplevelser af frirum der kommer til udtryk i kilderne, og de kan diskutere festivalens officielle holdning til brug af seksualiserede udtryk i festivalens rum. Ligesom de kan diskutere, om der på Roskilde Festival er skabt et frirum og mulighedsrum for alle. De kan blandt andre arbejde med en sag, der skabte stor debat i 2019. Kort før festivalen begyndte, bad festivalledelsen spejdergruppen Vigge, der i mange år har drevet madboden Frikadiller, ændre navnet på madboden, da man ikke ønskede seksualiserede udtryk i det offentlige rum på festivalen.

Ud over historisk materiale og empiri består undervisningsmaterialet også af en række arbejdsspørgsmål, der ligner de spørgsmål, som eleverne kan møde ved den afsluttende eksamen. Dermed trænes eleverne i at arbejde med den type spørgsmål. Arbejdsspørgsmålene er bygget op efter Blooms taksonomi med fokus på formuleringer, der bygger på disse tre niveauer: 1. redegørelse 2. påvisning/undersøgelse og 3. diskussion/vurdering.¹⁰

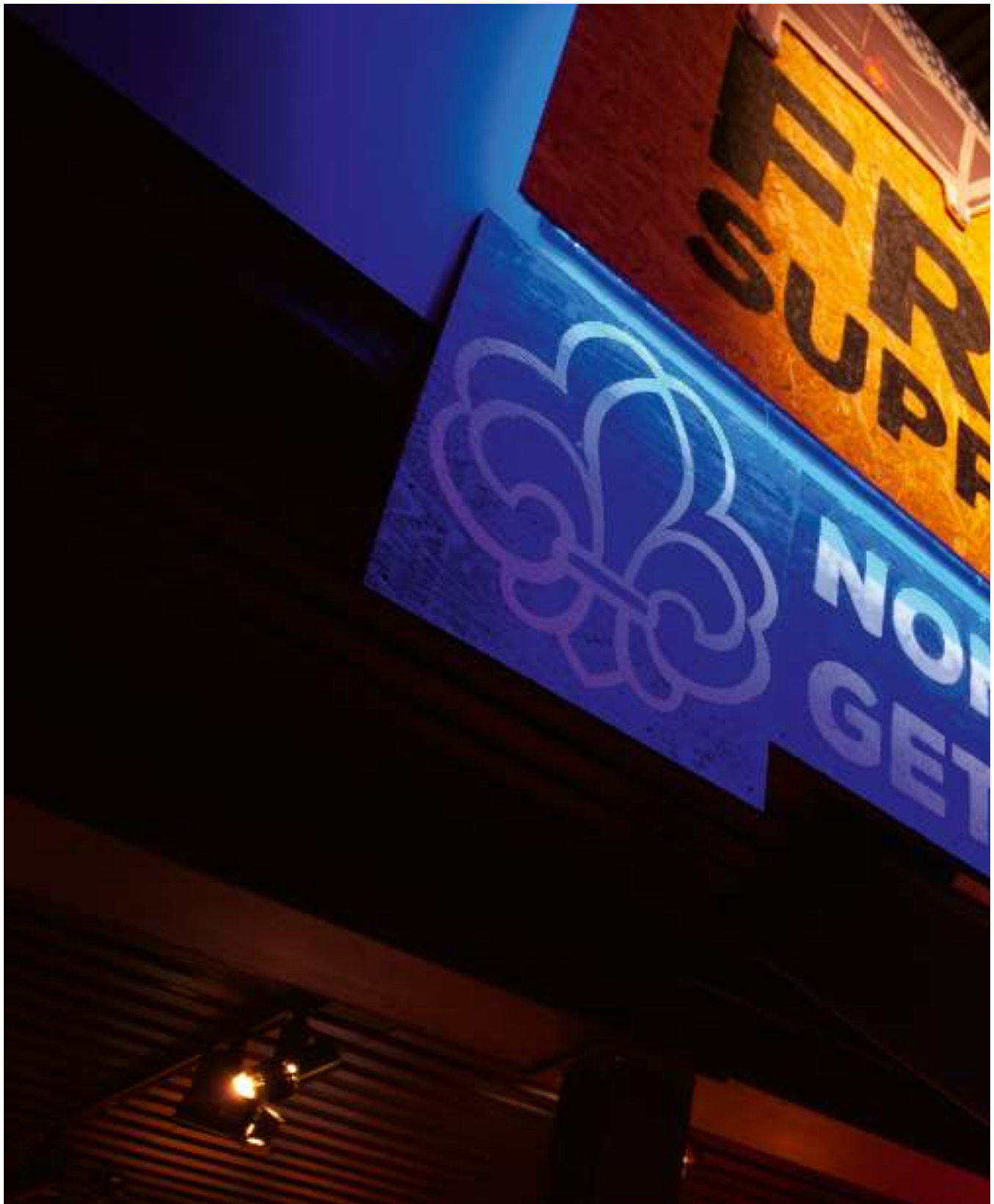
LEKTIER OG FESTIVAL

Med undervisningsmaterialet har elever og lærere fået et materiale, der består af kilder og empiri, som de kan benytte til at undersøge ungdomskulturen lige nu og i et historisk perspektiv.

Som Anders Hassing, forlagsdirektør hos Columbus, udtrykte det, da undervisningsmaterialet blev præsenteret for repræsentanter fra de lokale ungdomsuddannelser:

”Som forlag, der er specialiseret i at udgive undervisningsmateriale, lever vi af at ”fremstille lektier”. Men eleverne vil jo gerne på festival! I ”Roskilde Festival 50” er ambitionen, at vi kan forene de to verdener. Undervisningsmaterialet skal både være vedkommende for eleverne og målrettet eksamen. Det kan være en svær balance, som jeg mener, at det her materiale rammer spot on”.

Med undervisningsmaterialet *Roskilde Festival 50* inviteres eleverne indenfor med helt aktuelle problemstillinger om blandt andet generationskløft, køn og klima. Det åbner for centrale faglige spørgsmål om blandt andet ungdomsoprør og samfundsforandring i historie og identitetsdannelse og politisk deltagelse i samfundsfag. Disse emner kan være et stærkt afsæt for diskussioner om emner, som på meget forskellig vis optager og har optaget unge både førhen og i dag. Det er alt sammen aktuelle emner, som eleverne kan relatere til, og som i allerhøjeste grad er på dagsordenen for unge i dag. Og eleverne behøver ikke være garvede festivalrotter eller have lyst til at tage ”på Roskilde” for at kunne arbejde med materialet. Roskilde Festival er et kendt brand, som de fleste unge kender og har en holdning til, og nu er det muligt at bruge Roskilde Festival som case i arbejdet med ungdomsoprøret, ungdomskultur, aktuelle og nutidige temaer som køn, krop, generationsoprør, klima og bæredygtighed, identitetspolitik, frirum og grænser, der også kan analyses og diskuteres i et historisk perspektiv. Materiale-samlingen suppleres af videoklip, koncertoptagelser og radiointerviews, der ligger på forlagets hjemmeside. Dermed håber vi, at eleverne får en snert af festivalstemningen, uanset om de er i gang med en ungdomsuddannelse i Roskilde, Rønne eller Randers, mens de laver lektier.

↓ Fig. 3.

Frikadillerskiltet – Læg mærke til, at man hurtigt har ændret navnet ved at sømme en ny plade over i'et og erstattet det med et e. Foto: Trine Sejthen, ROMU.

NOTER

- ¹ Kousholt *et al.* 2020, 25.
- ² Bundgaard 1973.
- ³ Interview Lone Severin d. 4. mar. 2020.
- ⁴ Jensen 2020.
- ⁵ Steinbeck 2020.
- ⁶ Se Jensen 2020.
- ⁷ Udstillingen er blevet til med bidrag fra Spar Nord Fonden, Brødrene Hartmanns Fond, medarbejdere fra CP Kelco ApS, Alle Tiders Musikby Roskilde samt Foreningen Roskilde Festival.
- ⁸ Jensen 2017 og faglige mål i historie STX 2017. <https://www.uvm.dk/gymnasiale-uddannelser/fag-og-laereplaner/laereplaner-2017/stx-laereplaner-2017> hentet d. 1 feb. 2022.
- ⁹ Faglige mål i samfundsfag STX C niveau 2020. <https://www.uvm.dk/gymnasiale-uddannelser/fag-og-laereplaner/laereplaner-2020> hentet d. 1. feb. 2022.
- ¹⁰ Jensen & Back 2018.

LITTERATURLISTE

Ahle, A. & C. Vollmond 2017. *Historiedidaktik*. København.

Bundgaard, P. 1973. Lykkens Pamfil. *MM* 1973:3.

Børne- og Undervisningsministeriet 2017. Faglige mål i historie STX 2017. <https://www.uvm.dk/gymnasiale-uddannelser/fag-og-laereplaner/laereplaner-2017/stx-laereplaner-2017> hentet d. 1. feb. 2022.

Børne- og Undervisningsministeriet 2020. Faglige mål i samfundsfag STX C niveau 2020. <https://www.uvm.dk/gymnasiale-uddannelser/fag-og-laereplaner/laereplaner-2020> hentet d. 1. feb. 2022.

Caspersen, J., L.D. Christensen & S.G.-L. Christensen 2021. *Roskilde Festival 50. En materialesamling til historie og samfundsfag på ungdomsuddannelserne*. København.

Jensen, B.E. 2017. Historisk identitet, bevidsthed og viden. I: A. Ahle & C. Vollmond (red.), *Historiedidaktik*, 9-23. København.

Jensen, M.R. 2020. En følelse af Gasolin'. *ROMU* 2019, 74-91.

Jensen, S.R. & K.K. Back 2018. Læreprocesser og progression. I: P. Brøndum (red.), *Samfundsfagsdidaktik*. København.

Kousholt, M., E.K. Holse, A. Michelsen la Cour & S. Witte 2020. *Hvad betyder aflysningen af Roskilde Festival 2020 for festivaldeltagerne?* Rapport fra Syddansk Universitet.

ROMU 2021. Henrik Vibskov er en del af "Smattens magi". <https://museumragnarock.dk/henrik-vibskov-er-en-del-af-smattens-magi/>. D. 20. april 2021, hentet d. 16. feb. 2022.

Steinbeck, L. 2020. Dolk, legendarisk rævebong og ånden fra '92 skal fortælle om publikums festival. <https://museumragnarock.dk/dolk-legendarisk-raevebong-og-aanden-fra-92-skal-foertaelle-om-publikums-festival/>. D. 5. nov. 2020, hentet d. 16. feb. 2022.

Stormandsgården ved Rye Kirke

Jesper Langkilde & Amanda Sjöbeck

- nye undersøgelser af Ryegårds middelalderlige forgænger

I midten af december 2020 ringede metaldetektorfører Rickey Kruse Pedersen til museumsinspektør Cille Krause, der er ansvarlig for detektorarkæologien på ROMU. Rickey kunne fortælle, at han sammen med sin far, Tom Pedersen, og Jørgen Rasmussen havde gjort et fund af mange metalgenstande og mønter på marken lige vest for Rye Kirke i Hornsherred, og at fundene så ud til at være fra middelalderen.

Fundstedet vakte opmærksomhed. Tilbage i 1980'erne udgravede museet nemlig resterne af en stormandsgård fra middelalderen ca. 30 meter øst for fundstedet. Hurtigt blev en arkæologisk prøvegravning omkring fundstedet derfor iværksat, og den frembragte flere fund.¹ Fundspredningen over få kvadratmeter pegede på, at langt de fleste af genstandene måtte stamme fra en oprindeligt samlet deponering – en skat – nedgravet eller tabt og aldrig genfundet, som med tiden var blevet spredt ud over et mindre område som følge af pløjning.

Men prøvegravningen viste også, at der få centimeter under markoverfladen lå stensamlinger, der måtte opfattes som rester af bygninger. Dette var en overraskelse, da konklusionen efter udgravningerne i 1980'erne var, at der ikke fandtes flere bygninger

→ Fig. 1. Indledende muldafrømning og detektorafsøgning vest for Rye kirke sensommeren 2021. Foto: Jesper Langkilde, ROMU.

↑ Fig. 2.

Ortofoto af marken ved Rye Kirke. Kirken med kirkegård ses til højre i billedet. Mellem marken og kirkegården ses Ejbyvej. På marken nærmest Ejbyvej er udgravningsfeltet fra 1980'erne markeret med grøn farve. Vest herfor ses skattefundet med rød prik og prøvegravningens søgegrøfter med gul farve. Omkring disse ses udgravningsfeltet fra 2021 med violet farve. Baggrundskort: SDFE. Tegning: Amanda Sjöbeck, ROMU.

vest for de dengang udgravede bygningslevn. Men nu så det altså ud til, at det middelalderlige gårdsanlæg kunne være større end hidtil antaget. Da de nyfundne bygningslevn kun lå omkring 20 cm under jordoverfladen, ansøgte museet derfor om – og fik – midler fra Slots- og Kulturstyrelsens pulje til dyrkningstruede arkæologiske lokaliteter til godt tre ugers udgravning omkring fundstedet (fig. 1-2). Men det skal vi vende tilbage til. Først skal vi se nærmere på skattefundet.

RYEGÅRDSKATTEN

Skattefundet omfatter i alt ca. 80 metalstykker i form af omkring 15 mønter samt forskellige smykker og smykkebrudstykker, spænder, beslag og diverse svært bestemmelige brudstykker af sølv, bronze og forgyldt sølv og bronze, der alle blev fundet med metaldetektor inden for et område af ca. en kvadratmeter. Hertil kommer omkring 20 genstande fundet inden for få meters afstand af skattefundet i forbindelse med den følgende

prøvegravning, hvoraf flere formentlig stammer fra skatten, men som pløjning har ført længere væk fra det oprindelige deponeringssted. Imellem disse findes blandt andet mønter, dragtspænder og brudstykker af guld. (fig. 3-5).

Flere af guldstykkerne virker bevidst opklippede, og flere af mønterne og smykkedelene er foldede. Det samlede indtryk er derfor, at skatten primært består af genstande, der skulle anvendes til omsmelting. Tolkningen støttes også af fundet af armene fra en foldevægt i bronze, som smeden kan have brugt. På en mønt og et dragtspænde ses rester af tekstil, og i jorden på fundstedet blev enkelte tekstilstumper fundet (fig. 5). Genstandene kan derfor oprindeligt have ligget pakket ind i en stofpose eller lignende.

Skatten ser ud til at omfatte udtjente eller kasserede genstande, der skulle smeltes om

Præcis hvornår skatten er deponeret, ved vi ikke, men ved at se på de daterbare genstande kan vi få en idé om, hvornår det tidligst kan være sket. Da skatten ser ud til at omfatte udtjente eller kasserede genstande, der skulle smeltes om, kan tidspunktet for skattens deponering være senere end genstandenes egen alder. Ikke alle mønterne er endnu afrenset og konserveret, men blandt de bedst bevarede mønter ses flere såkaldte borgerkrigsmønter, der overordnet dateres inden for perioden ca. 1250-1375. For eksempel ses mønter slået under Christoffer 2. (1276-1332). Den foreløbig yngste mønt, der har kunnet identificeres, er en kobbersterling fra Erik af Pommerns tid (1382-1439).

Blandt smykkefragmenterne skal dele af et forgyldt såkaldt håndslagspænde fremhæves. Spænderne er velkendte i Nordeuropa og er især udbredte i Nordtyskland, Danmark og Østersøområdet i 1300-tallet.² I Danmark kendes ud over fundet fra Rye omkring 25 spænder, hvoraf et fragment og to intakte spænder stammer fra ROMUs ansvarsområde (fig. 4).³ Fundet rummede også et intakt snoet ringspænde, et forgyldt sekstakket ringspænde og et hjerteformet spænde af kobberlegering. Spænderne er ikke så almindelige i danske fund, men kendes fra en række europæiske fund fra middelalderen med brede dateringer.⁴

Spænderne er ikke så almindelige i danske fund, men kendes fra en række europæiske fund fra middelalderen med brede dateringer.

↔ Fig. 3. Modstående side nederst ses forgyldte brudstykker af et formentlig takket eller bladformet hængesmykke. Øverst modstående side en lille foldevægt. Foto: Cille Krause, ROMU.

↔ Fig. 4. Denne side øverst ses et hjerteformet spænde samt foldede mønter. I midten til venstre et snoet ringspænde og til højre fragmenter af et forgyldt håndslagsspænde. Nederst ses en række små forgyldte dragtsmykker.

Andre smykker og smykkedele i fundet omfatter eksempler på små forgyldte dragtsmykker til påsyning i blandt andet stjerneform, hvilket kendes fra andre senmiddelalderlige danske skattefund, samt takkede eller bladformede brudstykker i forgyldt blik.⁵ Sidstnævnte må stamme fra en form for hængesmykke, da der på et af stykkerne ses en øsken. Sidst men ikke mindst blev der fundet en samling brudstykker af guldtråd og foldede smykkedele af guld samt en guldindfattet rød granat og en blå sten, måske en opal, med en tilhørende guldindfatning. (fig. 5).⁶

Samlet set ligger de fleste dateringer i 1300-tallet med yngste datering i begyndelsen af 1400-tallet. Skatten må derfor sandsynligvis være deponeret engang i 1400-tallet. Selvom genstandene formentlig skulle anvendes til omsmelting og genbrug, vidner de om et velstående miljø, og guldfund fra middelalderen er generelt sjældne.

TIDLIGERE ARKÆOLOGISKE UNDERSØGELSER I RYE

Som nævnt er fundstedet interessant, da der ved tidligere lejligheder er gjort arkæologiske fund på stedet. Allerede i 1939 blev der ved nedgravning af telefonkabler i Ejbyvej mellem kirken og marken fundet murværk af munkesten. Efter opløjning af kampestensfundamenter og bygningssten af frådsten og tegl iværksatte Roskilde Museum i 1987 en prøvegravning på marken. Prøvegravningen afdækkede intakte bygningslevn, og den blev derfor fulgt op af to udgravningskampagner i 1988 og 1989. Udgravningerne blotlagde resterne af en stormandsgård fra middelalderen i form af tre større bygninger samt tilhørende mindre driftsbygninger (fig. 6). Af de større bygninger var den ældste en frådstensbygning med kælder, der er blevet dateret til 1100-tallet ud fra keramikfund. Hertil blev der fundet fundamenter til en senmiddelalderlig fleretagers bindingsværksbygning med rester af, hvad der tolkedes som et indvendigt trappetårn, samt endnu en senmiddelalderlig bygning, hvori der indgik genanvendte frådstenskvadre. Bygningerne synes opført successivt og må have stået samtidigt i den sene del af middelalderen.⁷

Efter undersøgelserne var der ikke tvivl om, at de fundne bygningslevn måtte stamme fra middelalderens forløber for den eksisterende Ryegård. Rye omtales første gang i 1350, hvor den var i kongens eje. Herefter kendes en række adelige ejere af gården i senmiddelalderen.

→ Fig. 5.

Bemærk guldindfatningen over den blå sten samt det sekstakkede ringspænde med bevaret tekstil til højre i billedet. Foto: Cille Krause, ROMU.

Hvem der ejede den før 1350, vides ikke. I 1569 brændte dele af gården, og omkring 1575 opførtes nye bygninger på Ryegårds nuværende placering godt 500 m vest for middelaldergården, hvor et herregårdsanlæg blev opført med voldgrave omkring (fig.7). Fra 1573 findes en interessant beskrivelse af gården i forbindelse med en vurdering af dens værdi, da den daværende ejer, Frants Banner, ønskede at mageskifte Ryegård med et jysk gods.⁸ Her beskrives det, at den gamle gård omfattede et gammelt stenhus samt en toetagers bindingsværksbygning og en anden bindingsværkslænge, der var forfaldne og uden tag.

Beskrivelsen stemmer fint overens med de i 1980'erne udgravede bygningslevn, idet der både blev fundet rester af et stenhus og flere bindingsværksbygninger, heraf en i formentlig flere etager med trappe-tårn. Man har derfor antaget, at den gamle middelalderlige gård blev forladt i forbindelse med branden i 1569, hvorefter man flyttede til den nye gård, hvor den nuværende Ryegård ligger.

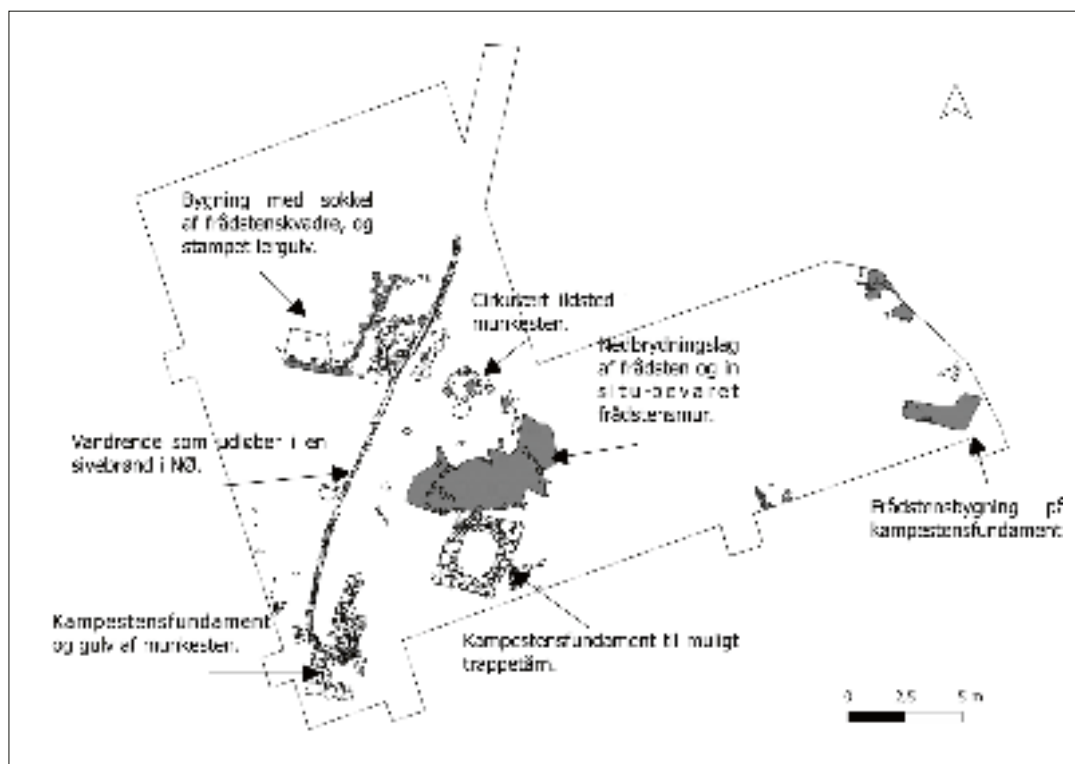
Det peger på en tæt forbindelse mellem aristokrati og kirkebyggeri i den tidlige kristne tid i Danmark.

Ser man på den middelalderlige stormandsgårds placering, må den opfattes som samhørende med den nærliggende Rye Kirke, hvis ældste dele er opført som en romansk frådstenskirke i 1100-tallet. Gård og kirke ligger på et højtliggende plateau, der på flere sider oprindeligt har været omgivet af vådområder. Nylige arkæologiske undersøgelser ved kirken udført af Nationalmuseet i 2019 har sandsynliggjort, at den romanske frådstenskirke har haft et rektangulært tårn.⁹ Sådanne romanske kirketårne opfattes almindeligvis som et aristokratisk træk, og det er derfor nærliggende at tro, at det var gårdens beboere, der stod bag opførelsen af stenkirken. Nationalmuseets undersøgelse afdækkede også murede frådstensgrave fra 1100-1200-tallet med en prominent placering nær tårnet, og det er tænkeligt, at gravene rummer levn af nogle af stormandsgårdens beboere.

Den nære sammenhæng mellem gård og kirke i Rye skriver sig ind i en række lignende arkæologisk kendte gård-kirke-anlæg fra sen vikingetid

og tidlig middelalder, der alle peger på den tætte forbindelse mellem aristokrati og kirkebyggeri i den tidlige kristne tid i Danmark. I Rye ses der måske endda et levn af den oprindelige sammenhæng mellem stormand og kirke, idet herremanden på Ryegård stadig i 1600-tallet havde patronatsretten over kirken.¹⁰ At have patronatsret over en kirke omfattede blandt andet retten til kirkens ejendomme og indtægter samt pligt til vedligehold og indflydelse på, hvem der blev præst. Der kendes omkring 20 lokaliteter med rester af middelalderlige stenhuse fundet inden for ca. 100 m's afstand af kirker. Af disse er seks opfattet som stormandsgårde grundet nærhed til kirken og sammenfald i byggematerialer og datering mellem kirke og gård. De er alle fundet øst for Storebælt.¹¹ Udgravninger på denne type lokalitet hører derfor til sjældenhederne og kan bidrage med vigtig viden for forståelsen af kristendommens etablering i landet og forholdet mellem aristokrati og kirke.

↓ Fig. 6. Plan over de udgravede bygningslevn i 1980'erne. Tegning: ROMU.

↑ Fig. 7.

Ortofoto med nuværende Ryegård og middelaldergårdens placering. Baggrundskort: SDFE. Tegning: Amanda Sjöbeck, ROMU.

Efter udgravningerne i Rye i 1980'erne gik arealet tilbage i dyrkningsdrift. I årene efter er der ved flere lejligheder gjort spredte detektorfund af især middelaldermønter på marken. Indtil videre er der ikke gjort fund af ældre genstande fra eksempelvis vikingetid. Det er dog værdt at bemærke, at der ved udgravningerne i 1980'erne blev fundet stolpehuller, der muligvis kan stamme fra endnu ældre bebyggelse, men disse blev ikke undersøgt eller dateret nærmere.¹² Et vigtigt spørgsmål for nye arkæologiske undersøgelser er derfor, om middelaldergården fra 1100-tallet vitterligt var den første på stedet.

UDGRAVNINGEN I 2021

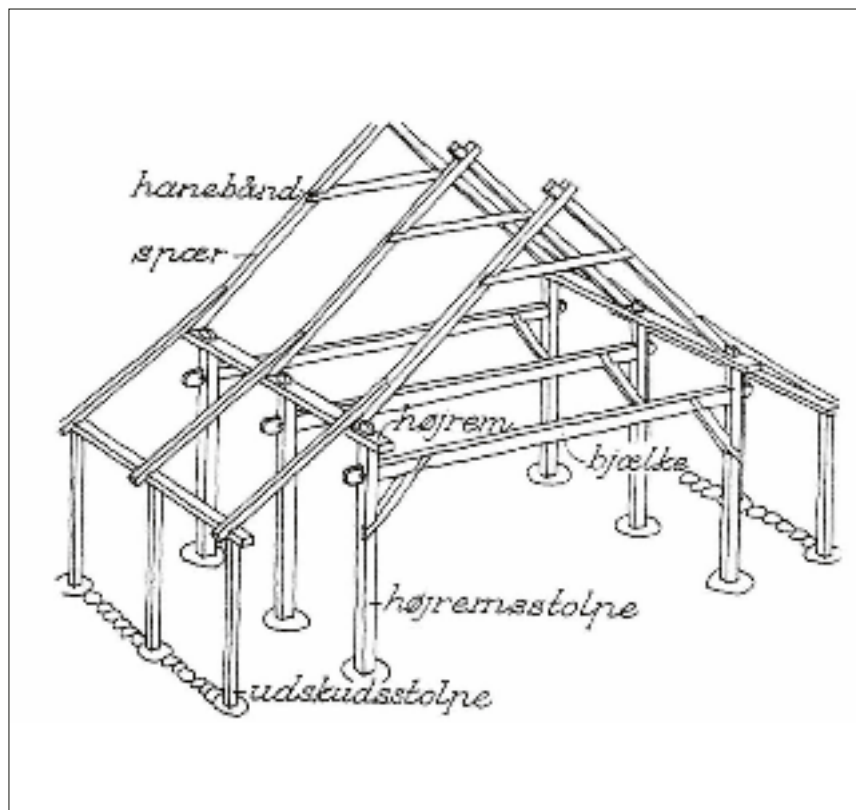
Marken, hvor den gamle stormandsgård har ligget, er i dag en usædvanlig arkæologisk lokalitet. Den gamle middelaldergård blev, som nævnt, antageligt forladt i 1500-tallet, og en ny blev opført, hvor den nuværende Ryegård ligger, omkring godt 500 m vest for den gamle, formentlig fordi man i tråd med tidens mode ønskede en større og mere komfortabel herregård med mulighed for anlæggelse af voldgrave omkring. Med tiden overgik marken, hvor den gamle gård fra middelalderen havde ligget, til agerbrug. Da der således ikke blev bygget nyt på samme sted, har de arkæologiske levn fra middelalderen ligget uforstyrret af senere tiders bygge- og anlægsarbejde, i modsætning til mange andre steder.

↑ Fig. 8.
Plan over det udgravede hus i 2021 på baggrund af ortofoto. Tegning og fotogrammetri:
Amanda Sjöbeck, ROMU.

Når det nuværende muldlag graves af, fremkommer resterne af den forladte gård og de ting, som folk enten besluttede at forlade eller glemte. Men mange aktiviteter, nybyggeri og renoveringer af gårdens bygninger, mens den var i funktion, gør også, at de arkæologiske spor får et ret kompliceret udtryk, som gør det vanskeligt at få et klart billede af det levende og dynamiske miljø, som prægede stedet i middelalderen. De mange pløjeseasoner har dertil også i nogen grad omrodet og ødelagt de højest liggende dele af de arkæologiske levn, som de mange rester af tegl, mørtel og frådsten i markoverfladen også giver klart indtryk af.

↑ Fig. 9. Principtegning af hus i højremkonstruktion. Huset her har udskud til begge sider, mens den udgravede bygning i Rye kun har udskud til den ene side. Efter Stoklund 1969..

Prøvegravningen i forbindelse med skattefundet viste dog, at der på trods af de mange års dyrkning stadig fandtes bevarede bygningslevn få centimeter under overfladen, og at disse endda var relativt godt bevarede. Da der er stor risiko for, at de arkæologiske spor med tiden vil gå til ved fortsat dyrkning, ansøgte museet derfor Slots- og Kulturstyrelsens pulje til arkæologiske undersøgelser af dyrkningstruede lokaliteter om midler til udgravning af et større område omkring skattefundet og de fundne bygningslevn. Bevilling blev givet, og efter aftale og fint samarbejde med lodsejer og nuværende ejer af Ryegård, greve Johan Scheel, blev en arkæologisk undersøgelse af et ca. 380 m² felt udført i sensommeren 2021.¹³

EN UKENDT BYGNING

Udgravningen i 2021 frembragte først og fremmest velbevarede spor af en hidtil ukendt bygning fra middelalderen, der viste, at gården har været noget større end antaget efter udgravningerne i 1980'erne. Bygningslevnene dukkede op kun ca. 20 cm under den nuværende markoverflade og bestod af to rækker store sten, placeret i nordøst-sydvestlig retning, med en indbyrdes afstand på ca. 1,5 meter. Afstanden mellem stenrækkerne var omkring 6,5 m. Imellem stenene sås enkelte stolpehuller. Langs den vestlige række fandtes spor af et vægforløb i form af syldsten af munkesten ca. 2 m vest for stenrækken. Tolkningen er derfor, at der er tale om en bygning i såkaldt højremskonstruktion (fig. 8-9). Bygningen har haft en bredde på omkring 10 m og har været mindst 17 m lang, idet bygningen kan have fortsat videre mod nord uden for udgravningsfeltets grænse.

I bygningens gulvlag, der formentlig blot har været stampede jord- og lergulve, blev der fundet rester af håndværksaktiviteter i form af flere ildsteder og murede ovne, og kraftige lag af trækul (fig. 10-11). Alt i alt tyder fundene og bygningskonstruktionen ikke på, at der er tale om en beboelsesbygning, men snarere en såkaldt økonomibygning, der kan have været brugt til for eksempel smedearbejde, opbevaring og andre håndværksaktiviteter, som også skattefundet tyder på. Fundstedet for skatten ligger nær en af husets tagbærende stolper (fig. 8). Genstandsfundene i bygningen tyder på, at den har været i funktion i 1300-1400-tallet.

Da bygningslevnene var bedre bevarede og mere omfattende end forventet, kunne bygningen ikke færdigudgraves inden for de økonomiske rammer af bevillingen fra Slots- og Kulturstyrelsen. Det er derfor hensigten at søge yderligere midler til færdiggørelse af undersøgelsen af bygningen samt ikke mindst eventuelle spor af ældre bygninger og anlæg under denne, men også gerne videre undersøgelser uden for de hidtil undersøgte udgravningsfelter.

DEN ÆLDSTE GÅRD

Den ældste del af gården har formentlig ligget nærmest kirken, hvor Ejbyvej løber i dag. Det var her ud til landevejen, man i 1980'erne fandt resterne af et stenhus bygget af kasse-mure af frådstenskvadre på kampestensfundament. Bygningen var ca. 5 m bred i indvendigt mål, mens længden er ukendt, da bygningens østlige del var skåret væk af vejen. På baggrund af fund af østersøkeramik i fundamentgrøfterne blev bygningen dateret til 1100-tallet. Som nævnt blev der desuden fundet stolpehuller, der kunne stamme fra ældre bebyggelse, men disse blev ikke videre undersøgt eller dateret.

↓ Fig. 10.

Den nordlige del af den senmiddelalderlige bygning med rester af gulvlag, ildsteder og ovne. Til højre i billedet ses den genudgravede søgegrøft fra 1980'erne med den gullige undergrund i bunden. Stenene i bunden af grøften stammer formodentlig fra en ældre tidligmiddelalderlig bygning. Fotogrammetri: Amanda Sjöbeck, ROMU.

↑ Fig. 11.

En muret ovn (t.h.) og en anden ovnlignende konstruktion (t.v.), hvis funktion dog endnu er noget uvis. Fotogrammetri og 3D-model: Amanda Sjöbeck, ROMU.

Ved udgravningerne i 1980'erne blev der fra udgravningsfeltet ført søgegrøfter mod vest for at afklare bebyggelsens afgrænsning. Det blev dengang konkluderet, at der ikke fandtes yderligere bygninger i denne retning, idet søgegrøfterne uheldigvis havde misset de ovenfor beskrevne bygningslevn med få meter. De to søgegrøfter blev genfundet i 2021-udgravningsfeltet. Den nordligste af de gamle søgegrøfter blev "genudgravet", og i bunden af denne længst mod vest fremkom en nedgravning med indhold af frådsten, der må være blevet overset i 1980'erne. Nedgravningen havde form af et hjørne og kunne tolkes som en del af en fundamentgrøft til en bygning. Da den var overlejret af lag tilhørende den senere ovenfor beskrevne bygning fra 1300-1400-tallet og desuden indeholdt skår af østersøkeramik fra 1000-1100-tallet, må den foreløbig dateres til tidlig middelalder (fig. 12).

Sydligst i 2021-udgravningsfeltet fremkom desuden stolpehuller, der kan stamme fra ældre bebyggelse, uden at der dog kunne udskilles en egentlig bygningskonstruktion. Der var ingen daterende fund i stolpehullerne, men alderen kan muligvis kommes nærmere gennem C¹⁴-datering af materiale fra fyldet. Under alle omstændigheder tyder resultaterne på, at også den tidligmiddelalderlige gård kan have bredt sig over et større område end antaget efter udgravningerne i 1980'erne.

GENSTANDSFUND FRA UDGRAVNINGEN

Genstandsfundene fra udgravningen omfatter primært keramik og metalgenstande, mens der stort set ikke var bevaret genstande af organisk materiale. Hertil blev der indsamlet en mængde dyrekogler, der må opfattes som affald fra gårdens husholdning. Disse er endnu ikke artsbestemt og undersøgt nærmere.

Keramikfundene bestod af skår af henholdsvis østersøkeramik, middelalderlig uglaseret gråbrændt keramik og blyglaseret rødbrændt keramik. Hvor østersøkeramikken dateres til den tidlige middelalder, stammer de to sidstnævnte typer fra potter og kander fra 1200- til 1400-tallet. Samlet set skiller keramikken sig ikke ud fra det almindelige billede fra arkæologiske udgravninger af middelalderlig landbebyggelse, hvilket måske nok kan undre, lokalitetens aristokratiske karakter taget i betragtning. Dette kan skyldes, at de udgravede bygningslevn må opfattes som rester af økonomibygninger og derfor formentlig primært rummer ef-

↓ Fig. 12.

Jesper Langkilde ved de formentlig tidligmiddelalderlige bygningslevn i bunden af den genudgravede søgegrøft fra 1980'erne. Foto: Alexander B.E. Banck, ROMU.

terladenskaber fra gårdens mere jævne folk. Det kan også skyldes, at gårdens indehavere kan have anvendt genstande af andre materialer end keramik, som for eksempel bordtøj af metal, der havde højere værdi og status. Blandt de øvrige genstandsfund skiller fund af en armbrøstbolt, dele af en stighbøjle og en kniv med et udsåret benskæfte sig ud og giver indtryk af et mere aristokratisk miljø. Først og fremmest er det dog skattefundet, der peger på, at gårdens indehavere tilhørte samfundets øverste lag.

Et meget sjældent fund, der hverken er af sølv eller guld, skal imidlertid fremhæves. Det drejer sig om et såkaldt langjern fra en muldfjælsplow. Langjernet sad forrest på ploven og skar mulden op, forud for at muldfjælen vendte jorden. Selvom plowtypen har været vidt udbredt, kendes der hidtil kun seks fund i Danmark af langjern fra middelalderen, hvilket formentlig skyldes, at en så stor jerngenstand har besiddet en stor værdi og kunne genanvendes til andre formål, når den var udtjent. Hvorfor dette ikke var sket for langjernet fra Ryegård, ved vi ikke.

Samlet set daterer
genstandsfundene, inklusive
skattefundet, sig til perioden
fra 1100- til 1400-tallet

FRA STORMANDSGÅRD TIL HERREGÅRD

Samlet set daterer genstandsfundene, inklusive skattefundet, sig til perioden fra 1100- til 1400-tallet. Det er meget påfaldende, at der ikke er fundet genstande med datering til 1500-tallet, i betragtning af at gården angiveligt først skulle være flyttet til den nuværende placering i tiden omkring 1569-1575. Det er også bemærkelsesværdigt, at der for eksempel ikke er fundet et eneste skår af såkaldt yngre blyglaseret rødgoods fra blandt andet stjertpotter, som ellers er en uhyre udbredt og almindeligt forekommende keramiktype fra omkring 1500 og fremefter på alle typer arkæologiske lokaliteter fra denne periode. Alle de fundne skår af blyglaseret rødgoods er af den ældre type fra perioden 1200-1400-tallet. Hvad kan forklaringen være?

En mulighed er, at gården måske flytter tidligere end hidtil antaget til sin nuværende placering, måske allerede i 1400-tallet? Af beskrivelsen fra 1573 fremgår det, at den gamle gård var forfalden. Måske havde den været det i længere tid. I hvert fald ser det på baggrund af de skriftlige kilder ud til, at ejerne i 1500-tallet, Frants og Erik Banner, ikke har opholdt sig meget på stedet. Det fremgår også af beskrivelsen, at der på det nye voldsted, hvor den nye store hovedbygning skulle opføres, allerede i 1573 fandtes en ældre og mindre bindingsværksbygning tækket med "gamle sten", og at der desuden fandtes en del tømmer og gamle mursten på stedet. Spørgsmålet er, hvor gammel denne bygning var. Et vigtigt spørgsmål for det videre arbejde ved middelaldergården på marken vest for kirken vil derfor være at få mere sikker viden om, hvornår gården blev nedlagt og forladt.

FREMTIDIGE UNDERSØGELSER

Lokaliteten vest for Rye Kirke har vist sig som en sjælden mulighed for at undersøge et fænomen, der har stor betydning for vores forståelse af samfundet i middelalderen, nemlig forholdet mellem aristokrati og kirke. Det har vist sig, at undersøgelserne i 1980'erne kun fandt en del af et endnu større gårdkompleks, som med stor sandsynlighed dækkede store dele af højdeplateauet ved kirken. Den arkæologiske undersøgelse i 2021 berørte dog stadig kun en mindre del af det middelalderlige gårdkompleks, og det er vores håb, at flere udgravningskampagner vil kunne gennemføres i fremtiden, så vi kan få større og mere indgående viden om gårdens historie og udvikling.

Andre metoder end egentlige udgravninger kan også give os et fingerpeg om, hvad der gemmer sig under jorden. I Rye blev der i forbindelse med udgravningen udført en georadarundersøgelse over et område på omkring én hektar.¹⁴ Selvom målingerne ikke viste så skarpe konturer af bygninger, som man kunne have håbet, var det dog klart, at der med stor sandsynlighed findes flere levn af gårdkomplekset uden for de arkæologisk undersøgte felter, og især i området mellem de to felter. Georadarundersøgelsen kan derved bidrage til at udpege, hvor eventuelle fremtidige udgravningsfelter og søgegrøfter kan placeres.

En arkæologisk udgravning kan for de lokale beboere give nyt perspektiv på det sted, man bor, og i forbindelse med udgravningen i 2021 havde vi fornøjelsen af at møde mange af Ryes historisk interesserede indbyggere. Hertil havde vi stor hjælp af kompetente og engagerede metaldetektorførere, hvoraf flere er vokset op i området. Undersøgelsen blev også i høj grad lettet af den gode kontakt og det velvillige samarbejde med lodsejer Johan Scheel, som vi er stor tak skyldig.

NOTER

- ¹ Kastholm 2022.
- ² Søvsø 2009; 2011.
- ³ Antallet er anslået efter Søvsø 2009 (19 spænder) samt ved søgning i den nationale museumsdatabase SARA og detektordatabasen DIME.
- ⁴ Søvsø 2011.
- ⁵ Jensen 1992, fx nr. 193 og 205.
- ⁶ Stenenes art er endnu ikke bestemt med sikkerhed.
- ⁷ Andersen 1992.
- ⁸ Roussel 1963.
- ⁹ Udgravningsberetning i Antikvarisk-Topografisk arkiv, Nationalmuseet, Sted- og lok. nr. 020611-209.
- ¹⁰ Roussel 1963.
- ¹¹ Engberg 2017; Etting & Engberg 2004; Søvsø 2014.
- ¹² Andersen 1992.
- ¹³ Sjöbeck 2022.
- ¹⁴ Georadarundersøgelsen blev udført af Arne Anderson Stamnes fra NTNU Vitenskapsmuseet i Trondheim.

LITTERATURLISTE

Andersen, M. 1992: Stormandsgårde ved kirkerne i Rye og Kirke-Hyllinge på Sjælland – en foreløbig rapport. I: J.-E. Augustsson (red.), *Medeltida husbyggande. Symposium i Lund, november 1989*. Lund studies in Medieval Archaeology 9, 184-191. Stockholm.

Engberg, N. 2017: Church and Aristocratic Residence. Examples of Closely Related Eleventh to Thirteenth-Century Danish Churches and Farms. I: G. Sveinbjarnardottir & B. Þorgeirsson (red.), *The Buildings of Medieval Reykholt – the Wider Context*, 119-142. Reykjavik.

Etting, V. & N. Engberg 2004: Fra storgård til herregård. I: J. Erichsen & M.V. Pedersen (red.), *Herregården. Bd. 1 Gods og samfund*. Esbjerg.

Jensen, J.S. (red.) 1992: *Danmarks middelalderlige skattefund c. 1050-c. 1550*. Del 2. København.

Kastholm, O.T. 2022: Beretning for arkæologisk forundersøgelse af Ryegaard, Rye sogn (2020). Prøvegravningsberetning i ROMUs arkiv, j.nr. ROM 1304.

Roussell, Å. 1963: *Danske slotte og herregårde*. Bind I. København.

Sjöbeck, A. 2022: Beretning for arkæologisk undersøgelse af Ryegaard, Rye sogn (2021). Udgravningsberetning i ROMUs arkiv, j.nr. ROM 1304.

Stoklund, B. 1969: *Bondegård og byggeskik før 1850*. København.

Søvsø, M.H. 2009: Middelalderlige ringspænder. Typologi, datering og brug. *Kuml* 2009, 183-210.

Søvsø, M.H. 2011: Tro, håb og kærlighed. De middelalderlige ringspænders symbolik. *Kuml* 2011, 263-285.

Søvsø, M. 2014: Jyske stormandsgårde i ældre middelalder – primært belyst ved eksempler fra Ribe-egnen. *By, marsk og geest* 26, 19-38.

Kunsten at samarbejde

Morten Thomsen Højsgaard

Museumsorganisationen ROMU indledte og udvidede i 2021 en stribe store og strategiske samarbejder med afsæt i kultur og historie i området omkring Roskilde Fjord. Her er overblikket, som samtidig giver et indblik i samarbejdets maskinrum og de processer, der kan føre til, at samarbejde lykkes eller udfordres.

Da mine børn var små, så de en tegnefilm, der handlede om samarbejde. Figurerne i filmen forsøgte at overgå hinanden med deres evner udi samarbejdets kunst.

"Jeg er bedst til at samarbejde", pralede den ene.

"Når du kommer i gang med at samarbejde, så er jeg allerede begyndt på det mindst fem minutter før dig", lød det hurtigt fra en anden.

"Men ved I hvad, ingen kan slå mig", sagde en tredje og forklarede triumferende:

"Jeg er så god til at samarbejde - at jeg kan gøre det alene!"

Og så sluttede den diskussion i tegnefilmen, mens dialogen og pointerne har levet videre i familien og i erindringerne lige siden.

SAMSPIL OM KULTURARV

"Jeg er så god til at samarbejde - at jeg kan gøre det alene!"

Nej, vel, det går ikke. Der er ting i livet, der skal udvikles, formes og blive til i fællesskab. Og samarbejde hører til i den kategori, ligesom fodbold, familieliv, forretning, foreningsdannelse og meget, meget andet. Det kræver bare, at der er nogle at spille sammen med, at være sammen med, at handle med, at forene sig med, at forholde sig til.

Meget kan mennesker foretage for sig selv. Singlekulturen og individualismen er i fremvækst. Mantraet om, at man gerne skal være unik og original, fylder mere og mere. Men ingen – ingen – er så god til samarbejde, at han eller hun kan gøre det alene.

At være et museum handler i høj grad også om samarbejde og om forhold, der involverer flere mennesker, samspil, fællesskab. De fleste mennesker besøger et museum sammen med andre. På museet forholder man sig til mængder af genstande, der vidner om andre menneskers liv og væren i samspil med andre. Helt grundlæggende tager museer vare på kulturarv, som større grupper af mennesker har til fælles.

Denne opgave er så kompleks og så vigtig, at den umuligt kan løses af ét menneske eller for den sags skyld af blot én organisation. Der skal samarbejde til.

At være et museum handler
i høj grad også om samarbejde
og om forhold, der involverer
flere mennesker, samspil,
fællesskab.

SAMARBEJDE BAG FACADEN

Efter at pandemien ramte Danmark med overraskende stor styrke i 2020, var der med nye vacciner i sigte stærke forhåbninger til, at 2021 skulle blive bedre. Det gik dog anderledes. Mens der var 37 uger med mulighed for at holde åbent for ROMU i 2020, var der i det andet år med covid-19 blot 34 åbne uger. De negative indvirkninger af diverse restriktioner og forbehold i mødet med publikum i de resterende uger endte ovenikøbet med at blive flere og værre i 2021 snarere end færre og mindre.

Men bag facaden og trods alle genvordighederne med covid-19 var der ikke desto mindre fuld vigør i museumsorganisationens samarbejde med flere forskellige institutioner om at bevare, åbne og udbrede kulturarv. Ja, faktisk blev 2021 på mange måder et samarbejdsår, hvilket blandt andet kom til udtryk ved en stribe formelle samarbejdsaftaler, der enten trådte i kraft, blev indgået eller fornyet og udvidet i 2021.

↑ Fig. 1.

På grund af covid-19 var der god afstand mellem parterne på borgmesterkontoret, da den nye aftale om et tættere samarbejde mellem museumsorganisationen ROMU og Egedal Kommune blev indgået med virkning fra 1. januar 2021. Til venstre er det Charlotte Haagendrup, formand for Kultur-, Fritids- og Erhvervsudvalget, i midten daværende borgmester Karsten Søndergaard og til højre museumsdirektør Morten Thomsen Højsgaard. Foto: Emil Helms, Ritzau Scanpix.

ROMU er i dag en statsanerkendt kulturhistorisk museumsorganisation, der beskæftiger lidt over 100 mennesker fordelt på knap 53 årsværk. Organisationen udspringer af Roskilde Museumsforening med rødder helt tilbage fra 1929. Men ROMU har gennem årene udvidet sit engagement i en række forhold og udviklet sine relationer til andre institutioner.

De partnere, som ROMU i 2021 har indgået nye eller udvidede aftaler med, vidner om bredden i museumsorganisationens virke. Det gælder så forskellige størrelser som Egedal Kommune, Fonden Roskilde Festival, fondsorganisationen bag kulturarven Roskilde Domkirke, turismeorganisationen Destination Fjordlandet samt flere andre videns- og kulturinstitutioner.

Disse meget forskellige samarbejdspartnere tilføjer på hver deres måde vigtige facetter til det at være en moderne museumsorganisation, som både er i indre udvikling, og som samtidig indgår i et komplekst samspil. Udadtil

Museumsorganisationen løser gerne opgaver for andre og bliver samtidig selv bedre af at indgå i dette samarbejde. For ingen kan alt. Og ingen, absolut ingen, kan samarbejde alene. Det gælder for museer såvel som for kommuner, festivaler, domkirker, turismeorganisationer, fonde, universiteter m.v.

GEOGRAFISK UDVIDELSE

Den 1. januar 2021 trådte en ny samarbejdsaftale mellem Egedal Kommune og museumsorganisationen ROMU i kraft (fig. 1). Aftalen indebærer, at ROMU som statsanerkendt museum fremover har det lovfledte kulturhistoriske ansvar både for arkæologi og nyere tid i Egedal Kommune. ROMU har overtaget ansvaret fra Kroppedal Museum.

Aftalen, som er godkendt og tiltrådt af Slots- og Kulturstyrelsen såvel som bestyrelsen for ROMU og tilsynsmyndigheden Roskilde Kommune, indebærer, at det er ROMU, som fremover håndterer alle sager, der handler om at sikre bevarings- og kulturarvsværdier i Egedal Kommune fra oldtid til samtid. Skal der eksempelvis bygges et nyt boligområde oven på væsentlige bopladser fra jernalderen i Egedal Kommune, er det således ROMU, der forinden undersøger, graver og sikrer fund for eftertiden.

Hertil kommer, at ROMU i henhold til aftalen også står for nogle formidlings- og kommunikationsopgaver, der handler om at åbne og udbrede kulturarv fra Egedal Kommune. Det sker blandt andet gennem tre årlige arrangementer i kommunen samt månedlige pressemeddelelser med relevans for området.¹

Der holdes løbende møder mellem aktive kulturfolk i kommunen og ansatte på ROMU, ligesom de frivillige i de historiske miljøer i Egedal nu inviteres med i de fælles aktiviteter, ROMU har for frivillige. Egedal Kommune driver dog fortsat selv i kommunalt regi deres arkiv, besøgssteder og andre lokale museumsaktiviteter.

Egedal Kommune blev til ved en sammenlægning af de tidligere Stenløse, Ølstykke og Ledøje-Smørum Kommuner pr. 1. januar 2007. Kommunen spænder således geografisk fra området ved Roskilde Fjord mod vest til det storkøbenhavnske område mod øst. Dette spændingsfelt med nærheden på én gang til fjordens kulturlandskaber og til hovedstadens mængder af arbejdspladser og øvrige tilbud er noget, der også kendes og præger flere forhold i de øvrige kommuner i ROMU.

Stenløse og Ølstykke har i øvrigt tidligere, hvad angår det lovfledte kulturhistoriske arbejde med arkivalsk kontrol, været forvaltet fra Færgedgården i Frederikssund Kommune. Dermed er der både formelt og reelt, historisk og aktuelt, geografisk og kulturelt en bred vifte af argumenter, der taler for, at det nye samarbejde mellem ROMU og Egedal Kommune ud over at løse konkrete og lovfledte opgaver også kan skabe synergi og udvikle fællesskaber til gensidig gavn og glæde.

ROMU har med aftalen i Egedal udvidet sit geografiske virkefelt og ansvarsområde fra tre til fire kommuner, så det nu omfatter Roskilde, Frederikssund, Lejre og Egedal Kommuner. Museumsorganisationens vedtægter er derfor også efter forudgående dialog med Slots- og Kulturstyrelsen i 2021 blevet ajourført.² Derudover betyder aftalen for ROMU, at en række dygtige medarbejdere ikke mindst inden for det arkæologiske område får bedre muligheder for at arbejde og tænke på tværs, at udforske og dokumentere historiske og kulturelle sammenhænge, der opstod i tider, hvor kommuners navne og grænser ikke fandtes, men hvor vandet og landskabet og placeringen midt på det, vi i dag kalder Sjælland, var en stor og varig fællesnævner.

AT GRIBE EFTER NY VIDEN MED FESTIVAL

Roskilde ligger geopolitisk centralt midt på Sjælland, tæt ved Roskilde Fjord og med en infrastruktur, som gør det let at komme til og fra landets tiendestørste by. Hver sommer, når der ikke lige er en verdensomspændende pandemi, vokser byen dog yderligere i størrelse, når Roskilde Festival løber af stablen. Hen imod 130.000 mennesker, som omfatter publikum, frivillige, ansatte og samarbejdspartnere, fylder godt op på Dyrskuepladsen til Nordeuropas største musik- og kulturbegivenhed, hvis historie i Roskilde rækker tilbage til 1971.

At Danmark tilbage i 2016, netop i Roskilde i den kreative bydel Musicon, kunne åbne et særskilt museum dedikeret til pop, rock og ungdomskultur, hænger ganske tæt sammen med Roskilde Festival. Museet ligger kun få minutters gang fra Dyrskuepladsen. Roskilde Festival var formelt stifter af den fond, der opførte bygningsmassen til museet, ligesom festivalen fortsat har en repræsentant i bestyrelsen for Anlægsfonden RAGNAROCK, som varetager de fysiske rammer omkring RAGNAROCK - museet for pop, rock og ungdomskultur. En besøgssted, der i anledning af festivalens 50-årsjubilæum har skabt en særudstilling om de mangeartede aftryk, Roskilde Festival har sat gennem tiden.

Også derfor var og er det naturligt, glædeligt og meningsfuldt, at Roskilde Festival og museumsorganisationen ROMU i begyndelsen af 2021 indgik en femårig strategisk samarbejdsaftale om et udvidet og gensidigt

udviklende samarbejde. De to organisationer ønsker i løbet af de fem år at understøtte hinandens arbejde med unges musik, fællesskaber og kulturelle udtryksformer.³

Samarbejdet vil komme til udtryk på flere områder, men et af de vigtigste er, at organisationerne har forpligtet sig på hvert år i perioden at gennemføre mindst ét fælles arrangement. Og allerede i det første år kom dette meget synligt, visuelt og nyskabende til udtryk i form af initiativet "GRASP - a festival of new ideas", der fandt sted fra den 18. til 20. november 2021 i bydelen Musicon (fig. 2).

Med GRASP fik Roskilde Festival en klog lillesøster, Danmark fik en ny festival om viden, og flere typer af forsknings- og udviklingsområder fra musik over kunst til frivillighed, bæredygtighed og ungdomskultur fik en ny scene at udfolde sig på. Der var 2.500 deltagere over de tre dage. Og det forventes, at initiativet, når det gentages i 2022, kan samle endnu flere og gøre yderlige indtryk på deltagerne og det omkringliggende samfund.

↓ Fig. 2.

I 2021 indledte ROMU et femårigt strategisk og formelt samarbejde med Roskilde Festival. Samarbejdet viste sig blandt andet igennem en særudstilling på RAGNAROCK og i tilblivelsen af den nye festival i Musicon-området om viden og nye ideer, GRASP, hvor billedet taget. Foto: Kim Matthäi Leland.

For ROMU, der i forvejen igen og igen arbejder med at kæde forskning og formidling sammen og at knytte bånd på tværs af stofområder og emnefeltter, udgør GRASP en oplagt mulighed for at tænke nyt og gøre noget anderledes. At samarbejdsaftalen med Fonden Roskilde Festival så ydermere lægger klare spor for indsamlings- og dokumentationsarbejde, for spørgsmål om rettigheder, for samarbejde om salg, fundraising og velgørenhed samt for gensidig repræsentation, faglig anerkendelse og strategisk synlighed, ja, det understreger kun vigtigheden og relevansen af, at det hidtidige samspil mellem museum og festival i 2021 blev udvidet, formaliseret og omsat til yderligere handling.

For ingen kan alt.
Og ingen, absolut ingen,
kan samarbejde alene

ANSVAR FOR VERDENSARV

Mens Roskilde Festival brager lige ind i nutidens kreative miljø og ungdomskultur med et årligt peak i sommerperioden, rager Roskilde Domkirke med de karakteristiske høje spir konstant og vedvarende tårnhøjt op både i byen og i hele det omgivende landskab. Domkirken med den enestående og underskønne arkitektur er UNESCO verdensarv og repræsenterer den middelalderlige storhedstid, hvor Roskilde var en af rigets absolut mest fremtrædende byer.

Samtidig er domkirken som kongelig gravkirke et nationalt klenodie og samlingspunkt. Kirken er højt placeret på ranglister over de vigtigste seværdigheder og turistattraktioner i Danmark. Domkirken rummer også en levende sognemenighed og er hjemsted for et vidtrækkende klassisk musikliv af høj klasse.

I 2021 blev Roskilde Domkirke også formelt en meget væsentlig samarbejdspartner for ROMU. Med virkning fra 1. marts 2021 indgik museumsorganisationen nemlig en samarbejdsaftale med fondsorganisationen bag kulturarven Roskilde Domkirke, som indebærer, at ROMU skal varetage ledelse og drift af fondens sekretariat. Aftalen kom blandt andet til udtryk ved, at direktøren for ROMU indtrådte som direktør for fondsorganisationen, der driver væsentlige dele af turist- og kulturarvsarbejdet ved Roskilde Domkirke (fig. 3).⁴

↑ Fig. 3.

I begyndelsen af 2021 skete der en række ændringer i fondsorganisationen bag kulturarven Roskilde Domkirke med en stor udskiftning i bestyrelsen og med antagelsen af ROMU til at lede og drive fondens arbejde med at udvikle besøgscenter og i øvrigt være en attraktiv kulturhistorisk turistdestination. Fra venstre mod højre ses bestyrelsesmedlem og arkitekt Lauge Brandt, museums- og fondsdirektør Morten Thomsen Højsgaard, bestyrelsesmedlem og direktør for Immersive Stories Ane Skak, bestyrelsesformand og direktør i Dansk Erhverv Morten Langager, bestyrelsesmedlem og kommunaldirektør i Roskilde Henrik Kolind, bestyrelsesnæstformand og chefredaktør ved Verdens Bedste Nyheder Thomas Ravn-Pedersen, bestyrelsesmedlem og forskningschef ved Nationalmuseet Michael Andersen, bestyrelsesmedlem og sekretariatsleder ved Vartov Lise Korsgaard. **Foto:** ByCatalan Photography, ROMU.

Af forskellige grunde stoppede en række bestyrelsesmedlemmer i fondsorganisationen omtrent samtidig med skiftet til ROMU, ligesom der var rokader på de indre linjer i fonden med nye bogholdere, der kom til, efter at fondens hidtidige leder, David Høyer, havde søgt og fået andet arbejde. Fondens arbejde var som hos alle andre kulturinstitutioner i denne periode udfordret af coronarestriktioner og -nedlukninger. Men frem for alt var der usikkerhed omkring rammerne for og retningen i det besøgscenter for verdensarven, som forskellige arbejdsgrupper gennem årene havde arbejdet på at få etableret i nær tilknytning til domkirken.

Der var således nok at tage fat på, efter at samarbejdsaftalen var blevet underskrevet og ansvaret for verdensarven ikke blot var en mulighed eller et perspektiv, men en konkret, formel og virkelighedsnær opgave. Resultatet blev i 2021, at fondsorganisationens bestyrelse fik en ganske anderledes sammensætning med en række nye og visionære medlemmer under ledelse af bestyrelsesformand Morten Langager, der ud over at være direktør i Dansk Erhverv også er bosat ved Roskilde med udsigt til domkirken.

Det er et projekt, der
kalder på mange typer af
samarbejder, samspil og
velviljer fra flere sider

Der blev søgt statslige hjælpepakker, skruet ned for udgifterne, omlagt investeringspuljer og skabt nye procedurer for regnskab og administration, hvilket samlet set resulterede i, at fondsorganisationen kom ud af krisen med skindet på næsen og en mulighed for at disponere over flere midler til fremtidigt udviklingsarbejde med verdensarv og besøgscenter.

Netop besøgscentret blev der også lagt nye rammer for. Oprindeligt var det planen, at besøgscentret skulle placeres under jorden vest for domkirken, men da der ikke kunne rejses fondsmidler til det underjordiske byggeri, der også bød på andre typer af udfordringer, blev den plan skrinlagt. I stedet blev der så i nogle år arbejdet på forskellige alternative, billigere og mindre formater. Et af disse alternativer bestod i en placering af besøgscentret på loftet af det gamle Duebrødre Hospital ved Stændertorvet. Den løsning viste sig dog efter nærmere analyser at indeholde en række meget dyre og komplicerede tekniske udfordringer, ligesom den kun ville have givet lidt over 200 kvadratmeter til udstillingsområde. Det vurderedes af den nye bestyrelse i 2021 som utilstrækkeligt for at yde emnet og sagen retfærdighed.

Efter dialog med kommune, stift, domsogn samt Slots- og Kulturstyrelsen valgte fondsbestyrelsen bag kulturarven ved Roskilde Domkirke i stedet

at række ud efter og undersøge en ny placering i Det Kongelige Palæ. Palæet kom i løbet af 2021 til at stå delvist tomt, da Museet for Samtidskunst af fri vilje valgte at fraflytte deres lokaler i palæet for i stedet at blive et museum uden mure med aktiviteter i byrum på tværs af Roskilde. Palæet, der er tegnet af den anerkendte arkitekt Laurids de Thurah, blev opført i perioden 1733-36 og udgør i sig selv et arkitektonisk pletsud.

Der venter nu et stort og vanskeligt arbejde med at afdække mulighederne for at udvikle et besøgscenter i palæets rammer lige ved siden af domkirken. Dette arbejde er igen ikke noget, ROMU kan gøre selv. Det er ej heller noget, en fondsbestyrelse kan klare alene. Det er et projekt, der kalder på mange typer af samarbejder, samspil og velviljer fra flere sider nationalt, lokalt og til dels internationalt for at kunne lykkes.

Det i Roskilde placerede arkitektfirma Cornelius Vöge har udarbejdet en procesplan, der viser, hvordan et besøgscenter inden for en tidshorisont på 5-7 år vil kunne blive til virkelighed. Det er den plan, der nu arbejdes efter. Udfordringerne står i kø, ligesom de har gjort, siden Roskilde Domkirke i midten af 1990'erne blev udpeget som verdensarv af UNESCO. Men hold da op, hvor vil det blive fantastisk for Roskilde, for Danmark, ja, for besøgende fra hele verden, når eller hvis der i tilknytning til domkirken skabes et unikt besøgscenter, der gribende og stærkt åbner og fastholder de majestætiske historier, kirken har lagt op til fra krypt til spir igennem århundreder.

NÅR DESTINATIONEN ER FJORDLANDET

Der er på utallige områder noget at komme efter, når det gælder egnen omkring Roskilde Fjord. Det er kommunerne Roskilde, Frederikssund og Lejre meget bevidste om. De tre kommuner har allerede en samdriftsaftale for museumsorganisationen ROMU, ligesom de tre kommuners borgmestre sidder i bestyrelsen for Nationalpark Skjoldungernes Land. Og fra 1. januar 2021 kom så også turismeorganisationen Destination Fjordlandet til verden med fokus på turismen i de selv samme tre kommuner med direktør Thomas Kær Mahler i front.

Destination Fjordlandet skal udnytte synergierne mellem de tre kommuner i jagten på gæster, besøgende og vækst inden for oplevelsesindustri, natur og kultur. Den nye organisation skulle bo et sted, der gav mening. Og valget faldt på en etage i et administrationsafsnit på Roskilde Museum, der er en del af ROMU, og dermed også tæt på en organisation, som allerede er sporet ind på at arbejde med gæster og oplevelser på tværs af kommuner omkring Roskilde Fjord.

↑ Fig. 4.

Smil og covid-19-hilsen foran administrationsafsnit ved Roskilde Museum, da Thomas Kær Mahler (t.h.) fra Destination Fjordlandet og Morten Thomsen Højsgaard fra ROMU indgik samarbejdsaftale ved indgangen til 2021. Foto: INSP Media.

Smilene var store, da aftalen mellem Destination Fjordlandet og ROMU blev indgået med virkning fra 1. januar 2021 (fig. 4).⁵ Og heldigvis var det med god grund. ROMU er repræsenteret i bestyrelsen for Destination Fjordlandet og tager ansvar for, at både små og større aktører fra alle destinationens kommuner kan føle sig hjemme i og blive tilgodeset i samarbejdet. Destinationens medarbejdere opleves som meget kompetente. De formår med få midler at skabe synlighed og forandringer. Men som tilfældet har været for så mange andre, har også disse tiltag med markedsføring været påvirket negativt af pandemien og smittetallene ikke bare i Danmark, men også i de omkringliggende lande.

De udenlandske turister har der endnu ikke været mange af i fjordlandet, men der er en stor tiltro til, at de vender tilbage, i takt med at covid-19 kommer på tilbagetog. Og turisterne tænker ikke institutionspecifikt. De kommer ikke kun for at besøge én ting. De er optagede af pakkeløsningen, helheden, hvor dyb historie, naturoplevelser, gode spisesteder,

rimelige priser og kvalitet i de menneskelige møder spiller sammen og tilsammen danner det indtryk, der betyder noget.

I den nye strategi for Destination Fjordlandet, som også blev vedtaget i 2021, indgår der målsætninger om at øge besøgstillene for en række navngivne besøgssteder omkring Roskilde Fjord. Også dermed viser der sig fælles interesser og opgaver. Når museet lykkes, lykkes destinationsarbejdet – og vice versa. Ingen er så gode til opgaven med at trække turister og gæster til en by, et område, et sted, at de kan gøre det alene.

Og turisterne tænker
ikke institutionspecifikt.
De kommer ikke kun for
at besøge én ting.

MELLEM SAMARBEJDSFLADER OG BRUDFLADER

Samarbejdet er vejen frem. Det gælder ikke mindst i en tid, hvor hierarkier i flere henseender bliver fladere, og hvor organisationer helst skal være inddragende, dialogsøgende og åbne i deres virkemåde. I tråd hermed har ROMU opsøgt og udviklet ikke bare de ovennævnte meget signifikante og strategiske samarbejdsflader. Også i flere andre typer af samarbejdsrelationer er der sket meget i 2021.

ROMU har indgået en kontrakt med firmaet Bambora om drift af to webshops. ROMU har indgået en aftale med Ritzau om fremover at stå for al udsendelse af pressemateriale fra museumsorganisationen i et digitalt og dybt professionelt system. ROMU har bekræftet og fortsat skolesamarbejdet i formelle aftaler med sine hjemkommuner. ROMU har arbejdet tæt sammen med Roskilde Kommune om at få lagt nyt tag af høj kvalitet på Roskilde Museum. I samarbejde med Realdania bød ROMU indenfor på RAGNAROCK til en ny type arrangementer med livestreaming særligt rettet mod unge og holdt ydermere en temaaften om ny arkitektur for medlemmer af Realdania på museet. Blot for at nævne nogle eksempler fra en liste, der formentlig aldrig vil kunne afsluttes, fordi hver eneste medarbejder i museumsorganisationen hele tiden indgår i og bidrager til samarbejde i forhold til kolleger, brugere, frivillige samt et væld af andre institutioner og samarbejdspartnere.

Selvom samarbejde i mange henseender med rette er et ideal, så er samarbejdets kunst ikke enkel. Der skal velvilje, menneskelig kemi og evne til at gøre noget for andre – uden altid med det samme at få noget igen – til at lykkes. Der er også grænser for samarbejde. Nogle forslag til samarbejde må afvises, alene fordi der ikke er tid eller ressourcer til at løfte det i en tilstrækkelig kvalitet. Målet for alle parter skal stå klart og kunne kommunikeres med en pæn portion ligeværdighed og respekt.

Samarbejde kan også gå i stykker eller blive udfordret. Det hører med til en troværdig historie om de eksterne samarbejder, som ROMU har indgået i også i 2021. Sygdom, restriktioner, nedlukninger og andre udfordringer betød, at nogle typer af samarbejder, udstillingsplaner eller projektføløb måtte udsættes eller tænkes om.

Den store årlige lysfest, som ROMU arrangerer sammen med Roskilde Bibliotekerne og de øvrige kulturinstitutioner langs Kulturstrøget i Roskilde, måtte for eksempel omlægges på grund af covid-19 og skabes uden lysoptog og uden fysiske besøg på institutionerne i 2021 (fig. 5). Det endte med en godkendt erstatning, men folkefesten, der hidtil nærmest som en selvfølge samlede over 10.000 mennesker som manifestation af en fælles identitet i bymidten, blev det ikke til. I 2020 lige før covid-19 satte ind, havde Roskilde Museum til Kulturstrøgets Lysfest besøg af knap 4.000 børn og voksne på én aften. I begyndelsen af 2022, hvor der stadig var restriktioner som følge af pandemien, kom der knap 400, ti procent!

Danmark stod sammen i 2021, men gjorde det fysisk set og i store træk hver for sig, i mindre grupper, med visuel adskillelse. Det gik, men det skal blive godt igen, når covid-19 endelig slipper sit tag, at kunne udføre flere ting sammen på besøgssteder, i byrum og i menneskelige fællesskaber.

For vi vil så gerne samarbejde og samle, men vi kan og vil og skal ikke gøre det alene.

→ Fig. 5.

Lysfesten i Roskilde er normalt et tilløbsstykke og en begivenhed fuld af lys og håb og glæde. Det er kulturinstitutionerne langs byens Kulturstrøg, som i et gensidigt udviklende samarbejde står bag. Som følge af situationen med covid-19 blev lysfesten i 2021 og 2022 uden optog og uden en række indendørs aktiviteter. Til gengæld blev festen forlænget til en uge, så flere kunne nå at se lyset – i mindre og adskilte grupper udefra som her ved Roskilde Museum. Foto: Stine Blegvad, ROMU.

NOTER

- ¹ Aftale mellem Egedal Kommune og ROMU. Underskrevet af by- og erhvervsdirektør Sune Impgaard Schou og museumsdirektør Morten Thomsen Højsgaard d. 15. dec. 2020. ROMUs arkiv.
- ² Vedtægter for ROMU. Underskrevet af alle medlemmer af bestyrelsen for ROMU pr. 7. dec. 2021. Tilgængelig på: <https://romu.dk/wp-content/uploads/sites/21/2021/12/2021-12-romu-vedtaegter-underskrevet.pdf>
- ³ Strategisk samarbejdsaftale. Indgået mellem ROMU og Fonden Roskilde Festival med en varighed på fem år. Underskrevet af Signe Lopdrup og Morten Thomsen Højsgaard pr. 1. februar 2021. ROMUs arkiv.
- ⁴ Samarbejdsaftale. Mellem ROMU og Fondsorganisationen bag Kulturarven Roskilde Domkirke. Underskrevet af Poul Bache, David Høyer og Morten Thomsen Højsgaard d. 23. feb. 2021 med virkning fra d. 1. marts 2021. ROMUs arkiv.
- ⁵ Samarbejdsaftale. Mellem ROMU og Destination Fjordlandet. Underskrevet af Thomas Kær Mahler og Morten Thomsen Højsgaard d. 10. nov. 2020 til ikrafttrædelse d. 1. jan. 2021. ROMUs arkiv.

Hvor gravede arkæologerne i 2021?

Ole Thirup Kastholm

Mangt og meget blev der i det forgangne pandemiske år lagt en stor dæmper på eller ligefrem spændt ben for. Det gjaldt dog ikke arkæologien i Danmark – museerne har arbejdet på højtryk, og landets kulturhistoriske myndighed, Slots- og Kulturstyrelsen, kan melde, at de har haft rekordmange arkæologiske sager på skrivebordet i 2021. Der har på landsplan været 30 % mere aktivitet end normalt. ROMU er ikke blevet forbigået i den forbindelse, og kalenderen har været fyldt til bristepunktet med udgravninger, forundersøgelser og overvågninger af gravearbejder. I alt 38 gange har arkæologerne været på store såvel som små opgaver i de landskaber, som ROMU har det arkæologiske ansvar for, og som udgøres af Egedal, Frederikssund, Lejre og Roskilde Kommuner (fig. 1).

→ Fig. 1.

Her ses, hvordan museets undersøgelser fordelte sig i landskabet i 2021. Journalnummeret korresponderer med teksten. Kort: Nadja Mortensen & Ole Kastholm, ROMU.

■ Roskilde ■ Egedal ■ Lejre ■ Frederikssund

ROM 3226

Navn	Sogn	Kommune
Skousbo etape III	Syv	Roskilde

Prøvegravning af et areal på ca. 7,5 hektar ved Viby Sj. forud for bygge-modning. Der fremkom ingen væsentlige fortidsminder på arealet, der blev frigivet til byggeri uden yderligere undersøgelser.

ROM 3302

Navn	Sogn	Kommune
Tjærebygård	Vor Frue	Roskilde

Da NCC ønsker at anlægge grusgrav på et markareal øst for Vor Frue, foretog museet en arkæologisk forundersøgelse af det knap seks hektar store område. Umiddelbart vest for arealet undersøgte vi i 2002 dele af en boplads fra bronzealderen, og vi forventede, at den strakte sig ind på grusgravsarealet. Forundersøgelsen viste godt nok bopladsspor, men de kom i form af jernaldergårde med hegn, som skal undersøges nærmere i 2022. Om der så gemmer sig bronzealderhuse mellem jernaldergårdene, vil udgravningen vise.

ROM 3496

Navn	Sogn	Kommune
Lykkegård etape II	Roskilde	Roskilde

På et 13,5 hektar stort areal, hvor der skulle anlægges grusgrav, foretog museet i 2020 en arkæologisk forundersøgelse. På området var registreret to gravhøje, hvoraf dog kun den ene kunne genfindes. På baggrund af forundersøgelsen blev to delområder med arkæologiske interesser indkredset. Det ene delområde blev udgravet fra oktober 2020 til januar 2021 og bød på bopladsspor fra sten-, bronze- og jernalder. Det andet delområde blev undersøgt i sommeren 2021. Her var også bopladsspor, men det væsentligste var dog den registrerede gravhøj, som viste sig at være bedre bevaret end umiddelbart forventet. Gravhøjen rummede to stenkister fra slutningen af bondestenalderen, hvor der i den ene var hele fire børn gravlagt, mens den anden var tom (fig. 2). Ved siden af de fire børn lå en lidt yngre grav, fra ældre bronzealder, som rummede nok et barn. Gravhøjen med de i alt fem gravlagte børn blev optaget på Slots- og Kulturstyrelsens top-10-liste over de bedste arkæologiske fund i 2021.

↑ Fig. 2.

Stenkisten med de gravlagte børn, som blev udgravet ved Lykkegård øst for Roskilde. Dette var et fund, som blev optaget på Slots- og Kulturstyrelsens top-10-liste over arkæologiske fund i 2021. Foto: Katrine Kjær, ROMU.

ROM 3711

Navn	Sogn	Kommune
Store Valby Klyngerne etape I	Ågerup	Roskilde

Udgravning forud for byggemodning på mark mellem Store Valby og Ågerup. Undersøgelsen omfattede to udgravningsfelter på 1.100 m² og 350 m² og afdækkede to mindre kogegrubefelter fra oldtiden. Kogegrubefelterne blev fundet ved prøvegravning af ca. 3 ha, der i øvrigt ikke frembragte væsentlige fortidsminder. Udgravningen er ikke færdigbearbejdet, og der foreligger endnu ingen dateringer, men kogegruberne skal formentlig ses i sammenhæng med de bopladslevn fra jern- og bronzealder, der tidligere er udgravet på et tilstødende areal mod øst.

ROM 3736

Navn	Sogn	Kommune
Sortebrødre Plads vej etape I-II	Roskilde	Roskilde

Overvågning og udgravning af mindre arealer samt tracéer i forbindelse med anlæg af ny adgangsvej til p-huset på Sortebrødre Plads samt ledningsarbejde omkring kommende byggefelter på nuværende p-pladser. To steder blev voldgraven fra byens middelalderlige befæstning dokumenteret, hvilket bidrager til den nøjagtige kortlægning af befæstningens forløb i området. Desuden blev der uden for befæstningen fundet en mængde grøfter og gruber fra middelalderen, der formentlig skal ses i sammenhæng med de spor af en middelalderlig forstadsbebyggelse, der blev udgravet forud for opførelsen af p-huset. Desuden blev der fundet rester af de industribygninger, der lå i området frem til ca. 1970.

ROM 3757

Navn	Sogn	Kommune
Lundbjerggård etape III	Vindinge	Roskilde

Forud for byggemodning foretog ROMU en arkæologisk forundersøgelse af et 17.500 m² stort markareal. På arealet var der ikke registreret fortidsminder i forvejen. I den østlige del af arealet eksisterer et kulturarvsareal grundet den massive mængde fortidsminder af særlig karakter, der er fundet lige øst for det her undersøgte areal. Forundersøgelsen afdækkede historiske og forhistoriske anlæg i form af det militære befæstningsanlæg "Tunestillingen", sporene af mindst fem treskibede konstruktioner, spredte kogestensgruber og mindre gruber. Et areal på 4.500 m² blev efterfølgende arkæologisk udgravet.

ROM 3764

Navn	Sogn	Kommune
Stålmosevænget	Vindinge	Roskilde

I forbindelse med anlæggelse af cykelsti mellem eksisterende cykelsti lige nord for Lundbjerggård og Stålmosevænget i Vindinge udførtes overvågning af entreprenørarbejde i et fire meter bredt og maksimalt 60 cm dybt tracé. Ved undersøgelsen blev påtruffet kulturlag, som i den vestlige del af tracéet var fundførende. Genstandene bestod af sølvklip, bogbeslag, keramik og dyreknogler. Undergrunden blev ikke påtruffet nogetsteds i tracéet. Den vestligste del samt den østligste del af tracéet var i de øverste ca. 60 cm præget af deponering af byggeaffald fra nyere tid samt stabilgrus. I den nordlige side af tracéet sås eksisterende kulturlag i hele tracéets længde. Ingen forhistoriske anlæg eller lag blev i øvrigt påtruffet i det undersøgte areal.

ROM 3770

Navn	Sogn	Kommune
Lundbjerggård etape IV	Vindinge	Roskilde

Forud for byggemodning foretog ROMU en arkæologisk forundersøgelse af et 15.000 m² stort markareal. Forundersøgelsen afdækkede historiske og forhistoriske anlæg i form af det militære befæstningsanlæg "Tunestillingen", sporene af en treskibet konstruktion samt den ene ende af en anden treskibet konstruktion, der blev påvist i forundersøgelsen ROM 3757 Lundbjerggård, etape III. En enkelt kogestensgrube og mindre gruber blev ligeledes påtruffet. Relevante forhistoriske anlæg blev undersøgt under forundersøgelsen, da mængden af disse kunne rummes i den økonomiske ramme. På baggrund af forundersøgelsens resultater frigives arealet efter endt forundersøgelse.

ROM 3793

Navn	Sogn	Kommune
Kirke Syv SØ	Syv	Roskilde

Forud for etablering af arbejdsarealer i forbindelse med Banedanmarks renovering af jernbanen mellem Roskilde og Ringsted foretog ROMU en arkæologisk forundersøgelse på et ca. 12.800 m² stort markareal øst for Kirke Syv. Der blev fundet et grubekompleks med keramik samt spredte stolpehuller og mindre gruber. Fundene gav dog ikke anledning til yderligere udgravning.

ROM 3794

Navn	Sogn	Kommune
Øster Syv SV	Syv	Roskilde

Forud for etablering af arbejdsarealer i forbindelse med Banedanmarks renovering af jernbanen mellem Roskilde og Ringsted foretog ROMU en arkæologisk forundersøgelse på et ca. 13.400 m² stort markareal vest for Øster Syv. Her fandt vi spredte stolpehuller, mindre gruber samt et større lavningsområde efter en ældre ådal. Fundene gav dog ikke anledning til yderligere udgravning.

ROM 3795

Navn	Sogn	Kommune
Damgård	Syv	Roskilde

Forud for etablering af arbejdsarealer i forbindelse med Banedanmarks renovering af jernbanen mellem Roskilde og Ringsted foretog ROMU en arkæologisk forundersøgelse på et ca. 16.940 m² stort markareal nordøst for Viby Sj. Herved blev afdækket spredte stolpehuller, mindre gruber, et betydeligt antal recente drængrøfter samt et større lavningsområde. Fundene gav dog ikke anledning til yderligere udgravning.

ROM 3796

Navn	Sogn	Kommune
Birkede Mølle	Dåstrup	Roskilde

Forud for etablering af arbejdsarealer i forbindelse med Banedanmarks renovering af jernbanen mellem Roskilde og Ringsted foretog ROMU en større arkæologisk forundersøgelse på et ca. 27.300 m² stort markareal nordvest for Birkede. Herved blev afdækket et omfattende lavningsområde og enkelte spredte anlæg i form af stolpehuller og mindre gruber. Desuden fremkom et betydeligt antal recente anlæg, herunder dræn og nyere nedgravninger. Fundene gav dog ikke anledning til yderligere udgravning.

ROM 3797

Navn	Sogn	Kommune
Birkede Skole	Dåstrup	Roskilde

Forud for etablering af arbejdsarealer i forbindelse med Banedanmarks renovering af jernbanen mellem Roskilde og Ringsted foretog ROMU en større arkæologisk forundersøgelse på et ca. 19.400 m² stort markareal vest for Birkede. Herved blev afdækket en mindre koncentration af ildsteder, mindre gruber, et betydeligt antal recente anlæg samt et større lavningsområde. Fundene gav dog ikke anledning til yderligere udgravning.

ROM 3804

Navn	Sogn	Kommune
Skomagergade 22	Roskilde	Roskilde

Prøvegravning af et kommende byggefelt på ca. 140 m². Den eksisterende bygning fra 1870 blev nedrevet, da den var i meget dårlig stand. Bygningen havde ikke kælder, og der var derfor sandsynlighed for bevarede fortidsminder under terræn. Prøvegravningen, der bestod af en ca. 1,5 m bred og 10 m lang søgegrøft, påviste velbevarede middelalderlige kulturlag og en horisont på ca. 1 m med en serie af lergulvlag fra ældre bygninger beliggende ud til Skomagergade. I gulvlagene sås adskillige rester af ovne eller ildsteder og meget trækulholdige aktivitetslag med indhold af bl.a. jernslagge. Genstandsfund daterede gulvlagene fra o. 1200 til 1400-tallet. Ud mod Skomagergade fremkom rester af en tilhørende serie ældre gadebelægninger. Bagest på grunden blev der fundet et latrin. Under kulturlagene sås i ca. 150 cm dybde det oprindelige muldrag aflejret på morænen. Den ny bygning skal opføres uden kælder, og byggherre ønsker at fundere bygningen på borede punktfundamenter. Hvorvidt dette vil kræve forudgående egentlig arkæologisk udgravning, er uafklaret med Slots- og Kulturstyrelsen.

ROM 3808

Navn	Sogn	Kommune
Ved Klostermuren 8	Roskilde	Roskilde

Prøvegravning forud for opførelse af beboelsesejendom i byggefelt på ca. 150 m². På matriklen havde ligget to beskyttelsesrum fra 1944, der uden nedrivningstilladelse og arkæologisk overvågning var fjernet. I forbindelse med beskyttelsesrummenes opførelse havde daværende museumsinspektør Niels A. Christiansen iagttaget levn af byens middelalderlige voldgrav. Prøvegravningen gav sydvestligst på matriklen et snit gennem den middelalderlige voldgrav, men påviste ikke yderligere væsentlige fortidsminder. Den ny bygning skal opføres uden kælder og med fundering på borede punktfundamenter. En egentlig arkæologisk udgravning i forbindelse med byggeriet blev afvist af Slots- og Kulturstyrelsen.

ROM 3773

Navn	Sogn	Kommune
Kildedal Nord	Ganløse	Egedal

Foranlediget af Egedal Kommunes planer om byudvikling udførte ROMU i perioden oktober 2021 til januar 2022 en arkæologisk forundersøgelse af et 33 hektar stort areal nord for Kildedal Station (fig. 3). Herved påvistes bopladsområder med foreløbig datering til bondestenalder, bronzealder og jernalder. Samlet indstilles ca. ni hektar til egentlig arkæologisk udgravning, og vi forventer, at udgravningsarbejdet vil gå i gang i år.

↑ Fig. 3. Arkæologiske søgegrøfter på rad og række ved Kildedal Nord. Dronefoto: Jan Nielsen.

↑ Fig. 4. Arne Anderson Stamnes foretager opmåling med georadar ved skibssætningen i Lejre.
Foto: Ole Kastholm, ROMU.

ROM 641

Navn	Sogn	Kommune
Gl. Lejre	Allerslev	Lejre

Årets feltarkæologiske forskningsindsats ved kongesædet fra yngre jernalder ved Lejre fandt sted uden at løfte en skovl eller graveske. I samarbejde med Norges teknisk-vitenskapelige universitet i Trondhjem udførte vi i efteråret et pilotprojekt med georadarundersøgelser ved kongehallerne og ved skibssætningen (fig. 4). Resultaterne afventes stadig.

ROM 1304

Navn	Sogn	Kommune
Ryegård	Rye	Lejre

Arkæologisk undersøgelse af dyrkningstruet lokalitet ved bevilling fra Slots- og Kulturstyrelsen. Udgravning af et felt på 385 m² med bygningslevn fra middelalderen med foreløbig datering fra 11-1400-tallet. Bygningerne har været en del af den storgård, der i middelalderen lå umiddelbart vest for Rye Kirke. Gården, der var forgænger til den nærliggende nuværende Ryegård, har bestået af et stenhus og flere økonomibygninger i bindingsværk eller lignende. Udgravningsresultaterne supplerer ældre udgravninger fra 1980'erne på samme mark, og gården ser nu ud til at have været noget større end hidtil antaget.

ROM 3493

Navn	Sogn	Kommune
Gevninge-Lejre vandledning	Allerslev og Gevninge	Lejre

På en strækning i Lejre Ådal mellem det gamle vandværk ved Lejre og det nye værk ved Gevninge har HOFOR etableret nye vandledninger. Størstedelen af arbejdet er foregået ved styret underboring under ådalens tørvelag, men i de tilfælde, hvor der er blevet gravet, har museet fulgt opmærksomt med. Det var imidlertid kun i et enkelt tilfælde, at der dukkede fortidsminder op, der skulle undersøges nærmere. Det var resterne efter en vandmøllekanal (se "ROM 3842 Lune Mølle Agre").

ROM 3652

Navn	Sogn	Kommune
Møllebjergvej	Kirke Hvalsø	Lejre

I Hvalsøs nordvestlige udkant ønskede Gefion Group A/S en mark på knap 24.000 m² forundersøgt med henblik på eventuelt fremtidigt byggeri. På stedet havde Nationalmuseet i 1883 registreret en overpløjet gravhøj, som vi eftersøgte, dog uden held. Enten har den været upræcist afsat på kortet, eller også er den blevet helt ødelagt med tiden. Der var ikke andre fortidsminder af interesse på stedet.

ROM 3735

Navn	Sogn	Kommune
Grydehøj	Gevninge	Lejre

Ved Grydehøj i Gevninge, hvor der i dag er boligkvarter, har Nationalmuseet i 1883 og 1973 registreret fund af menneskeskeletter. Formentlig er der tale om begravelser fra jernalderen. I forbindelse med nedrivning af et parcelhus fra 1970'erne på nabogrunden til fundstedet tilså museet jordarbejderne. Der dukkede dog ikke flere begravelser op ved den lejlighed.

ROM 3744

Navn	Sogn	Kommune
Åsen	Kirke Hvalsø	Lejre

Forud for opførelsen af et botilbud for autister på et ca. 30.000 m² stort markareal vest for Hvalsø foretog vi en arkæologisk forundersøgelse. Forundersøgelsen viste, at der var spredte fortidsminder på arealet i form af enkelte gruber og stolpehuller samt kogegruber. Fortidsminderne lå især koncentreret på et højtliggende plateau, kogegruberne fandtes desuden også på de nordvendte skråninger ned mod vådområdet. I en grube var der keramik, som formentlig skal dateres til yngre bronzealder; kogegruberne formodes også at være fra denne periode. Fortidsmindernes spredte karakter og manglen på egentlige konstruktioner betød, at vi frafaldt at foretage egentlige udgravninger på stedet.

ROM 3746

Navn	Sogn	Kommune
Østager	Kirke Hyllinge	Lejre

Foranlediget af byggemodning af et ca. 14.000 m² stort markareal i Kr. Hyllinges sydlige udkant blev der foretaget en arkæologisk forundersøgelse. Sammenfattende kan det siges, at der ikke var nogen fund af arkæologisk interesse på arealet. Dog var der rester af Karlebyvejs gamle forløb, før den blev omlagt i forbindelse med anlæggelsen af Midtsjællandske Jernbane.

ROM 3789

Navn	Sogn	Kommune
Herslev Kirke	Herslev	Lejre

Før opførelsen af en ny graverbygning ved Herslev Kirke foretog museet en mindre, egenbetalt forundersøgelse af det ca. 100 m² store byggefelt. Der fremkom ingen fortidsminder, og byggeriet kunne udføres uden yderligere undersøgelser.

ROM 3790

Navn	Sogn	Kommune
Skullebjerg etape II	Gevninge	Lejre

Et vådområde på ca. 28.000 m² syd for Gevninge skulle forundersøges, da HOFOR ville deponere overskudsjord på stedet med henblik på jordforbedring. Projektet indebar, at der skulle fjernes op til 0,6 m muldlag. Men da en serie søgegrøfter viste, at der intet var at komme efter i disse øvre lag af vådområdet, blev den sidste del af forundersøgelsen afblæst, og hele arealet frigivet til de planlagte jordarbejder.

ROM 3798

Navn	Sogn	Kommune
Gammelgård	Glim	Lejre

Forud for etablering af arbejdsarealer i forbindelse med Banedanmarks renovering af jernbanen mellem Roskilde og Ringsted foretog ROMU en arkæologisk forundersøgelse på et ca. 23.600 m² stort markareal mellem Glim by og Darup. Der blev afdækket en huskonstruktion samt koncentrationer af stolpehuller og gruber, som lå på kanten af et større lavningsområde. Den berørte del af arealet blev indstillet til egentlig undersøgelse, men Banedanmark valgte at ændre deres arbejdsareal, så fortidsminderne i stedet kunne bevares *in situ*.

ROM 3799

Navn	Sogn	Kommune
Darup Mosevej etape III	Glim	Lejre

Forud for etablering af arbejdsarealer i forbindelse med Banedanmarks renovering af jernbanen mellem Roskilde og Ringsted foretog ROMU en arkæologisk forundersøgelse på et ca. 8.100 m² stort markareal ca. 1 km sydvest for Darup og Darup Mose. Herved blev afdækket en huskonstruktion i udkanten af et større lavningsområde. Konstruktionen blev undersøgt inden for rammerne af forundersøgelsen, og der blev således ikke anledning til yderligere udgravning.

ROM 3842

Navn	Sogn	Kommune
Lune Mølle Agre	Allerslev	Lejre

Ved arbejdet med den nye vandledning mellem Lejre og Gevninge stødte HOFOR på tilhuggede pæle i ådalens tørv lidt nord for Gl. Lejre (fig. 5). Museet foretog en mindre udgravning på stedet og afdækkede ca. 200 m², hvorved flere pæle viste sig i to parallelle forløb. De har formentlig dannet hver sin side i en kanal tilhørende en vandmølle. Dette bestyrkes i, at et gammelt marknavn netop her lyder "Lune Mølle Agre". Selve møllen kunne dog ikke findes inden for det berørte område. Kanalens alder er indtil videre ukendt, men de tilhuggede pæle i egetømmer kan forhåbentlig kaste lys over sagen gennem årringsdatering.

↑ Fig. 5. Lejre Ådal, hvor resterne af en møllekanal blev undersøgt i forbindelse med HOFORs ledningsarbejde. Foto: Ole Kastholm, ROMU.

ROM 3623

Navn	Sogn	Kommune
Thorstedlund	Græse	Frederikssund

I foråret 2021 forestod ROMU en forundersøgelse på et 22.500 m² stort areal i den vestlige del af Græse Bakkeby blot 250 m fra Roskilde Fjord, hvor der skulle byggemodnes. På den sydlige del af arealet er der registreret en køkkenmødding, som indgår i en række af køkkenmøddinger, der strækker sig fra Havelse Mølle i nord til Græse Ås udløb i syd. Forundersøgelsen kunne dog ikke påvise køkkenmøddingen, og det er muligt, at den er blevet forkert afsat på kortet og i virkeligheden ligger nærmere kysten.

ROM 3681

Navn	Sogn	Kommune
Store Havreholm	Snostrup	Frederikssund

I Vingområdet udgravede museet flere systemgruber fra en samlingsplads - et såkaldt "Sarupanlæg" - fra den tidlige del af bondestenalderen. Sarupanlægget kendte vi til i forvejen, da en del af det, beliggende nordøst for årets udgravning, ved en tidligere lejlighed er blevet undersøgt. Et par af gruberne indeholdt en del potteskår, dekoreret med ornamentik af Svaleklinttype, som dateres til perioden før ca. 3500 f.Kr.

ROM 3707

Navn	Sogn	Kommune
Jægerspris-Kulhuse	Dråby	Frederikssund

Forud for anlæggelsen af en cykelsti mellem Jægerspris og Kulhuse foretog museet en arkæologisk forundersøgelse af udvalgte dele af det planlagte tracé. Et enkelt område blev indstillet til egentlig udgravning (se ROM 3807 Bøgebakken).

ROM 3781

Navn	Sogn	Kommune
Stags Agre	Snostrup	Frederikssund

Foranlediget af byggemodning udførte museet en forundersøgelse af et 70.000 m² stort areal i Vingeområdet. På arealet kendte vi i forvejen til to overpløjede dyssetomter. Forundersøgelsen afdækkede dels de to dysser som forventet, dels bebyggelsesspor fra vikingetid, jernalder og bronzealder. Desuden fandtes godt 70 m af en grøft, som formodes at være fra jernalderen. Fortidsminderne skal udgraves, før byggemodningen kan gå i gang.

ROM 3782

Navn	Sogn	Kommune
Kroghøj	Slangerup	Frederikssund

På et 67.000 m² stort markareal ved Slangerup foretog museet en forundersøgelse forud for byggemodning. På området var i forvejen registreret to ødelagte gravhøje. Ved forundersøgelsen kunne vi imidlertid kun finde resterne af den ene, en megalittomt, mens den anden formentlig er totalt ødelagt. Til gengæld blev der fundet rester af bebyggelse fra den tidlige del af middelalderen. Både gravhøj og bebyggelse skal udgraves, før byggemodningen kan igangsættes

ROM 3807

Navn	Sogn	Kommune
Bøgebakken	Dråby	Frederikssund

Forundersøgelsen ved den nye cykelsti mellem Kulhuse og Jægerspris afdækkede en del arkæologiske spor over en strækning på 300 m. Dette område blev undersøgt nærmere, og der var bopladsspor fra ældre jernalder. Desuden undersøgte vi et tykt kulturlag med en del flintaffald, flintgenstande og potteskår fra slutningen af bondestenalder og begyndelsen af bronzealder. Soldning af kulturlaget blev foretaget af frivillige fra Færgegårdens arkæologigruppe.

ROM 3823

Navn	Sogn	Kommune
Græse-Frederiksværk	Sigerslevvester og Græse	Frederikssund

I forbindelse med Radius' nedgravning af et kabel mellem Græse og Frederiksværk overvågede museet den del af arbejdet, som lå i Frederikssund Kommune, mens resten blev varetaget af Museum Nordsjælland. Ved Havelse Å blev der opsamlet flint fra et udsmidslag i en fossil fjordarm. Desuden registrerede vi flere bopladser fra jernalderen undervejs.

ROM 3824

Navn	Sogn	Kommune
Spangegård	Oppe Sundby	Frederikssund

I Vingeområdet forundersøgte vi sidst på året et område på 18 hektar, hvor der er planlagt byggemodning. På arealet kendtes flere fortidsminder i forvejen, herunder to langhøje og systemgrave fra bondestenalderen, kulturlag fra ældre jernalder samt metalfund fra yngre jernalder. Forundersøgelsen afdækkede flere områder med fortidsminder, som skal undersøges, før byggearbejderne kan gå i gang.

ROM 3833

Navn	Sogn	Kommune
Kongshøj	Oppe Sundby	Frederikssund

Forud for byggemodning på et 52.000 m² stort areal i Vingeområdet udførte museet en forundersøgelse. På arealet var der i forvejen registreret en sløjfet gravhøj, Kongshøj, der stadig kan anes i terrænet, og som også blev fundet i forundersøgelsen. Højen skal undersøges nærmere, før byggearbejderne kan gå i gang.

ROM 3845

Navn	Sogn	Kommune
Grønshøj Mark	Ferslev	Frederikssund

Museet udførte i december 2021 en mindre, egenfinansieret forundersøgelse på en mark ved Kyndby Huse, hvor en privat samler gennem mange år har opsamlet et usædvanlig stort antal hvidbrændte flintøkser, som dateres til ca. 2800 f.Kr. (fig. 6). Foruden økserne er der indsamlet et bredt udvalg af redskaber i flint og bjergart med tilsvarende datering.

Forundersøgelsen blev udført med henblik på dokumentation af det dyrkningsmæssige slid på lokaliteten, som formodedes at være årsag til de mange fund i pløjelaget. Det blev påvist, at fundene pløjes op både fra mindre gruber og fra endnu bevarede kulturlag, og det er museets hensigt at søge midler til videre undersøgelser på stedet.

↓ Fig. 6. Årets absolut sidste udgravning. Søgegrøfter ved Grønshøj Mark i Hornsherred med Kyndbyværket og Isefjord, d. 21. december 2021. Foto: Emil Struve, ROMU.

ÅRSSKRIFTETS FORFATTERE

Amanda Sjöbeck

Arkæolog
Forskning & Kulturarv, ROMU

Carsten Hess

Fhv. museumsleder, Egnsmuseet Færgedgården
Brønshøj

Emil Winther Struve

Museumsinspektør, arkæologi
Forskning & Kulturarv, ROMU

Jakob Caspersen

Museumsinspektør, Lützhøfts Købmandsgård og Håndværksmuseet
Formidling & Kommunikation, ROMU

Jens Winther Johannsen

Museumsinspektør, arkæologi
Forskning & Kulturarv, ROMU
Ph.d.-stipendiat
Aarhus Universitet

Jesper Langkilde

Museumsinspektør, arkæologi
Forskning & Kulturarv, ROMU

Louise Dahl Christensen

Museumsinspektør, læring og formidling
Formidling & Kommunikation, ROMU

Morten Thomsen Højsgaard

Direktør
ROMU

Ole Thirup Kastholm

Museumsinspektør, arkæologi
Forskning & Kulturarv, ROMU

Rolf Kjær-Hansen

Arkiv- og museumsleder
Egedal Arkiver og Museum

